

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLMOUCI
KATEDRA HISTORIE

**NOVÝ BYDŽOV NA CESTĚ
Z PODDANSTVÍ KE STATUSU
KRÁLOVSKÉHO VĚNNÉHO MĚSTA**
(Magisterská diplomová práce)

Vypracovala: Mgr. Bc. Martina Hladíková
Vedoucí práce: prof. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.

**Olomouc
2014**

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Olomouci, 14. 8. 2014

podpis

Poděkování

Na prvním místě chci poděkovat především vedoucímu své diplomové práce prof. Jaroslavu Millerovi, M.A., Ph.D. za poskytnutí podnětných rad a připomínek, za podporu a také za čas, který si na tuto práci dokázal ve svém programu najít. Za podnětné diskuze nejen o heuristice pramenů a za přístup ke starším monografiím a periodikům z knihovny Městského muzea v Novém Bydžově jsem zavázána prom. historikovi Jaroslavu Prokopovi a Mgr. Janu Kohoutovi. Za možnost zkonzultovat některé, pro mě neznámé, výrazy z raně novověké němčiny patří můj dík Bc. Janu Váňovi. V neposlední řadě děkuji i svému nejbližšímu okolí za jeho podporu.

OBSAH

ÚVOD	5
1. Nový Bydžov - město královské a poddanské	22
1.1 Královské město Nový Bydžov.....	24
1.2 Nový Bydžov městem poddanským.....	28
1.3 Za správy císařských úředníků	41
2. Výkup Nového Bydžova z poddanství.....	47
2.1 Vykoupení města Novobydžovskými	48
2.2 Ostatní zájemci o bydžovské panství	60
3. Osobnosti spojené s výkupem Nového Bydžova	67
3.1 Marek Moravec Bydžovský z Florentina	68
3.2 Poručníci Jindřicha a Heníka z Valdštejna.....	75
3.2.1 Diviš Slavata z Chlumu a na Košumberku.....	78
3.2.2. Jiří z Valdštejna a na Miletíně.....	80
3.2.3 Albrecht Kapoun ze Svojkova a na Hlušicích.....	81
ZÁVĚR.....	84
ANOTACE.....	89
SYNOPSIS	90
SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY	91
Prameny.....	91
Edice.....	91
Literatura	93
Internetové zdroje.....	98
SEZNAM ZKRATEK.....	100
PŘÍLOHA.....	102

ÚVOD

Předložená magisterská diplomová práce se zabývá tematikou regionálních dějin, konkrétně se zaměřuje na historii města Nového Bydžova v polovině 16. století. Jedná se o dobu, kdy se po méně či více dlouhých údobích střídali vlastníci města, přičemž po smrti posledních majitelů z rodu Valdštejnů připadl Nový Bydžov jako odúmrť českému králi, jímž byl v té době Maxmilián II. S ním město jednalo o svém vykoupení se z poddanství a možnosti vstoupit do spolku královských věnných měst.

V posledním desetiletí, konkrétně od roku 2005, kdy byla vydána publikace *Nový Bydžov v proměnách staletí*, která čtivým způsobem představuje místní historii od pravěku až po rok 1945, lze mezi obyvateli Nového Bydžova vysledovat zájem o dějiny města a jeho okolí. K této vlně zájmu o lokální dějiny se připojují i vysokoškolští studenti, již se v diplomových pracích zabývají historií svého rodného regionu. Převážně se jedná o práce zaměřené na moderní období dějin Nového Bydžova – příkladem je magisterská práce absolventa Masarykovy univerzity zabývající se regionální historiografií na počátku 21. století s přihlédnutím k regionu východních Čech, konkrétně k Novobydžovsku,¹ dále práce studentů Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem věnující se problematice místního tisku na Novobydžovsku v éře první republiky,² či průběhu války v roce 1866 v regionu Novobydžovska a Chlumecka³ aj. K období starších dějin Nového Bydžova se vztahují práce, jejichž autoři se věnují studiu dvou městských knih, představujících důležité prameny k dějinám města v 16. a 17. století, a to

¹ KOHOUT, Jan: *Regionální historiografie na počátku 21. století s přihlédnutím k regionu východních Čech. Vývoj dějepisectví na Novobydžovsku*. Masarykova universita (Magisterská diplomová práce). Brno 2013.

² ROSŮLEK, Lukáš: *Místní tisk na Novobydžovsku v éře první republiky*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (Magisterská diplomová práce). Ústí nad Labem 2012.

³ ŘÍČAN, Jaroslav: *Válka 1866 na Novobydžovsku a Chlumecku*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (Bakalářská diplomová práce). Ústí nad Labem 2009.

knihy smluv z let 1601–1715⁴ a knihy svatebních smluv a závětí z let 1561–1650.⁵ Všechny zmiňované práce určitým způsobem navazují na dílo současného nestora dějin Novobydžovska, prom. historika Jaroslava Prokopa,⁶ jenž je autorem výše uvedené publikace s přehledem dějin města a jeho regionu od nejstarších dob po první polovinu 20. století.⁷ Z pozice Nového Bydžova jakožto královského věnného města lze mezi novější literaturu okrajově se týkající jeho správy v období raného novověku zahrnout i publikaci Davida Novotného *Královští rychtáři v zeměpanských městech v době předbělohorské (se zřetelem k východočeským věnným městům)*.⁸

S výjimkou badatelské činnosti Jaroslava Prokopa a výše zmíněných závěrečných prací se setkáváme s publikacemi o historii Nového Bydžova, které byly vydávány na přelomu 19. a 20. století jako práce zájemců o lokální historii soustředěných kolem místního gymnázia a později i městského muzea. Téma výkupu města z poddanství a jeho zařazení mezi královská věnná města je u každého z tehdejších autorů popsáno podobným způsobem a vždy jen na několika řádcích,⁹ přestože se jedná o zásadní událost v dějinách města. Tato skutečnost spolu s vědomím, že Nový Bydžov se v éře 21. století označuje jako město českých královen a studentských merend a přitom během celého minulého století nevznikla, s výjimkou občasných článků opakujících jen známé skutečnosti, žádná studie k samotnému výkupu z poddanství ani k životu ve městě po změně jeho statusu

⁴ HORÁK, Jiří: *Paleografická analýza knihy smluv města Nový Bydžov z let 1601–1715*. Universita Hradec Králové (Bakalářská diplomová práce). Hradec Králové 2009.

⁵ HUŠKOVÁ, Jitka: *Knihy svatebních smluv a závětí novobydžovska z let 1561–1650*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (Diplomová práce). Ústí nad Labem 2012.

⁶ Absolvent Filozofické fakulty Karlovy univerzity v oborech historie – čeština (1961). V letech 1975–2013 působil jako ředitel Městského muzea v Novém Bydžově. Kromě bádání nad dějinami Nového Bydžova a jeho okolí jeho vědecký zájem směřuje ke zkoumání díla a života barokního malíře Petra Brandla (např. lektoroval monografii o Petru Brandlovi českého historika umění Jaromíra Neumanna).

⁷ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005.

⁸ NOVOTNÝ, David: *Královští rychtáři v zeměpanských městech v době předbělohorské (se zřetelem k východočeským věnným městům)*. Olomouc 2012.

⁹ Pro bližší představu citujeme v příloze diplomové práce konkrétní zmínky o výkupu města a také, pokud jsou uvedeny, zmínky o úloze Marka Moravce Bydžovského z Florentina v jednání o výkupu. Citace jsme vybrali z prací Celestýna Říhy, Jana Honzy, Josefa Kašpara a Jana Kaprase a dále jsme přiložili citaci z publikace Jaroslava Prokopa vydané roku 2005.

z města poddanského na královské věnné, nás dovedly k rozhodnutí zvolit si za téma magisterské diplomové práce právě proces jednání o výkupu Nového Bydžova vrcholícího v lednu 1569 úspěšným uzavřením smlouvy o prodeji města mezi Maxmiliánem II. a Bydžovskými. Naším záměrem je aktualizovat pohled na jednu z nejvýznamnějších událostí v historii Nového Bydžova, zrevidovat některé známé údaje a doplnit je o nové, avšak neděláme si nárok na jejich úplnost. Pokusíme se zde najít odpověď na otázky, které před nás staví vybrané téma, a to: proč došlo k jednání o výkupu z poddanství, jaké podmínky bylo nutné splnit nebo kdo měl zásluhu na tom, že za sebe město zaplatilo výkupné a mohlo se připojit ke společenství věnných měst.

V dosud vydaných publikacích jsou zásluhy za získání statusu královského věnného města bez větších podrobností připisovány Marku Bydžovskému z Florentina, případně jeho otci Václavu Moravci, který byl toho času bydžovským purkmistrem. Proto si na tomto místě klademe otázku, zda tomu bylo skutečně tak, či se jedná o pouhou dedukci opírající se o udělení přívlastku „z Florentina“ Marku Moravci Maxmiliánem II. v roce 1575. Ke zpochybnění tohoto výroku nás vede i ta skutečnost, že sám Marek Moravec ve své kronikářské práci *Svět za tři českých králů* přiřazuje k samotnému aktu vykoupení se města z poddanství špatné datum. Pokud by se aktivně účastnil jednání rodného města s panovníkem, mohl by se poté skutečně dopustit dané chyby? V souvislosti s tím pak vyvstává otázka, kdo ještě mohl mít zájem na zlepšení statusu města. Po smrti Viléma z Valdštejna byli za poručníky jeho synů určeni Jiří z Valdštejna a na Miletíně, Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka a Albrecht Kapoun ze Svojkova. Všichni tři jmenovaní pocházeli z významných českých šlechtických rodů, přičemž první dva jmenovaní byli zároveň blízkými příbuznými Viléma z Valdštejna a jeho ženy

Mandalény z Chlumu. Zatímco Albrecht Kapoun pak byl s Bydžovskem spojen majetkovými a rodinnými vazbami.

S otázkou, kdo se zasloužil o výkup města z poddanství, se pojí i zájem o to, proč k tomu došlo. Jaký byl účel celého jednání? Společenský? Ekonomický? Byla to jednorázová akce, k níž došlo po smrti posledních majitelů z Valdštejna, či se jednalo o dlouhodobější strategii rozvoje města? A je možné vyčíst z pramenů, zda jednání o výkupu probíhalo po celou dobu hladce nebo se objevily nějaké překážky, například ve formě jiných žadatelů než Bydžovských?

Dané otázky se také odrážejí ve struktuře diplomové práce. Po úvodním vymezení tématu následovaném představením pramenů a literatury, charakterizováním termínů z oblasti regionální historie a stručném přehledu prvních lokálních badatelů bude následovat kapitola, která bez zabíhání do podrobností shrnuje dosavadní historický vývoj Novobydžovska – od pravěkého osídlení až po dobu pojednávanou zde, tedy rok 1569. Na ni navážeme samotným procesem jednání mezi Bydžovskými a českou komorou, odhadem kupní ceny, zkusíme zjistit, zda měl o bydžovské panství spadlé na krále zájem i někdo jiný, než jen zástupci města. A jednu kapitolu věnujeme postavám, které snad mohly mít nějaký, i minimální, vliv na rozhodnutí vykoupit se z poddanství a zařadit se po bok ostatních měst české královny.

Jakékoliv, i zevrubné, zkoumání pojednávaného tématu by nebylo možné bez práce s prameny, které v našem případě neexistují v podobě edic, s výjimkou *Knihy svědomí města Nového Bydžova*. Proto bylo nutné zkoumat prameny přímo u zdroje, tedy v archivních institucích. Výzkum pramenné základny nás zavedl do Národního archivu

v Praze a Státního okresního archivu Hradec Králové. V prvním ze jmenovaných jsme využili archivní materiály z fondu *Stará manipulace*, což je jeden z nejvýznamnějších fondů Národního archivu, neboť v něm jsou shromážděny materiály tří úřadů Českého království, konkrétně České kanceláře,¹⁰ českého místodržitelství¹¹ a české komory.¹² Registratura české komory tvoří největší část fondu *Stará manipulace*, jenž nám poskytuje důležité prameny ke školství, církvi, šlechtě a měštům i k poddanským záležitostem pro 16. až počátek 18. století.¹³ Rozsah celého archivního fondu je 324,8 bm. Pro naše bádání byla ze *Staré manipulace* nejdůležitější signatura B20/10-19 a inventární číslo 202 týkající se záležitostí města Nového Bydžova. Zde se mimo jiné nachází korespondence mezi Novým Bydžovem, českou komorou, Maxmiliánem II. a podkomořím královských věnných měst Oldřichem Dubanským z let 1567–1569. Kromě archiválií z Národního archivu v Praze jsme pro danou práci využívali i pramenů uložených ve Státním okresním archivu Hradec Králové, kde se základem pro naše bádání stal fond *Archiv města Nový Bydžov*. Ten má časový rozsah 1311–1945 a jeho velikost činí 69, 70 bm. Dochoval se v relativně kompletním stavu. Součástí tohoto archivního fondu je obsáhlý listář a souvislá řada knih do roku 1850, které tvoří

¹⁰ Česká dvorská kancelář byla nejvyšším správním a politickým útvarem Českého království. V čele stál kancléř – reprezentant českých stavů, jenž opatroval velkou panovníkovu pečeť, a tak kontroloval veškerou úřední korespondenci mezi panovníkem a českými zeměmi.

RAMEŠ, Václav: *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha 2005. s. 46–47, 106–108; BERÁNEK, Karol – BERÁNKOVÁ, Věra: *Inventář. Stará manipulace*. 14. stol. až 1805. svazek I. Praha 1973. s. 1–5.

¹¹ V době panovníkovy nepřítomnosti v zemi byl správou Českého království pověřen některý z předních šlechticů s titulem správce zemský nebo nejvyšší hejtman Českého království, od poloviny 16. století se pro něj ujalo označení místodržící. Místodržící mohl být i několik; místodržitelství pak měl stavovský ráz, neboť se skládal z nejvyšších úředníků v čele s nejvyšším zemským purkrabím.

RAMEŠ, Václav: *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha 2005. s. 160–162; BERÁNEK, Karol – BERÁNKOVÁ, Věra: *Inventář. Stará manipulace*. 14. stol. až 1805. svazek I. Praha 1973. s. 1–5.

¹² Česká komora, nebo-li rada komory královské, se zabývala správou královských důchodů. Během její existence došlo několikrát k její reorganizaci. Od roku 1548 stál v čele komory prezident z panského stavu a čtyři radové rytířského stavu. Pro velký nárůst agendy byla zavedena německá a česká expedice, které se lišily i předmětem činnosti.

RAMEŠ, Václav: *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha 2005. s. 46; BERÁNEK, Karol – BERÁNKOVÁ, Věra: *Inventář. Stará manipulace*. 14. stol. až 1805. svazek I. Praha 1973. s. 5–8.

¹³ BERÁNEK, Karol – BERÁNKOVÁ, Věra: *Inventář. Stará manipulace*. 14. stol. až 1805. svazek I. Praha 1973. s. 22.

významný pramen pro správní, hospodářské i sociální dějiny města.¹⁴ Z tohoto fondu jsme ke své práci často využívali kopiáře (tzv. Nymburský vidimus s časovým rozsahem 1407–1666, inv. č. 1081; kopiář listin s časovým rozsahem 1325–1729, inv. č. 1079) v nichž jsou opsána privilegia Nového Bydžova a některé písemnosti z procesu vyjednávání o koupi města.

Využili jsme také editované prameny, i když v menší míře. V první řadě je to edice Jana Kaprase *Kniha svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470 s výsadami a akty o výkupu svobody* z roku 1907.¹⁵ Dále Josefem Janáčkem editovaný spis Sixta z Ottersdorfu *O pokoření stavu městského léta 1547*,¹⁶ či *Svět za tři českých králů* Marka Moravce Bydžovského,¹⁷ jehož editorem se stal Jaroslav Kolár. Jeho edice sice nepředstavuje kompletní sborníky Bydžovského, i tak nám podává informace nejen o událostech 16. století, ale i postavě autora, jehož vnímání světa a vědy má blíže ke středověkému pojetí než k humanismu. Navíc Kolár svou edici doplňuje o curriculum vitae Marka Moravce Bydžovského a o cennou analýzu jeho díla. Kromě těchto edic knih jsme také využili edice historických pramenů k českým dějinám všeobecně, a to *Archiv český*,¹⁸ *Regesta diplomatica*¹⁹ a *Codex diplomaticus epistolaris regni Bohemiae*.²⁰

¹⁴ LENDEROVÁ, Milena – NĚMEČKOVÁ, Věra: *Inventář. Archiv města Nový Bydžov. 1311–1945*. Hradec Králové 1996. s. XXIV, XXIX.

¹⁵ KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470 s výsadami a akty o výkupu svobody*. Nový Bydžov 1907.

¹⁶ Sixt z OTTERSODORFU: *O pokoření stavu městského léta 1547*. ed. Josef Janáček. Praha 1950.

¹⁷ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek: *Svět za tři českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526–1596*. ed. Kolár, Jaroslav. Praha 1987.

¹⁸ *ARCHIV ČESKÝ, čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích* (dále jen AČ), XVII, XX.

¹⁹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále jen RBM), II (1253–1310), ed. Josef Emler. Praha 1882.

²⁰ *Codex diplomaticus epistolaris regni Bohemiae* (dále jen CDB), I (805–1197). ed. Gustav Friedrich. Praha 1904–1907.

Použité prameny byly doplněny též o sekundární literaturu. Literatura k problematice raně novověkých měst je bohatá počtem titulů, není však naším záměrem představit zde její kompletní bibliografii, navíc pro potřeby magisterské diplomové práce je to vcelku i zbytečné. Z toho důvodu na tomto místě zmiňujeme především ty publikace, které mají vztah k námi zkoumanému tématu. Pro lepší přehlednost je možné rozčlenit sekundární literaturu dle předmětu jejího zájmu do pomyslných sekcí na literaturu věnující se konkrétně dějinám Nového Bydžova a dále na literaturu o historii měst všeobecně.

Do první skupiny řadíme výše zmíněnou publikaci Jaroslava Prokopa *Nový Bydžov v proměnách staletí*,²¹ který zde formou přehledu podává informace o historii města od pravěku až po rok 1945 a navazuje svou knihou na vůbec první monografii o městě Novém Bydžově od Celestina Říhy z roku 1868, která nese název *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*.²² S rozvojem vlastivědného bádání na konci 19. století vznikla díky lokálním pracovníkům, většinou středoškolským profesorům, řada regionálních monografií o dějinách jednotlivých města i vesnic. Taková dílka vznikala i v Novém Bydžově. Jedná se o práci Jana Honzy *Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C.*²³ či publikaci Josefa Kašpara *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších po časy nejnovější*.²⁴ Z roku 1941 pochází útlá publikace Jana Chlupa s názvem *Prameny a literatura o královském věnném městě Novém Bydžově a okolí*²⁵ obsahující přehled do té doby vydané lokální bibliografie, rozdělené podle předmětu svého zájmu do několika kapitol (např. všeobecné informace o městě, přírodní podmínky, dějiny a uměním, školství aj.). Monografické práce

²¹ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005.

²² ŘÍHA, Celestin: *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*. Nový Bydžov 1868.

²³ HONZA, Jan: *Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C.* Nový Bydžov 1898.

²⁴ KAŠPAR, Josef: *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších po časy nejnovější*. Nový Bydžov 1903.

²⁵ CHLUP, Jan: *Prameny a literatura o královském věnném městě Novém Bydžově a okolí*. Nový Bydžov 1941.

o událostech z místních dějin byly doplněny zprávami v nově založených sbornících a časopisech. Podrobnější i stručnější články o novobydžovské historii vycházely převážně v periodících *Památky archeologické*, *Stráž na Cidlině*, *Týden* či v novodobém *Novobydžovském zpravodaji*.

Druhá skupina sekundární literatury je tvořena knihami a články o vzniku a fungování středověkých a raně novověkých měst v českých zemích. Sem řadíme knihu Jiřího Kejře *Vznik městského zřízení v českých zemích*,²⁶ *České město ve středověku* od Františka Hoffmanna.²⁷ Tyto dvě monografie o vzniku a fungování českých měst v období středověku jsme sem zařadili kvůli první kapitole diplomové práce, která v krátkosti shrnuje středověký architektonický i společenský vývoj Nového Bydžova, včetně jeho privilegií, což je částečným obsahem obou monografií, v té Hoffmannově se píše přímo o Novém Bydžově, konkrétně jsou zde informace o vzniku zdejšího pravidelného náměstí, tzv. bydžovského čtverce. Patří sem také dvě studie Václava Vojtíška *O českých městech*²⁸ a *O studiu městských knih českých*,²⁹ obsáhlá publikace Jaroslava Millera *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*,³⁰ monografie Zlatá doba měst českých Zikmunda Wintera³¹ a druhá část trilogie Richarda van Dülmena *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Vesnice a město/II*.³² O zvláštní skupině věnných měst českých královen pojednává především sborník příspěvků z konference konané v Mělníce *Věnná města za 30leté války a jejich poválečná obnova* s různorodými příspěvky, které se týkají, výběrově, vzniku

²⁶ KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998.

²⁷ HOFFMANN, František: *České město ve středověku*. Praha 2009.

²⁸ VOJTÍŠEK, Václav: *O českých městech*. In: *Výbor rozprav a studií*. Praha 1953.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*. Praha 2006.

³¹ WINTER, Zikmund: *Zlatá doba měst českých*. Praha 1913.

³² VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Vesnice a město. /II*. Praha 2006.

královských věnných měst (Fr. Musil), věnných měst a jejich poddaných po třicetileté válce (Petr Černíkovský), Švédů v Trutnově a Dvoře Králové nad Labem (Eva Tomková) aj.³³ Tématu se dotýká i disertační práce Davida Novotného *Královští rychtáři v zeměpanských městech v době předbělohorské (se zřetelem k východočeským věnným městům)*.³⁴ Její autor zde rozpracovává roli královského rychtáře jakožto zástupce panovníka ve městě po neúspěšném odboji českých stavů v roce 1547; podrobně, ale přehledně zde rozebírá postavu rychtáře od nároků na jeho původ až po jeho úřední povinnosti. Jedná se o obsáhlé téma, a tak je zde určena i horní časová hranice, kterou činí další povstání před rokem 1620. Publikace se dá využít pro bádání o jakémkoliv věnném městě, přestože z východočeských věnných měst je zde nejvíce prostoru věnováno Poličce, Chrudimi a Vysokému Mýtu. Správě královských měst všeobecně se věnuje i starší monografie Jaromíra Čelakovského *Úřad podkomořský v Čechách*.³⁵ O královských věnných městech vznikla roku 2001 publikace s velmi slibným názvem *Královny a jejich věnná města z roku 2001*,³⁶ bohužel po jejím otevření jsme byli zklamáni jejím obsahem, který podává pouze všeobecné známé informace o každém z devíti královských věnných měst a ke každému městu je připojena stránka s informacemi o jedné z českých královen, například u Hradce Králové je uveden životopis Elišky Rejčky, u Nového Bydžova zase Marie Španělské, atd. Kniha je velmi přehledová a pro naši potřebu naprosto neupotřebitelná.

Mluvíme-li zde o regionálních dějinách, je zapotřebí si alespoň stručně charakterizovat, jak chápeme pojmy region, regionální historiografie, vymezit cíle takového lokálního

³³ KILIÁN, Jan (red.): *Věnná města za 30leté války a jejich poválečná obnova*. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004. Mělník 2004.

³⁴ NOVOTNÝ, David: *Královští rychtáři v zeměpanských městech v době předbělohorské (se zřetelem k východočeským věnným městům)*. Olomouc 2012.

³⁵ ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *Úřad podkomořský v Čechách*. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých. Praha 1881.

³⁶ KRŠKOVÁ, Dagmar: *Královny a jejich věnná města*. Dvůr Králové nad Labem 2001.

dějepisectví, kdo se jím zabývá atd. Co se tematiky regionálních dějin týče, je jakákoliv jejich charakteristika velmi nesnadná, neboť už základní pojem – region – je obtížně uchopitelný. Pod pojmem region se nejčastěji rozumí různě velká ohraničená část určitého území, pro niž jsou typická určitá specifika, jimiž se jeden region liší od ostatních regionů. Uvědomíme-li si, že každý vědní obor s regionálními aspekty se zabývá určitou stránkou skutečnosti, přírody a společnosti (Demografie se bude zabývat demografickými faktory, předmětem zkoumání lingvistiky budou jazyky zastoupené v dané oblasti, pro ekonomii bude nejdůležitější hledisko ekonomické atd.) je přirozené, že se obsah i rozsah příslušných regionů bude lišit podle zaměření jednotlivých vědních disciplín.³⁷ Z toho vyplývá, že pro historické regionální bádání bude důležité hledisko historické, tj. jaká byla podoba regionu v době, kterou se zabýváme.³⁸ Jelikož však je historie interdisciplinární obor, bylo by škoda omezit se při bádání nad regionálními dějinami pouze na jedno či dvě hlediska. Domníváme se proto, že ideální je charakteristika regionu na základě územně-správního členění v konkrétním údobí s propojením politické, hospodářské, sociální a kulturní složky života v dané oblasti.

Jak tedy implikujeme výše uvedené na Nový Bydžov a okolí? Pro danou oblast neexistuje jednotné označení a též její geografické vymezení není jednoduché, poněvadž hranice regionu se měnily v průběhu doby spolu s tím, jak docházelo ke vzniku či zániku určitých správních celků. Novobydžovsko lze chápat jako součást rozličných (správních, geografických) celků jako je např. centrum dřívějšího Bydžovského kraje,³⁹

³⁷ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004. s. 25.

³⁸ Tamtéž, s. 9–13.

³⁹ Bydžovský kraj vznikl v roce 1751 rozdělením kraje Hradeckého na 2 části – Hradecko a Bydžovsko. Roku 1784 byl krajský úřad přenesen do Jičína a to proto, že Nový Bydžov neležel v centru kraje, nýbrž na jeho okraji. Název kraje Bydžovský však zůstal zachován až do roku 1849/1850. BOŠEK, Vojtěch: *Místopis a veřejná správa politického okresu novobydžovského*. Nový Bydžov 1940. s. 18.

byvší politický okres⁴⁰ či v současnosti existující svazek obcí *Mikroregion Novobydžovsko*⁴¹ a *MAS Společná Cidlina*,⁴² jejichž náplní a cílem je rozvoj regionu.

V souvislosti s vymezením dané oblasti se můžeme setkat také s pojmem Pocidliní, které do literatury uvedl Karel Kuča. Kuča ho odvozuje od středního toku řeky Cidliny, což je úsek přibližně od Veselské Lhoty a Vysokého Veselí přes Smidary, Nový Bydžov, Chlumeck nad Cidlinou až po Žehuň a Dobšice.⁴³ Z geomorfologického hlediska spadá Pocidliní do Polabské tabule,⁴⁴ přesto ho Karel Kuča staví do mírného kontrastu s ostatními částmi Polabí, neboť jakožto částečně uzavřená oblast uprostřed tzv. velkého labského oblouku neinklinovalo Pocidliní jednoznačně k žádnému z významných středisek na Labi (Hradec Králové, Pardubice, Kolín, Nymburk), ale měla svá vlastní městská centra. Ve středověku byl takovým střediskem pouze Nový Bydžov. V souvislosti s hospodářským rozvojem chlumeckého panství v 16. století se zformovalo druhé centrum, Chlumeck nad Cidlinou. Na rozdíl od Chlumecka se Novobydžovsko vyznačuje přirozenými hranicemi, jež jsou dány zeměpisnou a ekonomickou spádovostí k Novému Bydžovu a později mají vliv i na historicko-administrativní členění.⁴⁵ Jakékoliv ztotožňování hranic Novobydžovska s výše uvedenými územními celky vede

⁴⁰ Vznikl reorganizací veřejné správy v roce 1850, kdy došlo ke zrušení Bydžovského kraje a přiřazení nově vzniklého politického okresu ke kraji Jičínskému. [ONLINE] Dostupné z: http://geography.upol.cz/soubory/studium/bp/2010-rg/2010_Tobias.pdf, s. 14. [cit. 11. 5. 2014]

⁴¹ Mikroregion Novobydžovsko vznikl jako volné sdružení obcí v roce 1999, přičemž od roku 2001 má i právní subjektivitu. Hlavní osu mikroregionu tvoří Nový Bydžov, Smidary a Skřivany, které jsou obklopeny dalšími šestnácti obcemi (Barchov, Hlušice, Humburky, Kobylice, Kosičky, Králíky, Myštěves, Ohnišťany, Petrovice, Prasek, Sloupno, Starý Bydžov, Šaplava, Vinary, Zachrašťany a Zdechovice). [ONLINE]: www.novobydzovsko.cz/ [cit. 11. 5. 2014]

⁴² Místní akční skupina (MAS) Společná Cidlina sdružuje dva mikroregiony: Novobydžovsko a Cidlinu za účelem více příležitostí pro získání dotací na lokální aktivity. Místní partnerství pro rozvoj regionu vzniklo už roku 2002, k založení občanského sdružení Společná Cidlina došlo o dva roky později. [ONLINE]: www.spolecnacidlina.cz/ [cit. 11. 5. 2014]

⁴³ KUČA, Karel: *Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pocidliní*. 1. díl. Hradec Králové 1995. s. 10–11.

⁴⁴ Tamtéž, s. 14.

⁴⁵ Tamtéž, s. 10–11.

ke zkreslení, proto se nejlepší variantou při charakteristice tohoto regionu jeví přirozené historické tendence ekonomicko-administrativního rázu.

Nedílnou součástí výzkumu regionální historie je její historiografie, u níž se dlouhou dobu diskutovalo, zda může být považována za samostatnou vědní disciplinu. Jak bývá zvykem, stály tu proti sobě dva krajní názory; podle prvního jsou dějiny jen jedny, a tudíž by regionální dějiny měly sloužit jenom jako ilustrace pro celostátní dějiny, jako pouhé názorné příklady bez širšího kontextu, proti čemuž stojí druhý extrém, jehož hlavní idea říká, že celostátní dějiny jsou syntézou jednotlivých místních historických událostí. Nejobektivněji se však k otázce legitimacy regionálního dějepisectví staví názor, že bádání o regionálních dějinách má dva úkoly, jimiž jsou, podle Josefa Bartoše, obohacení historického poznání o společnosti jako celku a sebepoznání konkrétní územní společenské struktury či lidské pospolitosti.⁴⁶ „Regionální dějiny tedy představují specializaci v rámci prostorového členění celé historiografie a zabývají se vývojem společnosti na územně menších jednotkách.“⁴⁷ Předmět zájmu regionálního dějepisectví není úzce profilován, jelikož jím mohou být jak lokální události odehrané se jednorázově v daném místě (např. významné bitvy, kulturní a stavební počiny aj.), tak ty, jež se postupně projeví na vyšší, např. celostátní, úrovni. Často se zde kromě odborných monografií a článků objevují i přehledové a popularizační práce, které jsou psány pro vlastní potřeby jednotlivých obcí a jsou tedy zaměřeny na širší publikum, povětšinou na zájemce z řad místního obyvatelstva.

⁴⁶ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004. s. 5.

⁴⁷ KOHOUT, Jan: *Regionální historiografie na počátku 21. století s přihlédnutím k regionu východních Čech. Vývoj dějepisectví na Novobydžovsku* (Magisterská diplomová práce). Masarykova universita. Brno 2013. s. 4.

V rámci vymezení pojmů regionálních dějin a historiografie dává Josef Bartoš do vztahu s nimi i vlastivědu, kterou charakterizuje jako „*souhrn poznatků o přírodním a společenském prostředí, ve kterém lidé žijí a pracují, ať již v současnosti či minulosti, ať již v regionálním (užším) či celostátním nebo celonárodním měřítku.*“ Historická složka vlastivědy se pak bezprostředně dotýká i regionálních dějin a to z toho důvodu, že současná historiografie nechápe dějiny pouze jako dějiny politické, nýbrž zkoumá minulost z více stran, což platí pro historii z hlediska celosvětového záběru i pro historii malých oblastí.⁴⁸

K problematice výzkumu lokálních dějin se také vztahuje otázka, kdo je to regionální historik. Na základě výše uvedeného vztahu vlastivědy a regionálních dějin je možno říci, že se na výzkumné činnosti mohou podílet různé instituce a osoby, od profesionálních odborníků, přes místní znalce až po amatérské zájemce. U posledně jmenovaných pak často vzniká nebezpečí jednostranného výkladu událostí, kdy se opírají o jednu pramennou základnu (u novějších dějin např. oral history), jejíž názor nekonfrontují s jiným.⁴⁹ Protipólem laických zájemců o místní historii jsou odborně vzdělaní autoři, jimiž jsou zpravidla zaměstnanci lokálních muzeí a podobných institucí. V dřívějších dobách pocházeli regionální historiografové převážně z řad středoškolských profesorů, muzejníků, nezřídka i místních duchovních.

Nejinak tomu bylo i v Novém Bydžově, kde bylo roku 1873 založeno místní reálné gymnázium, jež se stalo přirozeným centrem vzdělanosti ve městě. Mezi osobnosti, které se koncem 19. století aktivně podílely na kulturním životě ve městě, nad rámec své pedagogické činnosti, patří Celestin Říha a Eduard Malý. Celestin Říha (1810–1882),

⁴⁸ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004. s. 8–9.

⁴⁹ Tamtéž, s. 8.

původně učitel v městské škole v Novém Bydžově a ředitel kůru, později vyučující na nižší reálce zde byl už dříve zmíněn jakožto autor první publikace monografie města *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*. Tato práce se však vyznačuje nedostatky po stránce dostupných pramenů, zvláště ke staršímu období novobydžovských dějin, kdy Říha zcela opomíjí *Knihu svědomí z let 1311–1470*. Kromě toho byl Celestin Říha také sborníkem zpěváckého spolku a autor *České mluvnice a nauky o větách* (1861), která byla během jedenácti let vydána šestkrát.⁵⁰

V určitém smyslu se Říhových následovníkem stal Eduard Malý (1846–1903), profesor přírodopisu na novobydžovském gymnáziu, pocházející až z jihočeské Bechyně. Přes svou odlišnou specializaci byl velkým znalcem místních dějin, angažoval se ve společenském dění ve městě – byl členem spolku hospodářského, okrašlovacího a spolku na podporu chudých studentů. Zasloužil se taktéž o založení obecního muzea, kterážto myšlenka byla inspirována právě založenými muzei v nedalekém okolí, v Jičíně, Hradci Králové, Hořicích v Podkrkonoší. Muzeum v Novém Bydžově bylo založeno roku 1888, čemuž předcházelo zřízení muzejního spolku o osm let dříve.⁵¹ V tomtéž roce byl založen i městský archiv, jehož správa po několik desítek let plně spadala pod městské muzeum.⁵²

Impuls ke zřízení muzejního spolku a později i muzea vyšel ze středu gymnaziálního profesorského sboru, První expozice byla vytvořena ve velkém sále radnice, poněvadž její obsah tvořily předměty z historie města a jeho blízkého okolí, schraňované do té doby

⁵⁰ KOHOUT, Jan: *Regionální historiografie na počátku 21. století s přihlédnutím k regionu východních Čech. Vývoj dějepisectví na Novobydžovsku* (Magisterská diplomová práce). Masarykova universita. Brno 2013. s. 54.

⁵¹ Tamtéž, s. 55.

⁵² S výjimkou kustoda Antonína Šašiny (kustod MM v Novém Bydžově v letech 1934–1939 a 1945–1948), jenž začal s odbornou katalogizační prací, se o archiv nikdo nestaral. V roce 1960 byl archivní materiál převezen z Bydžova do chlumeckého depotu a později došlo k jeho uložení na zámku v Barchově. Od roku 1991 je veškerý obsah bydžovského archivu uložen v SOKA Hradec Králové. [ONLINE]: <http://vychodoceskearchivy.cz/hradeckralove/historiearchivu/> [cit. 11. 2. 2014]

právě na radnici (např. tzv. bydžovská archa).⁵³ Nově vzniklé muzeum bylo řízeno tříčlenným kuratoriem a jeho kustodem se stal Jan Honza, profesor místního gymnázia. Ten přispěl k produkci novobydžovské historiografie své doby především přehledovými studii o historii místního pivovarnictví⁵⁴ a školství.⁵⁵

V počátcích své existence se muzeum podílelo na archeologickém výzkumu žárových hrobů ve vesnici Měník a díky tamním četným nálezům se muzejní sbírky rychle rozrůstaly. Pro další rozkvět bydžovského muzea se stal významným rok 1895, neboť tehdy muzeum získalo pro svou potřebu nové prostory v budově bývalého krajského soudu, jejichž výmalba byla zadána akademickému malíři Ludvíku Nejedlému.

Po odchodu Honzy z Nového Bydžova a krátkém působení profesora Klecandy (v letech 1898–1901) se novým správcem muzea stal učitel měšťanské školy Josef Koudelka. Za jeho třicetiletého působení došlo k uspořádání sbírek, inventarizaci a základní konzervaci předmětů a již v roce 1905 padlo rozhodnutí přestěhovat sbírky do nově postavené secesní budovy, která se tak stala v pořadí již třetím místem jejich uložení. Budování nové expozice započalo o dva roky později a k samotnému znovuotevření sbírek pro veřejnost došlo 18. října 1908.⁵⁶ Koudelka nezahálel ani v oblasti publikační – jeho příspěvky z regionální archeologie i z dalších období dějin města vycházely v periodických lokálních (*Týden, Hlasy od Cidliny*) i celostátních (*Památky archeologické*). K příležitostem

⁵³ Tzv. bydžovská archa je křídlový utrakvistický oltář, vyrobený přibližně ve 30. letech 16. století na památku novobydžovského kněze Václava Hražd'ovského, který je spolu se svým bratrem Janem zpodobněn na vnitřních stranách pohyblivých křídel oltáře. Jedná se o výjimečný umělecký postup, neboť v dané době nebylo zvykem zobrazovat skutečné postavy hned vedle náboženského výjevu.

⁵⁴ HONZA, Jan: *O pivovarnictví v král. věn. městě Novém Bydžově. Příspěvek k dějinám českého průmyslu pivovarského*. Nový Bydžov 1900.

⁵⁵ HONZA, Jan: *Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C.* Nový Bydžov 1898.

⁵⁶ PROKOP, Jaroslav: *K počátkům našeho muzea*. In: Novobydžovský zpravodaj (dále jen NZ), r. 1976, roč. 3, č. 1, s. 10–11.

otevření muzea v nových prostorách roku 1908 vydal s Albínem Stockým⁵⁷ průvodce po novobydžovských muzejních sbírkách.⁵⁸

Významnou osobností, nejen mezi historiografy Novobydžovska, je Jan Kapras, jenž působil jako profesor právních dějin na Karlově univerzitě. Kromě bádání o českých právních dějinách se také aktivně věnoval politice – při poválečných mírových jednáních v Paříži byl poradcem československé delegace pro stanovení státních hranic, ve 30. letech se stal senátorem za národní demokracii a v pomnichovském období zastával post ministra školství. Na všechny své funkce rezignoval roku 1942, kdy se stáhl do ústraní do Nového Bydžova. Z jeho bohaté publikační činnosti je nejznámější třísvazková syntéza *Právní dějiny zemí Koruny české*⁵⁹ a pro dějiny Nového Bydžova má nezastupitelný význam jeho edice *Knihy svědomí*,⁶⁰ jedné z nejstarších českých městských knih.

V Kaprasově edici z roku 1907 je *Knihy svědomí* doplněna o historický úvod, městská privilegia a akta vztahující se k výkupu města z poddanství. Co však stojí za zmínku, je

⁵⁷ Albín Stocký, vzděláním původně inženýr chemie, navázal spolupráci s Koudelkou v souvislosti se svým zájmem o archeologii; kromě práce na instalaci expozice v nové budově muzea se podílel také na archeologickém výzkumu v několika lokalitách v blízkém okolí Bydžova. Svými studiemi na toto téma zaujal Stocký odbornou veřejnost, takže roku 1913 je mu nabídnuto místo správce archeologických sbírek Národního muzea v Praze. Posledních sedm let svého života působí jako profesor prehistorické archeologie a etnologie na Karlově univerzitě v Praze. Kromě monografií na téma českého neolitu vydal též praktickou příručku *Konzervace muzejních předmětů*.

PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 182–183.

⁵⁸ KOUDELKA, Josef – STOCKÝ, Albín: *Průvodce po sbírkách městského muzea v Nov. Bydžově*. Nový Bydžov 1908.

⁵⁹ KAPRAS, Jan: *Právní dějiny zemí Koruny české*. Díl I. – III. Praha 1913–1920.

⁶⁰ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470 s výsadami a akty o výkupu svobody*. Nový Bydžov 1907.

Knihy svědomí (Liber consciencie) byla založena roku 1311 pravděpodobně v souvislosti s příjezdem krále Jana Lucemburského do Bydžova. Jedná se o druhou nejstarší dochovanou městskou knihu v Čechách, hned po staroměstské radní knize z roku 1310. Pro svůj celostátní význam byla bydžovská Liber consciencie v roce 1989 prohlášena za kulturní památku č. 86. Její originál je uložen v Státním okresním archivu Hradec Králové. Už z jejího názvu je jasné, že kniha obsahuje výpovědi podle svědomí, tj. svědectví hodnověrných osob před městským soudem. Od svého založení byla rozdělena na část civilní a trestní, kteréžto dělení se však brzy přestalo dodržovat; asi i z té příčiny, že trestní soudnictví je zde zastoupeno pouze několika zápisy. V Knize svědomí (psané latinsky, méně často česky) tak převládají zápisy, jež podávají informace především o převodu movitého a nemovitého majetku.

ediční postup Jana Kaprase, kdy jsou české texty transkribovány pro snadnější čtení, kdežto latinsky psané texty zůstávají v nezměněné podobě. Zajímavá je také citace všech pramenů a literatury, což v době vzniku dané edice ještě nebyvalo pravidlem.⁶¹ Na svou dobu to byly nepochybně pokrokové metody, avšak dnes na danou edici pohlížíme více kriticky, a tak by nebylo od věci provést její revizi a eliminovat její nedostatky jako jsou zkrácené přepisy listin (např. listina s námitkami Bydžovských proti vysokému odhadu komory⁶²) a spoustu nepřesností daných často pravděpodobně špatným rozluštěním textu z důvodu menší čitelnosti rukopisu některých písařů či, v případě akt vztahujících se k výkupu města z poddanství, snad i neporozumění dějinným souvislostem.⁶³ Přesto by bylo chybou tuto edici ignorovat, i kdyby jen z toho důvodu, že originál Knihy svědomí jakožto kulturní památka je uschován v trezoru a k badatelům se může dostat právě v podobě edice.

⁶¹ KOHOUT, Jan: *Regionální historiografie na počátku 21. století s přihlédnutím k regionu východních Čech. Vývoj dějepisectví na Novobydžovsku* (Magisterská diplomová práce). Masarykova universita. Brno 2013. s. 39–40.

⁶² KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. LII–LIII; v nezkrácené podobě: NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 152–154.

⁶³ V jedné z úvodních kapitol o výkupu města Jan Kapras píše: „*Císař odkázal město k dalšímu jednání na komoru českou, a když se jednání s Jindřichem z Valdštejna, s nímž vyjednáváno o tomtéž současně, nezdařilo, ...*“ Ve skutečnosti se ale v dané listině mluvilo o jednání o koupi města s Fridrichem z Valdštejna, nikoliv s Jindřichem.

KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. XX.

1. Nový Bydžov - město královské a poddanské

Město Nový Bydžov se rozkládá v regionu s příhodnými přírodními podmínkami, tj. s úrodnou půdou, dostatečnými zdroji vody, mírným klimatem. Tyto skutečnosti tak determinují zemědělský charakter Novobydžovska - zemědělská půda zabírá $\frac{3}{4}$ plochy území.⁶⁴ Z hlediska geomorfologického patří střední tok Cidliny, tj. oblast Nového Bydžova a Chlumce nad Cidlinou, do podcelků Chlumecké a Cidlinské tabule, které náleží do celku Východolabské tabule a podsoustavy Polabské tabule.⁶⁵ Polabí je synonymem pro region s velmi úrodnou půdou, což je důsledkem jeho zajímavého geomorfologického vývoje, kdy daná nížina vznikla na zakryté synklinále, jež dala krajině určitý monotónní vzhled. Tuto monotónnost ale zmírňují nízké a rozptýlené monadnoky (zejména z čediče nebo pískovce). „*La plaine s'est formée surtout sur des terrains crétacés et éocènes et est en partie recouverte de limons, notamment de loess...*“ doslovnou základnou nížiny se stal povrch vzniklý v epoše křídý a eocénu, který tvořily naplaveniny, především spraš, jež se přeměnila na zdejší úrodnou zeminu.⁶⁶

Důležitou veličinou ve vývoji námi zkoumané části Východolabské tabule byla samozřejmě řeka. Podél Cidliny se nacházely říční nivy, charakteristický prvek celé krajiny, který zanikl během novodobých regulací toku. Cidlina měla při svém středním toku nezanedbatelný význam obranný, kdy zavodňovala opevnění Nového Bydžova i Chlumce nad Cidlinou, a ekonomický, jelikož podmiňovala rozvoj řemeslné (později též

⁶⁴ <http://mapy.kr-kralovehradecky.cz/prumzony/cz/NB-zakladni-charakteristika.htm> [cit. 18. 5. 2014]

⁶⁵ KÚČA, Karel: *Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pociidliní*. 1. díl. Hradec Králové 1995. s. 14.

⁶⁶ CARTER, Frank W.: *Prague et la Bohême centrale. Quelques problèmes de croissance*. In: *Annales de Géographie*. 1973, roč. 82, č. 450. s. 168–169. [ONLINE] Dostupné z: www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/geo_0003-4010_1973_num_82_450_18890, [cit. 18. 7. 2014]

průmyslové) výroby v Bydžově, poháněla vodní mlýny a spolu s dolní Bystřicí umožnila vznik výnosné rybníční soustavy na Chlumecku.⁶⁷

Všechny tyto geografické osobitosti zdejší mírně zvlněné krajiny nabízely výborné podmínky pro život, a proto není divu, že byla oblast Novobydžovska osídlena již v mladší době kamenné, jak dokládají četné nálezy neolitických kultur z 6. a 5. tisíciletí př. n. l., konkrétně kultury lidu lineární keramiky a kultury vypíchané keramiky. Jejich lokací byly Chudonice, vyvýšenina mezi Chudonicemi a Vysočany a přímo v Novém Bydžově zóna bývalého cukrovaru a cihelny.⁶⁸ Z bohatých archeologických nálezů vyplývá, že Novobydžovsko bylo kontinuálně osídleno od eneolitu, přes dobu bronzovou a železnou až po starší dobu římskou. Nálezy datované do starší doby římské poukazují i na nově přišedší obyvatelstvo germánského původu. Co se týče důkazů přítomnosti slovanského obyvatelstva, většina nálezů se datuje do střední a mladší doby hradištní (9. – 12. století), avšak je dost pravděpodobné, že se Slované usídlili v Pocipliní už dříve. Kromě Chudonic bohatých na doklady osídlení téměř ve všech výše uvedených časových etapách, se v archeologické lokalitě na čas proměnil i Starý Bydžov, Humburky a Měník,⁶⁹ přičemž posledně jmenovaná ves poskytuje bohaté svědectví o výskytu slezskoplatěnické kultury. Její rozsáhlé pohřebiště typu popelnicových polí v roce 1888 podrobně zkoumal profesor Josef Hladík a provedl k němu na tu dobu podrobnou dokumentaci výzkumu, který později publikoval v Památkách archeologických.⁷⁰ Nálezy jednotlivých pravěkých kultur jsou zčásti součástí expozice Městského muzea v Novém Bydžově.

⁶⁷ KUČA, Karel: *Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pocipliní*. 1. díl. Hradec Králové 1995. s. 10–11.

⁶⁸ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 9.

⁶⁹ PROKOP, Jaroslav: *Dějiny Nového Bydžova. I. část (Od pravěku k roku 1415)*. In: NZ 1983, roč. 10, č. 2, s. 10–12.

⁷⁰ HLADÍK, Josef: *Žárové hroby u Měníka*. In: Památky archeologické a místopisné (dále jen PA), r. 1887–1889, roč. 14, s. 509–518, 585–596, 643–652.

1.1 Královské město Nový Bydžov

První dochovaná písemná zmínka o Novém Bydžově pochází z 12. století. Z této doby se dochovala listina českého knížete Bedřicha, datovaná 23. dubna 1186, jejímž obsahem je přiznání vesnic Ples a Kvašlice nad Metují řádu johanitů již dříve vyměněných Bedřichovým bratrem Přemyslem⁷¹ za část Bydžova („...*et duas villas, quas eis dedit frater meus Premwisl pro parte Butsou, qua dederat eis Bogussa pro anima filii Boghussce, nomina autem villarum: Quasslici super Methugiam et Plessov...*“).⁷² Z Bedřichovy listiny vyplývá, že prvním doloženým majitelem Bydžova byl hradecký správce v Kladsku jménem Bohuše Bradatý. To pravděpodobně mělo spojitost s polohou Bydžova na kladské cestě vedoucí z Prahy do Kladska a Vratislavi.⁷³ A snad i tato skutečnost přispěla k pozdějšímu povýšení Nového Bydžova na královské město.

Další osudy Bydžova jsou z písemných pramenů známy až od roku 1305, kdy v rámci doznívající kolonizační vlny nechal král Václav II. zbudovat město (Nový) Bydžov. Na základě jím vydané listiny dochází Jaroslav Prokop k domněnce, že původní trhová ves (dnes Starý Bydžov) byla povýšena na město již koncem 13. století.⁷⁴ Zcela jistě disponovala městskými právy k zmíněnému roku 1305, kdy došlo k přenesení města a k jeho založení „na zeleném drnu“: „...*quod nos pro hiis omnibus, in quibus ecclesia in Byczow per nos dampnificata est pro decimis, videlicet quas de araturis nostris ibidem habere debuit, pro canificibus, pistoribus, tabernis, que ecclesia ipsa antequam civitatem ipsam de loco antiquo ad illum, in quo nunc est, transtulisse, in ipsa antiqua civitate*

⁷¹ Pozdější český král Přemysl Otakar I.

⁷² FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus epistolaris regni Bohemiae, I (805–1197)*. Praha 1904–1907, č. 310, s. 282. [ONLINE] Dostupné z: http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&action=jdi&cat=2&bookid=76&page=282&action_button.x=0&action_button.y=0 [cit. 11. 2. 2014]

⁷³ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 15.

⁷⁴ Tamtéž, s. 19.

*habebat, et pro dampnis aliis, que ecclesia ipsa ex illa translacione civitatis per nos facta sustinuit...*⁷⁵ V dané listině i v mladších dokumentech, včetně novobydžovské Knihy svědomí, se pak o původním městě píše jako o starém městě – Starém Bydžově, nové město je nazýváno jen Bydžov. K přenesení města došlo patrně z důvodů méně výhodné polohy na kopci a větší vzdálenosti od toku řeky Cidliny.

K rané historii města se vyjadřují i rozličná literární díla, mezi nimiž zaujímá nejvýznačnější místo „*Kronika česká*“ Václava Hájka z Libočan. Ten vychází z pověsti o založení města Býdem a jeho družinou a samotný vznik Bydžova klade již do roku 763: „*Býd, syn Slavimiluov, pána (a neb jakž někteří píší) knížete kouřimského, vzav od otce svého odpuštění, obrátil se s třidceti svými pacholky do krajiny puolnoční, a odtud k východu slunce, hledaje místa k pastvám a vorání příhodného, a měl jest s sebů sto krav, a tři sta voluov, ovcí a koz velmi mnoho, kteréž hnali jeho služebníci se svými ženami, tak dluho až přišli k potoku jednomu, a tu se zastavivše tři dni odpočivali, neb byli oni i dobytkové jich velmi ustali, a vzavše sekery dříví veliké potínali a ohradu dělali. Přitom také i Kratonohy dvouor postavili, a proto že jsou byli velmi ustali, tomu dvoru Kratonohy jméno dali. Býd pak jako pán jich při jednom přívrší, duom krásný jako hrad Bydžov postaviti sobě rozkázal, a dal jemu jméno Bydžov.*“⁷⁶

Hájkovu dataci založení města Bydžova dnes odmítáme jako jeden z jeho mnoha dalších výmyslů „datované“ historie. Přesto byl Hájkem uvedený rok 763 na dlouhou dobu považován za základ „počátků dějin“ Nového Bydžova. Převzal ho např. autor archu

⁷⁵ EMLER, Josef (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, II (1253–1310), Praha 1882, č. 2044, s. 883. [ONLINE] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=8&bookid=132&page=892>, [cit. 11. 2. 2014]; HOFFMANN, František: *České město ve středověku*. Praha 2009; KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998.

⁷⁶ HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: *Kronika česká*. r. 1541. s. XXVI.

„*Posloupnost vrchnosti dědičné města Nového Bydžova*“, který vznikl po roce 1712: „*Byd, Slavimila knížete Kouřimského syn při jednom přívrší rozkázal sobě postaviti dům krásný jako hrad a dal jemu jméno od svého jména Bydžov a to léta páně 763. Za pohanstva a za knížete českého Nezamysla, syna Přemyslova přitom hradu i jiní sobě domy stavěly a tu se osadili a to město Bydžovem nazvali. Po smrti Býdově jistá věc, že syn jeho, vnuk i pravnuk to město zdědili, a po několika letech náměstkové jejich pro nezvolnost a nedostatek vody dolů ku potoku Cidlině se přenesli, a tu město Nový Bydžov založili. Starý Bydžov pak vsí zůstal.*“⁷⁷ Ke stejnému roku přiřazuje založení Bydžova i Bohuslav Balbín.⁷⁸ Z celého epického vyprávění o Býdovi a vzniku Bydžova je pravdivě jen přenesení osady z kopce blíže k Cidlině. Co se názvu města týče, Profous vysvětluje, že slovo Bydžov vzniklo přivlastňovací příponou -ov ze jména Bydeš, tzn. dvůr. Bydžov se svou koncovkou -žov podobá místnímu jménu Branžov. To vzniklo ze slova Branišov, zkráceně Branšov a postupnou asimilací se -nš- přeměnilo v -nž-.⁷⁹

Královským městem byl Bydžov přibližně jen 20 let, neboť už v roce 1325 připadl Beneši z Vartemberka, čímž klesl na úroveň měst poddanských. Roku 1311 se Bydžov z rozhodnutí krále Jana Lucemburského stal tzv. vilikačním městem, což znamenalo, že neodváděl peníze bezprostředně královské komoře, ale svému správci, jímž byl v té době hradecký vilik (vladař) Henlin. Zprávu o této události lze dohledat v Knize svědomí, kde je zaznamenán příjezd Jana Lucemburského a jeho podkomořího Waltera z Castelu do města Bydžova a rozhodnutí svěřit jej do správy již zmíněného správce hradeckého správního okrsku: „*A[nno] d[omini] MCCCXI, sequenti die post dieni et festum s[anc]ti Procopii confessoris (5. Julii) intromisit se rex Bohemie de civitate et districtu*

⁷⁷ Městské muzeum v Novém Bydžově. *Posloupnost vrchnosti dědičné města Nového Bydžova*. Kaligraficky psaný arch, po roce 1712.

⁷⁸ BALBÍN, Bohuslav: *Krásy a bohatství České země*. Praha 1986. s. 253.

⁷⁹ PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl I. Praha 1947. s. 224.

*Bydschowiensi, et Waltherus cammerarius, dictus (de) Castel, nomine regis intromisit se cum hominibus regis, et Henlinum, filium Linconis, in villicum Gradycensem ordinavit, et nobis ipsum stabilitavit in seniorem...*⁸⁰ Hradecký vilik plnil zřejmě především úkoly hospodářského charakteru a na základě panovníkových příkazů se osobně podílel na kolonizaci východočeského území, od blízkých oblastí Opočna a Třebechovic až po vzdálenější Podkrkonoší a Podorličí.⁸¹

V úvodu edice ke *Knize svědomí* nacházíme domněnku, že na charakter vilikačního města poukazuje také prostý tvar hrazení Bydžova (příkop s dřevěným plotem),⁸² avšak je otázkou, zda příčinou toho bylo skutečně právní postavení města či pouhá finanční a časová náročnost na vybudování lepšího městského opevnění. Roku 1311 totiž vypršela lhůta k ukončení výstavby a opevnění města. Poněvadž však všechny části opevnění ještě nebyly dokončeny, musela králova rukojmí zaplatit pokutu;⁸³ na dokončení opevnění pak město získalo poloviční slevu na daních. Kromě toho byla Bydžovu na den Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna) udělena svoboda na čtyři roky, za což museli měšťané zaplatit 8 hřiven a dalších 8 kop za vysvěcení kostela.⁸⁴ V prosinci téhož roku došlo ještě k jedné významné události, čímž bylo slavnostní založení novobydžovské *Knihy svědomí* (*Liber consciencie*).⁸⁵

⁸⁰ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470. S výsadami a akty o výkupu svobody*, záp. 26., pag. 19, s. 11. Nový Bydžov 1907.

⁸¹ MIKULKA, Jaromír: *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. I. / 1.* Hradec Králové 1996. s. 25.

⁸² Tamtéž, s. XI.

⁸³ KAPRAS, Jan: *Knihy svědomí...* záp. 19, pag. 12, s. 8.

⁸⁴ Tamtéž, záp. 27, pag. 20, s. 11–12.

⁸⁵ Tamtéž, záp. 30, pag. 22, s. 13.

1.2 Nový Bydžov městem poddanským

V roce 1325 král Jan Lucemburský přenechal z blíže neurčených důvodů město Bydžov Beneši z Vartemberka. Patrně se tak stalo kvůli královu zadlužení, ale ani z registru listiny, opsaném Bartolomějem Paprockým v jeho Diadochu, která potvrzuje převod města z krále na Vartemberka se o příčinách nedozvíme nic bližšího: „*Nos Ioannes Dei gratia Bohemiae et Poloniae Rex etc de consensu fidelium nostrorum Co filiariorum, dilecto fideli nostro Benesssion de Vartmberk etc damus, donamus oppidum nostrum, Bydziov etc hujus rei testes...*“⁸⁶

O sedm let později, v roce 1332 přechází Bydžov na Benešova nejstaršího syna, Jana z Vartemberka. Za tohoto Vartemberka zažilo město Nový Bydžov v roce 1350 slavnostní chvíli, kdy ho navštívil král Karel IV. Bližší zprávy o této události chybí, jeho pobyt v městě dokládá pouze listina, kterou zde vydal pro Albrechta z Křenovic.⁸⁷

Po jeho smrti (r. 1362) spravovali celé panství oba jeho synové, Čeněk a Beneš. O několik let později došlo k rozdělení zboží zděděného po otci na dvě poloviny – Nový Bydžov spolu s Troskami připadly Čeněkovi.⁸⁸ Ten však špatně hospodařil, Václavu IV. dlužil 6000 kop, a tudíž se město v roce 1393 na čas dostává pod královskou správu, řízenou královským purkrabím Václavem Bubnem z Hrádku. Po smrti Čenka z Vartemberka o tři roky později zdědili část Bydžova jeho synové Jan a Čeněk, zbylá část města byla zastavěna věřitelům, mezi nimiž jsou zmiňováni kromě krále Václava IV.

⁸⁶ PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: *Diadochus, tj. posloupanost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech třech stavů slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského*. Praha 1602. *O stavu panském a rozmnožení jeho*. s. 255 [ONLINE] Dostupné z: www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=41362&s=1, [cit. 11. 2. 2014]

⁸⁷ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 30.

⁸⁸ KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. XIII.

také Hanuš Kaplír z Sulevic, Smil Flaška z Pardubic a měšťan Většího Města pražského Johánek Ullmann.⁸⁹

Mladší Čeněk z Vartemberka byl nepochybně schopným mužem; mezi lety 1405–1410 splatil dluhy Nového Bydžova, vzniklé špatným hospodařením jeho otce, a poté se snažil o rozvoj svého panství, jehož jádrem byly hrady Veliš, Brada, Vysoké Veselí spolu s městy Jičínem a Nový Bydžovem. Po určitou dobu stanul i v čele správy země, když se stal nejvyšším purkrabím a zemským hejtmanem (od roku 1414).⁹⁰ Díky těmto úřadům a také příbuzenským svazkům – jeho manželkou se před r. 1408 stala Kateřina z Landštejna – byl určen za hlavního poručníka nezletilého Oldřicha z Rožmberka poté, co jeho otec Jindřich z Rožmberka r. 1412 zemřel. Další dva poručníci, Jan z Hradce a Jindřich z Plumlova a Kravař, mu měli pouze přispívat svými radami ve vážných problémech. Ačkoliv jedinou povinností poručníka bylo předat statky dědicům v den plnoletosti bez nutnosti skládat někomu účty, jak během svého poručení nakládal se svěřeným majetkem, Čeněk z Vartemberka se svědomitě věnoval výchově sirotků Oldřicha a jeho sestry Kateřiny i správě celého rožmberského panství, které předal Oldřichovi ve velmi dobrém stavu.⁹¹

Do historie českých zemí se Čeněk ml. z Vartemberka zapsal především svým nestálým chováním v bouřlivých událostech následujících po smrti mistra Jana Husa, kdy několikrát změnil příslušnost v táborech bojujících stran: od podepsání se pod protestní list české a moravské šlechty proti upálení M. Jana Husa (2. září 1415) a zavedení přijímání z kalicha na svých statecích, se přes obsazení Pražského hradu ihned po smrti

⁸⁹ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. XIII.

⁹⁰ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 31.

⁹¹ RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartemberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*. In: *Sborník historický*. Praha 1982. roč. 28, s. 59–60.

Václava IV. roku 1419 stává jedním ze tří spoluvladařů zastupujících nepřítomného krále Zikmunda Lucemburského, proti němuž se však obrátil již v dubnu následujícího roku. Tehdy podepsal manifest zbavující Zikmunda trůnu, ale v řádu několika týdnů opět změnil strany a začátkem května vpustil královská vojska do Hradu. Pravděpodobně z obav o své panství ve východních Čechách v roce 1421 pomáhá husitům a na čáslavském sněmu se stává jedním z členů prozatímní zemské vlády. V listopadu téhož roku se už poněkolkáté vrací na stranu Zikmunda a zřiká se kalicha.

Čeňkovo neustálé přebíhání mezi bojujícími stranami s sebou neslo i nebezpečí pro jeho panství, obzvláště pro Bydžov, který byl v červnu 1420 zasažen požárem, při kterém shořela většina domů a opevnění. Tím se město stalo bezbrannějším vůči případným útočníkům v době, kdy krajem táhlo husitské vojsko (např. roku 1423 došlo k tažení Žižky do oblasti mezi Novým Bydžovem a Jičínem; v následujících dvou letech jeho vojsko svedlo vítěznou bitvu u Hořic v Podkrkonoší, dobylo tvrz v Kozojedech, tvrz v Mlázovicích a vypálilo Smidary).⁹² Pro dějiny Bydžova se jedním z důležitých počínů Čeňka z Vartemberka stala privilegia vydaná ve prospěch Bydžovských. První a nejvýznamnější privilegium udělil Novému Bydžovu a vesnicím k němu patřícím (tj. Starý Bydžov, Parna, Skřeneň, Prasek, Zdechovice, Humburky a Slámův dvůr u Chudonic) již roku 1407 a jeho cílem bylo zajistit jejich obyvatelům výsady královského města Hradce Králové: *„My, Čeněk z Vartmberka, řečený z Veselé, pán Bydžovský i toho všeho panství, vyznáváme tímto listem všem, kdož jej čísti neb slyšení budou, že jsme prodali pravým trhem královo právo měštěninům Bydžovským i všem bydlitelům města Bydžova, věrným našim milým, i všem těm lidem Starobydžovským, Parenským, Skřeneňským, Humburským, Praseckým, Zechovským, i také dvoru tomu, ježto podle*

⁹² PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 32–35.

*Chudonic leží, kterýžto Sláma nyní drží, i těm všem mlejnuům i lidem, ježto nyní s městem Bydžovem trpí, za tři sta kop grošův, tak, aby v témž právě seděli, jako jiná králova města sedí, a zvláště město Hradec Králové...*⁹³ Podle tohoto privilegia získali obyvatelé bydžovského panství za 300 kop grošů svobodu při převodu majetku, stěhování, v rozhodování o dětech a sirotcích, volné užívání řek, též byly zrušeny všechny roboty a městu byla potvrzena dosavadní soudní pravomoc. O pouhé dva roky později vydal pán z Vartemberka další privilegium, jimž rozhodl o tom, že vrchnostenský rychtář Mikeš bude čepovat svídnické pivo, medovinu a víno pouze se souhlasem městské obce, konšelů a vrchnosti.⁹⁴

Na postu nejvyššího purkrabího měl Čeněk z Vartemberka blízko ke králi Václavu IV., čehož pravděpodobně využil ke své intenci získat pro město Bydžov obnovení písemných výhod, které mu byly odňaty v době králova uvěznění panskou jednotou. V listině Václava IV. z 26. září 1415, již bylo městu potvrzeno obnovení mílového práva, jsou zmiňovány jak původní výsady (práva, svobody, milosti, povolení a imunity), tak i důvod, proč o ně město přišlo, tj. že v době bojů v českých zemích byly bydžovským obyvatelům listiny o jejich výsadách zničeny útočníky, kteří Bydžov přepadli: „...*civibus et incolis in oppido Bidzow residentibus privilegia, litere et munimenta ipsorum, que super ipsorum juribus, libertatibus, graciis, indultis et immunitatibus habuerunt, per invasores, hostes et inimicos oppidi supradicti, dum ipsum oppidum per suam temeritatis audaciam acquisivissent, recepta, alienata sint penitus et ablata...*“⁹⁵ Obnovení mílového

⁹³ Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 3–5.

⁹⁴ KAPRAS, Jan: *Knih svědomí...* s. XXVII–XXVIII.

⁹⁵ SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 5–7.

práva zaručovalo, že v okruhu jedné míle⁹⁶ nebude svou živnost provozovat nikdo jiný než řemeslníci a krčmáři, s výjimkou kovářů, patřící k místnímu obyvatelstvu.

Po smrti Čenka z Vartemberka r. 1425 získal jeho syn Jindřich jen ty statky, které Čeněk vlastnil v roce 1416. Protože však byl nezletilý, jeho poručníkem se stal Oldřich z Rožmberka. Uvědomíme-li si, jakým způsobem se Čeněk z Vartemberka staral o rožmberské panství, že své dočasné pozice nadmíru nezneužíval (nelze vyloučit, že si občas neproplatil určité výlohy spojené se svými funkcemi), o to překvapivější je Oldřichovo jednání. Ten se totiž ve své roli poručníka zhlédl tak moc, až se pokusil převzít svěřené statky do svého vlastnictví.⁹⁷ Jindřich z Vartemberka patřil ke stoupencům umírněného kališnického hnutí a na straně panské jednoty se zúčastnil i bitvy u Lipan proti táborským a sirotčím vojskům. Ještě téhož roku, tj. 1434, náhle zemřel a jeho majetek připadl otcově sestře Machně z Veselé, která později postoupila Bydžov své tetě Elišce z Vartemberka.⁹⁸

V době, kdy byl Bydžov majetkem Elišky z Vartemberka (1438–1468),⁹⁹ přivedly tehdejší politické události v českých zemích do města podvkrát Jiřího z Poděbrad. Poprvé se tak stalo při sjezdu zástupců vojenských svazů krajů hradeckého a boleslavského v květnu 1441 za účelem dohodnout se na výpravě proti Janu Koldovi ze Žampachu. Podruhé do města zavítal na sjezd kraje Hradeckého roku 1449, na kterém se

⁹⁶ Česká míle byla zavedena jako měrná jednotka za Přemysla Otakara II. a podle Václava Hájka z Libočan činila její délka 7 451, 640m, avšak tato hodnota se proměňovala v závislosti na místě a době od 7 do 12km.

HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2004. s. 165–166, 171.

⁹⁷ RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartemberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*. In: Sborník historický. Praha 1982. roč. 28. s. 85.

⁹⁸ KAPRAS, Jan: *Knihy svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. XV.

⁹⁹ Manželem Elišky z Vartemberka se stal Petr Zvířetický z Vartemberka, který byl členem českého poselstva, jež se v r. 1437 zúčastnilo basilejského sněmu.

mimo jiné jednalo o postupu proti Janu Koldovi ml. ze Žampachu.¹⁰⁰ Za vlastnictví Elišky z Vartemberka byl Bydžov opět postižen požárem, i když následky byly méně závažné než po požáru r. 1420, přesto však uhořelo několik měšťanů, včetně kněze Haška.¹⁰¹ Tataž majitelka pak v roce 1453 vydala listinu, v níž městu a k němu náležejícím vesnicím potvrdila privilegium Čenka z Vartemberka z roku 1407 a slíbila, že jej zachovají i její následovníci: „...slibuji svou dobrou vírou křesťanskou, beze vsí zlé lsti jim dříve jmenovaným měšťanům našim, i těm všem v tom listu dříve dotčeném popsáním i jich bydlitelům a jich dětem i jich budoucím věčně bez umenšení a přivětšení držeti, a toho jim pro žádnou věc nikdy žádným obyčejem neproměnití... k témuž zavazují urozeného pána Havla ze Zvířetic, syna svého... i vseckny dědice naše i budoucí, ač by kdy kteří vešli v panování a v držení tohoto panství Bydžovského...“¹⁰²

Po Eliščině smrti se Bydžov stal společným majetkem Jindřicha z Michalovic a Vartemberka a Heřmana Zvířetického z Vartemberka, kteří ještě téhož roku, tj. 1468 Bydžovu potvrdili jeho práva.¹⁰³ Nedlouho na to se jediným majitelem panství stal Heřman Zvířetický z Vartemberka, poněvadž Jindřich z Michalovic a Vartemberka odkázal svůj díl králi Jiřímu z Poděbrad, jenž jej obratem věnoval právě výše jmenovanému Heřmanu Zvířetickému. Ten v roce 1473 Novému Bydžovu znovu potvrdil privilegium Čenka z Vartemberka a zároveň povolil měšťanům vybírat tržné na vydržování obecního posla: „... a já nadepsaný Heřman z Vartmberka a ze Zvířetic (...) poznav a shledav k sobě věrnost a mnohou povolnost od svrchupsaných měšťanův a obyvatelův nadepsaného města Bydžova i těch všech lidí k nim příslušejících, potvrdil

¹⁰⁰ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 36.

¹⁰¹ KAŠPAR, Josef: *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších po časy nejnovější*. Nový Bydžov 1903. s. 20–21.

¹⁰² SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 7–8.

¹⁰³ PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: *Diadochus... O stavu panském a rozmnožení jeho*. s. 274. [ONLINE] Dostupné z: www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=41362&s=1, [cit. 10. 6. 2014]

*sem a mocí tohoto listu potvrzují jim týchž všech práv a kusův i věcí v tom již řečeném listu páně Čenkovu zapsaných a při tom je chci zachovati... A nadto z milosti své a dáni tržného obci na vychování posla městského, totiž servusa, já svrchupsaný Heřman, dal sem a mocí tohoto listu dávám týmž měšťanům a vši obci města Nového Bydžova tržné, které se od starodávna po haléri béře...*¹⁰⁴ To se událo za přítomnosti svědků, mezi nimiž byl například tehdejší boleslavský hejtman Jan Tovačovský z Cimburka na Mladé Boleslavi.

Svou další listinou z roku 1478 věnoval městu lázně,¹⁰⁵ přičemž ještě předtím se mu podařilo pro Bydžov vymoci na králi Vladislavu Jagellonském osmidenní jarmark, jenž začínal vždy 1. září.¹⁰⁶ Na základě žádosti bydžovských měšťanů potvrdil Vladislav Jagellonský městu též privilegium vydané Čenkem z Vartemberka a stvrzené jeho následovníky: „...*předstúpili před nás někteří měšťané města Nového Bydžova, věrní naši milí, a ukázali jsou před námi některé [listy] na pergameně (...),*“ které následovně vyjmenovává: „...*jeden urozeného někdy Čěnka z Vartmberka, řečeného z Veselé (...), druhý list urozené někdy Elišky z Veselé a z Vartmberka (...) a třetí list urozeného někdy Heřmana z Vartmberka... I prosili jsou nás, abychom opatrným purkmistru a konšelům i vši obci města Nového Bydžova, věrným našim milým, i lidem toho všeho zboží Bydžovského svrchudotčených listův potvrditi a je při tom zůstaviti ráčili. My (...) s dobrým rozmyslem a radou věrných našich, mocí královskou...*¹⁰⁷ Po uvedení do problematiky, proč vydává konkrétní listinu, na čí žádost a co je jejím obsahem, potvrzuje zde popsané listy, všechna jejich ustanovení a články, a to slovo od slova.

¹⁰⁴ SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíář listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 8–10.; KAPRAS, JAN: *Knihá svědomí s. XXX–XXXI*.

¹⁰⁵ SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíář listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 12–13.

¹⁰⁶ Tamtéž, p. 10–11.

¹⁰⁷ Tamtéž, p. 13–14.

Synové Heřmana Zvířetického z Vartemberka, Petr a Hašek, také konfirmovali výše uvedená privilegia bydžovských měšťanů a sami několik privilegií za účelem hospodářského rozvoje města vydali. V 90. letech 15. století tak Bydžovským prodali rychtu „*kerouž (...) v městě Bydžově vejsadní s dotazem našim koupili, v tom jim povolení pouštíme, dáváme, aby oni již psaní měšťané nynější i budoucí rychtáře svého měli obecního, kohož sobě k tomu hodného zvolí...*“, povolili zdejším obyvatelům stavět domky ve valech a baštách spolu s potvrzením platů a výsad náležejícím ke kostelu a špitálu a též stanovili podmínky, za jakých se mohly dívky na panství provdat: „*...jestliže by se které slušné vdáti nahodilo, bude ji moci vdáti do města našeho neb na zboží naše, ale jinam nikam bez vůle naší a žádného jiného pána zboží...*“¹⁰⁸ Kromě toho získali bratři pro Bydžov od Vladislava Jagellonského právo vybírat v branách města clo, jehož výše se odvíjela od typu povozů či dobytka, které přibyly do města a činila tedy „*z každého vozu formanského dva peníze, z každého vozu sedlského jeden peníz, item od dobytka velikého i malého, kterýž by od jinud přihnán byl, z každého kusu jeden halěr.*“¹⁰⁹ Nedlouho poté přiznal král Bydžovu ještě právo na druhý osmidenní jarmark, jehož začátek měl být vždy v pondělí po Letnicích,¹¹⁰ a město při něm mohlo vybírat clo ve stejné výši jako při dříve povoleném jarmarku na sv. Jiljí.¹¹¹

Po smrti Petra Zvířetického z Vartemberka (r. 1505) připadlo bydžovské panství jeho synu Havlovi, zatímco Hašek si ponechal Smidary a několik okolních vesnic. Jako už dříve v minulosti, i za správy Havla Zvířetického z Vartemberka se v Bydžově roku 1513

¹⁰⁸ SOkA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 14–17.

¹⁰⁹ Tamtéž, p. 18–19.

¹¹⁰ Tj. sedmá neděle po Velikonocích.

¹¹¹ SOkA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 17–18.

konal sjezd pánů a rytířů Hradeckého kraje, kteří si zde domlouvali postup proti královským městům. Kvůli dluhům jakožto následku špatného hospodaření byl Havel Zvířetický už roku 1516 nucen bydžovské panství prodat; novým majitelem se stal Vilém z Pernštejna.¹¹²

Prodej bydžovského panství, k němuž v držení posledních Vartemberků přibylo několik vesnic, proběhl 22. února 1516. Vilém z Pernštejna zaplatil celkem 14 000 kop grošů českých za „*Bydžov Nový, hrad a město s předměstím, dvory kmecí a poplužní*“, vsi Starý Bydžov, Humburky, Skřeněř, Prasek, Zdechovice, Podolíby, Nechanická Lhota, Kobylice, poplužní dvůr v Libni, platy z několika lidí v Chudonicích a Zachrašťanech, dále lesy, rybníky a patronátní právo ke kostelům ve Starém Bydžově, Metličanech a Vysočanech.¹¹³ Hradem je pravděpodobně myšlen panský dům, který byl postaven za Vartemberků na místě zvaném Na Kopečku, ale poprvé je zmiňován právě až zde, při prodeji panství Pernštejnům. Nový Bydžov sice disponoval opevněním, avšak jeho majitelé si ho nikdy nezvolili za své sídelní město, a tudíž zde ani nikdy nedošlo ke stavbě nějakého významnějšího obydlí vrchnosti; v panském domě tak většinou pobýval pouze vrchnostenský purkrabí.¹¹⁴ Za podstatně menší sumu „*půl čtvrtá tisíce kop grošů*“ prodal Hašek Zvířetický z Vartemberka Vilému z Pernštejna také vesnice Hlušice, Janovice a Vinary, přičemž zápis o proběhnuvším prodeji v deskách zemských byl datován v tentýž den jako prodej bydžovského panství.¹¹⁵

¹¹² KAPRAS, Jan: *Kniha svědomí... Nový Bydžov 1907*. s. XVI.

¹¹³ AČ XVII, ed. František Dvorský. regist č. 1015. Praha 1899. s. 230. [Online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=256&page=236>, [cit. 7. 3. 2014].

¹¹⁴ PROKOP, Jaroslav: *Hrad – zámek – panský dům*. In: NZ 19, r. 1992, č. 5, s. 10–11.

¹¹⁵ AČ XVII, ed. František Dvorský. regist č. 1015. Praha 1899. s. 230. [Online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=256&page=236>, [cit. 7. 3. 2014].

Součástí pernštejnského majetku byl Bydžov až do roku 1547. Pod vládou nové vrchnosti došlo k hospodářskému rozvoji celého panství, což však byl patrný důsledek uvážlivé správy Viléma z Pernštejna, který postupným přikupováním pozemků získal takové jmění, jež předčilo dokonce i majetek jednoho z nejvýznamnějších šlechtických rodů, pánů z Rožmberka. K jeho velkému pozemkovému jmění v Čechách (Litice, Potštejn, Rychmburk, Rychnov nad Kněžnou, Brandýs nad Orlicí, Lanškroun, Pardubice aj.) v roce 1496 přibyl rozsáhlý majetek na Moravě (Pernštejn, Prostějov aj.), který zdědil po svém bratru Vratislavovi.¹¹⁶ Až do své smrti v roce 1521 spravoval Vilém z Pernštejna bydžovské panství z Pardubic, původně nevýznamného zemědělského městečka, kolem něhož začal budovat novou rodovou doménu. Kromě přestavby města a původního areálu hradu v unikátní spojení pozdně gotické pevnosti s pohodlnou aristokratickou rezidencí se na Pardubicku budují rozsáhlé a výnosné soustavy rybníků, které měly nemalý podíl na tom, že v první polovině 16. století byly Pardubice ekonomickým a kulturním centrem celého pernštejnského panství.¹¹⁷ Tento Vilémův hospodářský počín se týkal i Bydžova, na jehož panství se v té době také budují nové rybníky, jak se lze přesvědčit v rybníčních registrech z let 1516 až 1518, založených jako přehled „*co se jest lidem za škody, které se jim na panství Bydžovským dály, oddávalo, buďto rybníky udělanými aneb čímžkolivěk jinajm, počnúc od léta 1516.*“¹¹⁸

Vrchnostenská správa Viléma z Pernštejna nad Bydžovem se vyznačovala nejen rozvojem rybníkářství, ale i úpravou rozličných oblastí života tamních obyvatel; už roku 1517 totiž bylo Vilémem za účelem rozvoje panství vydáno obsáhlé privilegium, které

¹¹⁶ KAPRAS, Jan: *Knih svědomí... Nový Bydžov 1907*. s. XVII.

¹¹⁷ ŠEBEK, František: *Přehled dějin Pardubic*. [Online] Dostupné z: http://pardubice.cz/admin/files/files/10/src_historie-pardubic.pdf, [cit. 7. 3. 2014].

¹¹⁸ AČ XVII, ed. František Dvorský. *Náhrady za pozemky zatopené na panství Bydžovském 1516–1518*. Praha 1899. s. 527–532. [Online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=256&page=533>, [cit. 7. 3. 2014].

zaručovalo obyvatelům Bydžova i přilehlých vesnic mnohá práva, poněvadž „*města královská i také panská nejvíce tím stojí, bohatěji a vyzdvižena bývají, i lidé se v nich množí, kteráž od pánův svých právem a svobodami městskými bývají obdarována a těch bez překážek všelijakých požívají.*“ Danou listinou Bydžovští získali právo stěhovat se z města za živností, pokud před vydáním zhostního listu zaplatili na radnici půl kopy grošů českých a ve svém domě nechali bydlet člověka, který by mohl být městu přínosem, „*kterýž by se mohl pánu i obci tej hoditi.*“ Dále mohli volně disponovat svým majetkem, jenž po jejich smrti připadl jejich dětem, nesepsali-li již dříve svou poslední vůli. Jestliže zesnulý neměl děti, dědili po něm nejbližší příbuzní. A pokud nebožtík nezanechal poslední vůli ani pozůstalé příbuzné, připadl jeho majetek městu. Obdobně mělo být naloženo i s majetkem propadlým pro ztrátu hrdla: „*Item, jestliže by pak kdo v takovou vinu upadl, ježto by skrze ní ráčil pán jemu hrdlo vzíti a odjíti, a ten takový by děti měl aneb přáteli toho města trpící, na ty aby ten statek připad; a pakli by děti a takových přátel neměl, tehdy ten statek na opravu města aby obrácen byl.*“ V následujících bodech privilegia byly upraveny sirotčí záležitosti, potvrzeny starodávne platy měšťanů z užívání lesů a řek a taktéž nevměšování se vrchnosti do šenkování vín a jiných druhů pití. Nejdůležitějším ustanovením daného privilegia se však pro obyvatele bydžovského panství jevílo zrušení roboty a slib vrchnosti zachovávat kališnickou víru svých poddaných.¹¹⁹

Smrtí Viléma z Pernštejna v roce 1521 přechází Bydžov do držení jeho syna Jana, jehož mladší bratr Vojtěch v témže roce získal panství Chlumeck nad Cidlinou od Viléma Kostky z Postupic a tím došlo k propojení východočeského majetku Pernštejnů od

¹¹⁹ SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 20–23.

Pardubic a Kutné Hory až k Novému Bydžovu.¹²⁰ Jan z Pernštejna navázal na hospodářskou politiku svého otce; kromě toho, že pro Bydžov vydal celní řád upravující dovoz různého zboží do města¹²¹, potvrdil měšťanům privilegium svého otce Viléma z roku 1517 a v témže roce (1536) vydal i podrobné nařízení o Židech. Dané nařízení je typickým dokladem neplnoprávného postavení židovského obyvatelstva v evropských městech té doby; jeho obsah upřesňuje podmínky, za kterých směli Židé v Bydžově bydlet, a jejichž porušení bylo pokutováno: „...oznamujem tiemto zápisem všem tak nynějším jako i budúcím našim na potomní čas, že (...) toto jest židuum zdejšíim uloženo a tiemto zápisem utvrzeno pod pokutú 10 kop míšeňských, který by se v tom na budící čas nezachoval.“ Žádný z místních židů u sebe nesměl přechovávat nikoho jiného, ani příbuzného, bez vědomí úřadů, dům žida mohl být prodán jen křesťanu, stejně tak v případě úmrtí bez zanechání potomstva mohl jeho dům připadnout pouze křesťanskému obyvateli. Co se týče vdov a vdovců, ti směli v městě zůstat pouze tehdy, pokud už se v budoucnu znovu neprovdaly a neoženili, v opačném případě se měli oženit a provdat mimo město.¹²² Pravděpodobným dílčím cílem nařízení Jana z Pernštejna bylo ustálení či snižování počtu židovského obyvatelstva, jež bylo v Bydžově přítomno už za vartemburské vrchnosti, avšak až za Pernštejnů začalo ve velkém stavět domky na místě bývalého minoritského kláštera, na tzv. klášteřišti.¹²³ Významným dokladem o rostoucí židovské komunitě ve městě je také založení židovského hřbitova v roce 1520, který je znám jako třetí nejstarší v Čechách.¹²⁴

¹²⁰ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 41.

¹²¹ AČ XX, ed. Josef Kalousek. *Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna*. Praha 1902. s. 20. [Online] Dostupné z: http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&action=jdi&cat=10&bookid=271&page=20&action_button.x=0&action_button.y=0, [cit. 7. 3. 2014]

¹²² Tamtéž, s. 390-391. [Online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=271&page=398>, [cit. 7. 3. 2014].

¹²³ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 40.

¹²⁴ Jedná se o třetí nejstarší židovský hřbitov v Čechách hned po hřbitovech v Praze a Kolíně. Do roku 1885 zde bylo vztýčeno více než 1480 náhrobků. [Online]: <http://muzeum.novybydzov.cz/stary-zidovsky-hrbitov/d-1021>, [cit. 7. 3. 2014].

Za dob pernštejnské vrchnosti bylo město poctěno přítomností Ferdinanda I., který se zde zastavil při své cestě z Vratislavi do Prahy a Řezna roku 1546,¹²⁵ čímž se stal po Janu Lucemburském, Karlu IV. a Jiřím z Poděbrad již čtvrtým českým panovníkem, který zavítal do Bydžova. V této době se však již proti Ferdinandovi I. formovala stavovská opozice, jejímž cílem bylo zabránit královým snahám o posílení panovnické moci. Události následující po potlačení odboje českých stavů v souvislosti se šmalkaldskou válkou, tj. majetkové přesuny, perzekuce jednoty bratrské, se dotkly i Bydžova. V roce 1547 získal chlumecké panství a část panství bydžovského, obě oceněná na 40 864 kop, král Ferdinand I., jenž je směnili s Janem s Pernštejna za některé statky zkonfiskované měštům Hradci Králové, Chrudimi, Jaroměři aj. Hned následujícího roku získal Nový Bydžov v léno Vilém z Valdštejna jako určitou náhradu za zkonfiskované panství Rychmburk. Za celkovou částku 16 000 kop míšeňských mu náležel Nový Bydžov s předměstím a clem, Chudonice, Zachrašťany, dvory v Zábědově a Libni a obdržel patronátní právo nad bydžovským kostelem.¹²⁶ Roku 1549 prodali bratři Jaroslav, Václav a Vojtěch z Pernštejna Bydžovským vesnice Prasek, Řehoty a Zdechovice za celkovou částku 1644 kop 26 grošů a 4 peníze.¹²⁷

V roce 1553 Vilém z Valdštejna umírá a bydžovské panství přechází na jeho dva syny Jindřicha a Heníka Šťastného z Valdštejna. Jelikož jsou oba v té době nezletilí, za jejich poručníky jsou určeni Albrecht Kapoun ze Svojkova, Jiřík z Valdštejna a na Hostinném a Diviš Slavata z Chlumu.¹²⁸ Za Jindřicha a Heníka dochází k opsání a ověření privilegií

¹²⁵ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 43.

¹²⁶ Tamtéž, s. 43.

¹²⁷ KAPRAS, Jan: *Kniha svědomí*... s. XVIII–XIX.

¹²⁸ Tamtéž, s. XIX.

města Bydžova, která jsou ještě v témže roce 1562 potvrzena Ferdinandem I.¹²⁹ Oba majitelé nedlouho po sobě zemřeli, přičemž ani jeden z nich nezanechal dědice, tudíž bydžovské panství připadlo jako odúmrtí králi Maxmiliánovi II.

1.3 Za správy císařských úředníků

Důsledky událostí roku 1547, kdy české stavy vypověděly poslušnost Ferdinandu I. v rámci šmalkaldské války a povstaly proti němu, se nevyhnuly ani Novému Bydžovu; součástí trestu pro vzbouřivší se představitele českých stavů byly konfiskace části majetku a, v případě provinilých šlechticů, uvedení části statků v léno a domácí vězení.¹³⁰ A tak se bydžovské panství daného roku dostalo od Jana z Pernštejna, který jej směnil s panovníkem za jiné statky zkonfiskované královským městům, do držení Viléma z Valdštejna, jenž byl za účast v povstání potrestán odejmutím svého panství Rychmburk. Tuto ztrátu mělo částečně vykompenzovat bydžovské panství, které Vilém z Valdštejna získal v podobě léna za 16 000 kop míšeňských. Jednání Vilémových synů Jindřicha a Heníka o výkupu panství nedopadlo z příčiny jejich předčasného úmrtí, tudíž Nový Bydžov zůstal manstvím celých 20 let do doby, než se jeho novým majitelem stal Maxmilián II.

Panovníkovi bylo město i se vším svým příslušenstvím jakožto manský statek postoupeno 18. listopadu 1567 od úředníka Jiříka Lévy z Brozáněk.¹³¹ Zajímavé na celém zápisu je jméno zesnulého, po němž získal bydžovské panství panovník: „*Léta od narození syna Božího 1567 (...) 18. listopadu z jistého poručení Jeho Milosti císařské*

¹²⁹ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí...* s. 44.; SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 26–28.

¹³⁰ *Sixt z OTTERSODORFU: O pokoření stavu městského léta 1547*. ed. Josef Janáček. Praha 1950. s. 26–27; VOREL, Petr (red.): *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29. – 30. 9. 1997. Pardubice–Praha 1999.

¹³¹ KAPRAS, Jan: *Knihy svědomí...* s. XIX–XX.

*Maxmiliána jakožto krále českého po smrti dobré paměti pana Zdeňka Šťastného z Valdštejna a na Bydžově...*¹³² Proč je namísto Jindřicha a Heníka z Valdštejna zmiňován Zdeněk Šťastný není jisté; snad se jednalo o nepozornost písaře, jelikož osob s přízviskem Šťastný bylo v rodě Valdštejnů vícero, snad toto sdělení daný písař opíral o jiné zápisy, neboť při práci s prameny narazíme na tuto chybu, tedy zmínku o Zdeňku Šťastném z Valdštejna v rámci historie Nového Bydžova, vícekrát, např. v přehledu dědičné vrchnosti novobydžovské, který, opíraje se pravděpodobně o Hájkovu kroniku (také klade založení města do roku 782), líčí důvody i časové vymezení převodu panství z Pernštejnů na Valdštejny: „*Ferdinand I., král český, po Janovi z Pernštejna to panství dostav (...) téhož panství jakožto statku manského deskami dvorskými panu Zdeňkovi Šťastnému z Valdštejna dopřítí ráčil. Zdeňk Šťastný z Valdštejna (...) bez dědicův z světa sešel v létu 1567 a to panství zase na Jeho milost císaře Maxmiliána, krále českého připadlo.*“¹³³ Bez ohledu na občasný výskyt podobných zápisů s nepřesnými informacemi začíná v roce 1567 jednání Bydžovských se zástupci krále o vykoupení města z poddanství a jeho začlenění mezi věnná města českých královen.

Ke správě Nového Bydžova se císaři uvázali Martin Sudkovský z Hendršdorfu, jenž v té době působil jako hejtman chlumeckého panství, a Jakub Granovský z Granova.¹³⁴ Dne 14. listopadu 1567 byly ze strany české komory odeslány dva listy, jeden do Nového Bydžova, druhý do Chlumce nad Cidlinou. První list byl adresován Jiříku Lévovi z Brozánků, jenž za života Heníka Šťastného z Valdštejna působil jako hejtman bydžovského panství. Obsahem doručeného listu je zpráva, že po smrti Heníka

¹³² SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 2, inv. č. 1079, *Kopíř listin (1325–1729)*. f. 18.

¹³³ SOA v Praze, fond Rodový archiv Valdštejnů, inv. č. 2441, sign. II-G3. *Posloupnost vrchnosti dědičné města Nového Bydžova*. p. 225.

¹³⁴ Původně pražský měšťan, od roku 1542 se smí psát z Granova a je mu udělen erb. [ONLINE]: www.castles.cz/genealogie-heraldika/granovsti-z-granova.html, [cit. 20. 6. 2014].

z Valdštejna, jenž po sobě nezanechal žádné dědice, připadá Bydžov jakožto statek manský a lenní právem odúmrti na jeho císařskou milost Maxmiliána II. Proto jsou do Bydžova jako zmocněnci panovníka vysláni Martin Sudkovský z Hendršdorfu a Jakub Granovský z Granova, již jsou pověřeni převzetím statku bydžovského. Jiříku Lévovi je dále poručeno, aby *„již dotčeným osobám toho statku bydžiovského jakožto lenního neb manského a na jeho milost císařskou od oumrti příslého, žádných odtahův ani vejmluv nehledajíc, postoupili.“* Tento příkaz je podepřen argumentem, kdo jiný by věděl lépe nežli panovník, jak se zachovat ke každému jednomu spravedlivě, bez ublížení. Přičemž samozřejmě o kompetenci Jiříka Lévy z Brozánků nikdo nepochybuje, ale konečnou vůli císaře je převzetí bydžovského panství jím určenými osobami.¹³⁵

Druhý list se stejnou datací byl adresován urozeným pánům Martinu Sudkovskému z Hendršdorfu a Jakubu Granovskému s oznámením, že manský statek bydžovský připadl po smrti Heníka z Valdštejna panovníkovi. Z příloženého přípisu se pak mohou dozvědět, že bydžovskému hejtmanu Lévovi již bylo napsáno stran převzetí daného statku. A jim, Sudkovskému a Granovskému, se poroučí jet do Nového Bydžova a převzít jménem Maxmiliána II. bydžovské panství do své správy. A pokud by jim Jiřík Léva nechtěl správu panství předat nebo by to všelijak zdržoval, česká komora je žádá, aby jí o tom ihned spravili: *„...a nám o tom po obzvláštním poslu dnem i nocí znáti dejte a v tom od nás dalšího poručení dočkejte.“*¹³⁶

Zdá se, že s předáním panství do rukou panovníkem pověřených úředníků nebyly spojeny žádné zádrhele. Již o pět dní později zasílá Martin Sudkovský české komoře zprávu ve věci *„uvázání se na místě Jeho milosti císaře v statek lenní v Bydžov a jiné příslušenství.“*

¹³⁵ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 12.

¹³⁶ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 13.

Z kraje svého listu píše, že s Granovským učinili, jak jim radové české komory poručili, tedy že se uvázali v manství a vše, co k tomu náleželo. A dále oznamuje, že lidé ze vsí Vysočany, Zadražany, Zachrašťany a Chudonice slíbili pravé človecenství a věrnou poddanost císaři i jeho dědicům. Kdežto město Nový Bydžov slíbilo svou věrnost a poddanost, ale složit slib pravého človecenství odmítlo, jelikož „*nikdy jeho milosti císaři ani žádnému pánu človecenství neslibovali, ukazující na to vidimus privilegií svejch...*“¹³⁷ A dokazují to také potvrzením Ferdinanda I., proto je Sudkovský k danému aktu nenutí a nechává řešení na české komoře.

Nejprve je zapotřebí si uvědomit, co vlastně vyjadřuje dobový právní termín človecenství. Lidé jeho slíbením vstupovali v poddanost, může být tedy považován za synonymum pro poddanství. V 16. století se ale oba pojmy objevují současně, takže jejich význam se musel lišit; človecenství bylo chápáno jako povinnost držitele „gruntu“ plnit závazky vyplývající z držby této usedlosti.¹³⁸ Na základě pochopení jeho obsahu, je odpor Bydžovských vůči tomuto slibu naprosto logický, zvláště pokud se podíváme na danou situaci z pohledu politicko-společenského vývoje českých měst v 15. a 16. století. České země byly v té době stavovským státem se slabou ústřední mocí, což samozřejmě dávalo prostor jednotlivým společenským skupinám porůznu získávat moc a posilovat svou autonomii. Je jasné, že s postupnou snahou panovníků o centralizaci moci docházelo ke střetům mezi nimi a dalšími mocenskými ohnisky, včetně měst, neboť svobodná města fungovala jako samosprávné jednotky a úzkostlivě střežila všechna svá privilegia a svobody.¹³⁹ Z tohoto hlediska není na odmítnutí města provést požadovaný akt nic tak neobvyklého. Kromě toho nám toto jednání ukazuje, jak Nový Bydžov chápal sebe sama.

¹³⁷ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 95.

¹³⁸ RAMEŠ, Václav: *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha 2005. s. 49.

¹³⁹ MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*. Praha 2006. s. 217–221; PÁNEK, Jaroslav: *První krize habsburské monarchie*. In: *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*. red. Petr Vorel. Pardubice – Praha 1999. s. 11–28.

Přestože se celá dvě staletí nacházel v závislém postavení, je zřejmé, že byl, díky četným privilegiím od dřívějších vlastníků, včetně privilegia Čenka z Vartemberka z roku 1407 zajišťujícího jeho obyvatelům práva královského věnného města Hradce Králové,¹⁴⁰ citlivý na porušování svých svobod, i kdyby se jednalo o vlastní vrchnost.

Poté, co odmítli slíbit člověčenství, obrátili se Bydžovští na Martina Sudkovského s požadavkem uplatnění svých pohledávek vůči zesnulým pánům z Valdštejna, kteří po sobě zanechali nemalé dluhy. Sudkovský předestírá tento problém komorním radům, poněvadž od nich nedostal jiné instrukce než uvázat se v toto konkrétní panství. Zároveň je informuje o tom, že pán z Valdštejna přikoupil ves Humburky, jež stojí mimo dědičné léno „*a v tu sme se neuvázali. Snad by ta k splacení dluhův nápomocna býti mohla...*“¹⁴¹

Do Prahy také zasílá soupis majetku bydžovského panství, který se tradičně vyhotovuje při převzetí panství novou vrchností. Jiřík Léva přesvědčuje Sudkovského, že by se „*vejpis z desk dvorských vypsany na svršky vztahovati neměl.*“ Naopak, že by je měli obdržet nejbližší přátelé zesnulého, což dokládá psaním Kateřiny z Valdštejna a na Telči. Je možné, i když to nemáme jak doložit, že Kateřina z Valdštejna udržovala s Jiříkem Lévou z Brozánků písemný kontakt během těch dvou týdnů od doby, kdy mu oznamovala skon Heníka Šťastného (viz podkapitola 3.2). Sudkovský přidává také svůj názor, dle kterého by neměla komora česká váhat s rozhodnutím „*komu by ten statek bydžiovský k opatrování se poručiti měl*“, protože každý týden se na panství scházejí nějaké důchody a on požádal Jiříka Lévu, aby je tentokrát vybral a nechal u sebe, dokud Sudkovskému nepřijde z české komory rozhodnutí, jak postupovat dále v otázce výběru důchodů.¹⁴²

¹⁴⁰ Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407-1666)*. 1682. p. 3-5.

¹⁴¹ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 94.

¹⁴² NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 94.

Co se svršků týče, ke dni 19. listopadu 1567 byl zhotoven jejich soupis týkající se dvorců vysočanského a zábědovského. Ve Vysočanech se nacházela jedna dojná kráva, čtyři dvouleté jalovice a jedna jalovice roční, pět pětiletých volů, osm dvouletých volů, jeden dvouletý býk, šest ročních volků, deset letošních telat, žita k mláčení čtyři kopy a mandel,¹⁴³ sena okolo třiceti vozů. Kdežto ve dvoře zábědovském se dopočítali patnácti klisen, čtyř dvouletých hřebců a jednoho ročního, jednoho plemenného koně, dvaceti osmi dojných krav, dvou starých býků, třiceti čtyř kusů svinského dobytka a dále zde bylo uskladněno okolo osmi kop a jednoho mandele pšenice, čtyři kopy a mandel žita, tři kopy a mandel ječmene, šest vozů hrachu, okolo padesáti vozů sena, tři tuny másla, jedna kopa sýrů, pět vozů a jiné hospodářství.¹⁴⁴

¹⁴³ Mandel = 15 kusů.

¹⁴⁴ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 94–95.

2. Výkup Nového Bydžova z poddanství

Po smrti posledních majitelů panství z rodu Valdštejnů, bratří Jindřicha a Heníka Šťastného, se Nový Bydžov dostal roku 1567 jako odúmrť do držení českého krále Maxmiliána II. V této době dochází k jednání mezi zástupci Bydžova a zástupci krále o možnosti vykoupení bydžovského panství z poddanství a jeho začlenění mezi královská věnná města. Jednání o výkupu města se všemi příslušnými vesnicemi trvalo něco málo přes rok a bylo zakončeno úspěšným připojením k ostatním městům českých královen.

Věnná města tvořila zvláštní skupinu mezi ostatním městy českých zemí, poněvadž jejich vlastníkem byly české královny, které je využívaly jako zdroj svých příjmů. Přestože se tradičně uvádí, že instituci věnných měst vytvořil Václav II. pro zabezpečení své druhé manželky Elišky Rejčky, prapůvod této instituce lze zřejmě spojit již s počátky českého státu, kdy se panovníci museli postarat o odpovídající hmotné a společenské postavení svých urozených manželek a zabezpečit je pro případ ovdovění, což bylo pravděpodobně prováděno postoupením určitého území panovníkově choti i s důchody z něho plynoucími.¹⁴⁵ Podle Petra Vorla ve 14. a 15. století neexistovala trvalá instituce věnných měst; „věnný majetek“ byl dočasným věcným břemenem, kterým byla zatížena příslušná královská města či hrady. K institucionalizaci věnných měst došlo koncem 15. století společně s právním vymezením městského stavu a zřízením stálého zemského úřadu podkomořího králové, pročež se natrvalo vyčlenila skupina osmi převážně východočeských královských měst jako měst věnných.¹⁴⁶ Konkrétně se jedná o Mělník,

¹⁴⁵ MUSIL, František: *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. (Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004). red. Jan Kilián. Mělník 2004. s. 1–2.

¹⁴⁶ VOREL, Petr: *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. (Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004). red. Jan Kilián. Mělník 2004. s. 17–18.

Hradec Králové, Dvůr Králové nad Labem, Trutnov, Poličku, Jaroměř, Chrudim a Vysoké Mýto. Nalézají se v oblastech, jež mají za sebou díky příhodným podnebným a územním podmínkám až několik tisíc let osídlení, i proto měly osady a sídla, která existovala v daných lokalitách ve středověku, už před svým povýšením na město charakter obchodního střediska. Většina z nich se stala královským městem za Přemysla Otakara II. a plnila pak funkci obchodního střediska na hlavní spojnici Prahy s Moravou (Vysoké Mýto, Chrudim, Polička) nebo díky své poloze mělo právě ustavené královské město strategický a obranný charakter (Dvůr Králové nad Labem).

Přestože už dříve byly čas od času výnosy z některých měst postoupeny českým královnám, teprve až v průběhu 14. století jsou určena města, jež měla přispívat na život královen a poskytnout jim vdovské věno po smrti jejich manželů. První pětici měst – Vysoké Mýto, Chrudim, Poličku, Jaroměř a Hradec Králové – vybral r. 1307 Rudolf I. Habsburský pro svoji ženu Elišku Rejčku. K nim za Karla IV. natrvalo přibyl Mělník a někdy kolem let 1399-1400 věnoval Václav IV. své manželce Žofii ke stávajícím věnným městům ještě Trutnov a Dvůr Králové nad Labem. Jako deváté se pak královským věnným městem stává až v polovině 16. století Nový Bydžov za okolností, které jsou nastíněny v této práci.

2.1 Vykoupení města Novobydžovskými

O procesu výkupu Nového Bydžova z poddanství se snad všechny vydané publikace bez výjimky zmiňují stručně, v různě obměněných formulacích celou událost shrnují následovně: *„Když vymřením bydžovské větve valdštejského rodu spadlo panství Bydžovské r. 1567 jako odúmrt' na krále Maxmiliána, byla tu příležitost zvlášť vhodná. Bydžováci sehnali značnou částku 10 000 kop českých a jí odkoupili sami od krále své*

*město Nový Bydžov i s vesnicemi...*¹⁴⁷ Pouze edice *Knihy svědomí*¹⁴⁸ a publikace Jaroslava Prokopa¹⁴⁹ rozšiřují tuto neúplnou a na základě toho i mírně zavádějící informaci; obě totiž reflektují údaj v listině z roku 1568, na jehož základě novobydžovští konšelé a purkmistr žádají o možnost vykoupit město z poddanství. Jednání mezi městem a panovníkem bylo sice zahájeno roku 1568, avšak jak z listiny vyplývá, o výkupu Nového Bydžova z poddanství se jednalo už dříve, ještě za života Jindřicha a Heníka z Valdštejna. Konšelé a purkmistr od této zprávy přímo odvíjejí svou žádost o zahájení výkupních jednání: „*Jakož sme předešlého času skrze urozeného pána, pana Voldřicha Dubanského, Její M(ilos)ti císařové podkomořího, poníženou žádost vzložili a při Vaší císařské milosti žádali, aby nám ten statek jako město Nový Bydžov s tím se vším příslušenstvím, jakž předešle Jeho milosti pánu z Valdštejna na jisté sumě postoupen byl, tak abychom se mohli sami vyplatiti a koupiti, což na onen čas Jeho milosti pánu, panu Voldřichovi Dubanskému, aby s panem Heníkem z Valdštejna jednati ráčil, poručiti Vaše milosti milostivě ste ráčili. Poněvadž pak skrz smrt časnou pana Heníka z Valdštejna světa tohoto sjíti a na Vaši císařskou milost takový statek jest připadl, my vždy nepřestávající Vaší císařské milosti poníženě prosíme, tak jak k nám Vaše císařská milost nakloniti se jest ráčila, a registra, abychom na to odpověď dali (...), ač bychom s to býti mohli a se sami s tím se vším příslušenstvím koupili, že nám toho Vaše císařská milost příti ráčí...*“¹⁵⁰

Žádost o koupi Nového Bydžova podala delegace měšťanů ve Vídni 1. února 1568 a vyjádřila v ní naději na brzké vyslyšení, kterého se jí dostalo už 6. února. Panovníkova odpověď na žádost Bydžovských je datována už k 6. únoru. Maxmilián II. v ní oznamuje,

¹⁴⁷ BOŠEK, Vojtěch: *Místopis a veřejná správa politického okresu novobydžovského*. Nový Bydžov 1940. s. 14–15.

¹⁴⁸ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí...* s. XX.

¹⁴⁹ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. s. 44.

¹⁵⁰ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí*. Žádost za prodej, r. 1568. s. LI–LII.

že vyslechl vyslance starosty a rady města Bydžova v záležitosti pozůstalých statků po Jindřichu z Valdštejna,¹⁵¹ které připadly císaři jako odúmrť a Bydžovští by je rádi koupili a připojili k ostatním městům náležícím české královně. Ústředním sdělením této zprávy ale bylo zamítnutí podmínek předložených Bydžovskými císaři: „*Die weill aber Ir. Mt. in Ire begerten Conditionen nicht allerding bewilligen khüenen...*“ a poručení, aby se v dané věci obrátili na Pražský hrad, konkrétně místodržícího a komořího, kteří budou s Bydžovskými jednat jeho, tj. panovníkovým, jménem o ceně, za kterou mohou zástupci města získat důchody a výnosy z majetků: „*...und auf wieuil Ire gegen ausszellung der Kauffsuma Innen von Bydziow angeregte haimgefallner guetter Einkhumen und Nuezung zu geniessen fürs schlagen werden solle, so...*“¹⁵²

Následně tedy probíhala převážná část jednání ohledně výkupu města mezi Bydžovskými a představiteli rady komory královské v Praze, avšak jak z korespondence mezi novobydžovskou městskou radou a českou komorou vyplývá, důležitým prostředníkem v celém procesu vykoupení se města z manského postavení se stal tehdejší podkomoří věnných měst. Tím byl Oldřich Dubanský z Duban, od roku 1547 zastávající pozici hejtmana Pražského hradu, k níž po čtyřech letech získal ještě funkci podkomořího českého královny. Nejenže obě pozice přinášely svému nositeli určitou společenskou prestiž, také finanční hledisko nebylo zanedbatelné. Oldřich Dubanský, původně chudý zeman, tak přišel ke značnému jmění, poněvadž oba úřady vykonával až do své smrti roku 1570.¹⁵³ Z jeho psaní adresovaného komoře české vyplývá, že byl osloven Bydžovskými za účelem vyjednání podmínek prodeje Nového Bydžova ještě za života

¹⁵¹ V odpovědi Bydžovským je skutečně jmenován Jindřich z Valdštejna. Jedná se pravděpodobně o nepozornost písaře. Zvláště pokud bylo známo, že poslední majitelé Bydžova nesli jména Heník a Jindřich.

¹⁵² KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. LIII..

¹⁵³ BAČINOVÁ, Jarmila: *Rod rytířů Kostomlatských z Vřesovic erbů pŭlměsíce a rod Ferdinanda Kostomlatského, dědečka Jana Palacha*. In: *Acta Genealogica Ac Heraldica*. Praha 1991, roč. 11, č. 5–6. s. 11. [ONLINE] Dostupné z: www.genealogie.cz/uploads/media/lghsp11-05-06.pdf, [cit. 20. 6. 2014].

jeho posledních majitelů: „...co Bydžovských dotejče, že předešle sou mne za to žádali za živobyť pana z Valdštejna, abych jim to jednal při jeho milosti císařský, aby se mohli její milosti císařový, jakožto králový český k ruce vyplatiti, což pak i jeho milost císařská mně poručiti ráčil, abych tak udělal a jednal...“¹⁵⁴, načež vede nová jednání mezi zmíněnými stranami i po roce 1567.

Lze se pouze dohadovat, do jaké míry ovlivnila osoba Oldřicha Dubanského panovníka a českou komoru, takže nakonec to byli skutečně Bydžovští, komu byla nabídnuta možnost město koupit, ačkoliv víme, že okamžitě po smrti Heníka z Valdštejna se objevili i další pretendenti o bydžovské panství. Zdá se, že Oldřich Dubanský byl nakloněn té myšlence, že Novobydžovští naváží na dřívější jednání pánů z Valdštejna o výkupu města z poddanství a připojení se ke svazku měst věnných. Ve svém listu z 28. září 1568 adresovaném české komoře nepřímo pobízí její představitele, aby co nejdříve pokročili v převodu bydžovského panství na jeho obyvatele prezentované purkmistrem a konšely Nového Bydžova a dodává, že by „*rád práce své v tom nelitoval pro dobro její milosti císařové. Kdybych věděl, kde vašich milostí najíti, chtěl bych sám osobně sjeti a tu věc na místě pomoci postaviti nebo jest čias a tak aby oni Bydžovští sobě sami vopatřovali...*“¹⁵⁵

Navíc je Dubanský žádá, aby ráčili „*poručiti panu hejtmanu chlumeckému, aby již sobě pokoj dal.*“¹⁵⁶ Ve světle Sudkovského prosby císaři a též české komoře, v níž projevil přání získat do svého vlastnictví statek ve vsi Vysočany, vyvstává otázka, zda se Sudkovský nesnažil oddálit prodej bydžovského panství, jehož součástí právě Vysočany byly. Ostatně ve svém listu Maxmiliánovi II. píše, že za svých dvacet let služby skrze své

¹⁵⁴ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 127–128.

¹⁵⁵ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 185.

¹⁵⁶ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 185.

pracné práce, které vykonával na chlumeckém a hradištském panství, přišel o své zdraví „nevysluživše sobě téměř dosti málo“, a tak žádá, aby mu císař ráčil dopřát vesnický dvorec ve Vysočanech dříve, než někomu prodá nebo věnuje panství bydžovské.¹⁵⁷ Totožnou žádost zasílá i české komoře a současně přikládá přehled platů a důchodů z vysočanského dvorce se všemi poli, loukami, mlýnem, valchou aj. Z něho vyplývá, že celková částka ročního platu z předmětného statku činí 7 kop a 25 grošů českých.¹⁵⁸

Nezbytnou součástí jednání o výkupu novobydžovského panství bylo i zjištění jeho hodnoty, proto v roce 1567 vznikl urbář, jenž lze považovat za nejucelenější z pramenů k hospodářským dějinám Nového Bydžova v té době. Na jeho základě byl vytvořen odhad, za jakou částku by mohlo být město odkoupeno. Urbář čítá téměř 40 stran obsahujících soupis všech obyvatel, přičemž počet lidí osedlých v Novém Bydžově, kteří „na předměstí a k obci co drží“, dosahuje čísla 212 osob. Spolu s osobami povinnými platy, které pocházely z vesnic Chudonice, Vysočany, Zachrašťany, Zadražany a dvůr v Libni, se jednalo celkem o 247 jedinců. Mimo jiné se zde lze dozvědět, kolika dny roboty byly povinny každá z výše uvedených vesnic, jakou částka se každoročně platila z masných krámů nebo že stálé roční platy z města Bydžova v penězích činily více než 230 kop grošů českých a patronátní právo k místnímu kostelu bylo oceněno na 100 kop grošů českých.¹⁵⁹ Oceněn byl i panský dům stojící v Novém Bydžově.

Odhad pro výkup Nového Bydžova z poddanství, jenž vycházel z výše uvedeného urbáře, se zdál měšťanům v některých bodech přemrštěný, a proto obrátili na císaře, kterému předložili své dílčí námitky. Ty se týkaly především patronátního práva ke kostelu, oceněného v urbáři na sto kop grošů českých. Měšťané však žádali o jeho vyjmutí,

¹⁵⁷ Tamtéž, f. 121, 124.

¹⁵⁸ Tamtéž, f. 125.

¹⁵⁹ NA Praha, fond SM, inv. č.202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 70–92.

především proto, že za každou kopy grošů by měli podle odhadu zaplatit třicet kop grošů, a také z té příčiny, že zádušní plat nebyl postoupen žádnému z předchozích majitelů města, naopak z dříve získaných a potvrzených privilegií vyplývá, že patronátní právo náleželo městu na plat knězi, na chudé ve špitále a výchovu žáků ve škole. Bydžovští navíc upozorňují na to, že „*když se čeho na rozličných případnostech buď zkáza ohně jaká se stane*“, sami mezi sebou uspořádají sbírku, bez přispění vrchnosti.¹⁶⁰ Bydžovští měli pravdu v tom, že patronátní právo ke kostelu náleželo obci, což měli potvrzeno i privilegiem. Ještě při prodeji panství Vilému z Pernštejna z kupní smlouvy vyplývá, že nový majitel panství získal patronátní právo ke kostelu ve Starém Bydžově, Vysočanech a Metličanech. Ale poté, co je bydžovské panství dáno za 16 000 kop grošů míšeňských Vilémovi z Valdštejna, získá tento už i patronátní právo ke kostelu v Novém Bydžově.¹⁶¹

Novobydžovští se dále vyjadřovali k jednotlivým položkám na panství, jejichž odhadní cena se jim zdála vysoká, a předkládali argumenty, proč by to mělo být panovníkem posouzeno a rozhodnuto jinak, ve prospěch Nového Bydžova. Týkalo se to například platu z váhy, za níž byly požadovány dvě kopy grošů, přestože podle měšťanů se z ní za rok utržila pouze jedna kopa grošů českých. Dále předkládají námitky proti výši ceny za vína, pivo a slad, za platy z jarmarků a plachetní clo. Ohledně platby za Židy vysvětlují, že s nimi vždy nakládal tehdejší pán podle svého uvážení, a proto tedy není určena žádná běžná částka v souvislosti s židovským obyvatelstvem Bydžova. Následující výhrady se týkají platu ze dvorů v Zábědově a Vysočanech a také vysokého ocenění lesů a rybníků patřících k panství, které byly toho času téměř všechny prázdné. V neposlední řadě je císaři k posouzení předložena námitka proti odhadní ceně 308 kop grošů českých za panský dům, jelikož „*vinice, zahrada, štěpnice, ten sbor s domkem a s tou zahradou*

¹⁶⁰ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 152.

¹⁶¹ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 43.

*nevelikou a dům panský i s druhým domkem (...), ješto to na větším díle jest postoupeno v manství a rozdáno, jakž již napřed oznámeno, a tak to nemůž býti v té jisté sumě položeno.*¹⁶²

V souvislosti s panským domem je zajímavá zmínka Martina Sudkovského o převzetí a zapečetění panského domu se vším jeho vybavením, ve kterém se, podle slov Sudkovského, nenacházelo mnoho stříbrných ani cínových předmětů. Což možná není až tak překvapivé, když se Bydžov nikdy nestal sídelním městem svých majitelů. Až do roku 1569 byl dům obydlen bydžovským hejtmanem a sloužil jako správní centrum. Přestože Nový Bydžov pro své majitele zřejmě představoval významnou ekonomickou jednotku, jeho vlastníci, jak Vartemberkové, tak Pernštejnové i Valdštejnové, vždy sídlili v jiné části svého panství, a tak se lze domnívat, že na údržbu a výzdobu panského domu v Novém Bydžově nebyly vynakládány zvláštní finanční prostředky.

Po téměř ročním jednání byla Bydžovským navrhnutá konečná podoba podmínek, za jakých je jim císař ochoten prodat panství bydžovské. Panovníkovy podmínky prodeje ze dne 23. října 1568¹⁶³ byly počátkem listopadu potvrzeny ještě ze strany české komory, která sdělovala zástupcům Bydžova, že jeho císařská milost povoluje, aby byl s Bydžovskými trh o panství bydžovské dokonán a celý statek jim byl přepuštěn za dvacet tisíc kop grošů míšeňských. Ovšem s tou možností, aby po třech až čtyřech letech jeho císařská milost „*takové panství zase k ruce své koupiti moc jmíti ráčil.*“ Kromě toho si panovník vymínil, že mu patří právo na honitbu vysoké zvěře a jakékoliv drahé kovy, které by byly případně na panství objeveny, a zároveň aby Bydžovští „*berně a posudné*

¹⁶² NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 152–154.

¹⁶³ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. LIII–LV.

*sto kop míšeňských každého roku na čiasy věčné platu komorního platiti a k jiným městuom věnným králové české se připojiti povinni byli.*¹⁶⁴

Dne 13. listopadu 1568 radové české komory podávají informaci o budoucím prodeji Nového Bydžova Oldřichu Dubanskému.¹⁶⁵ Doslova mu píše, že mu nechtějí tajit, že takový trh s dotčenými Bydžovskými má být vykonán a že již požádali panovníka o relaci. Jakmile ji od něj obdrží, oznámí to Bydžovským spolu s termínem, kdy má být předmětná částka složena v rentmistrovském úřadu, a nebudou pozdržovat postoupení nadepsaného panství bydžovského. Proto dávají vědět jemu, Oldřichu Dubanskému, a chtějí, aby poručil Bydžovským připravit si peníze a, jakmile jim česká komora zašle pokyn, sami je bez meškání doručit rentmistru v Praze.¹⁶⁶

Poté, co byl povolen prodej panství také Maxmiliánem II. v listu datovaném dne 18. prosince 1568, již nic nebránilo podepsání samotné smlouvy o prodeji Nového Bydžova, kterážto událost se odehrála 6. ledna 1569 na svátek Tří králů.

Smlouva obsahuje všechny potřebné náležitosti, mezi něž patří identifikace smluvních stran, které v tomto případě představují radové komory království českého zastupující osobu císaře Maxmiliána II. na straně prodávajícího a zástupci města - tj. purkmistr, konšelé, obecní starší a celá obec města Nového Bydžova - na straně kupujícího, předmět smlouvy a cena. Logicky je předmět smlouvy, tj. prodej Nového Bydžova Maxmiliánem II. a jeho koupě Bydžovskými, nejrozsáhlejší částí dokumentu. Podrobně jsou zde vypsané všechny položky, které Novobydžovští koupí získávají, a to město Nový Bydžov s předměstím, krámy masnými, váhou, clem z vín a piv a jiných produktů, které se do

¹⁶⁴ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 43.

¹⁶⁵ Tamtéž, f. 42.

¹⁶⁶ Tamtéž, f. 42.

Bydžova dodávaly nebo z něj vyvážely, celé vsi Chudonice, Vysočany, Zachrašťany, Zadražany a dvůr v Libni „s lidmi osedlými i neosedlými, z těch gruntův zběhlými, s sirotky a spravedlnostmi jich všemi a všelijakými, s dvory kmetčími, s platem, s dědinami vornými i nevornými, s lukami, zahradami, porostlinami.“ Dále sem jsou zahrnuty lesy Chlum, Zachrastský, Nad Vražďany, Doubravkou a háj zadražský, krčmy nacházející se v Zadražanech, Zachrašťanech a Vysočanech, valcha, řeka a rybníky Vysocký, Velký, Zachrašťanský silniční, vesní a spodní, Zábědovský vrchní, prostřední a spodní, Vražda a Zadražský. To vše jim panovník prodává spolu s haltýři, kurmi i se vším jiným příslušenstvím města a vsí, s celým panstvím o téže rozloze, v jaké dříve patřovalo Heníkovi Šťastnému z Valdštejna a v jaké později připadlo císaři. Zároveň je k tomu připojena výjimka, která zajišťuje, že císaři a jeho dědicům případnou jakékoliv kovy případně nalezené na panství, stejně jako právo na lov zvíř: „...*totižto na jeleny, laně, srny, medvědy, svině divoké se vsí vrchnosti pozůstavovati a vymíňovati ráčí.*“

Dokument obsahuje i jiná ustanovení, která se týkají budoucího svobodného města Nového Bydžova. Mimo jiné císař instruuje Bydžovské, aby poddaným nebyly zvyšovány platy, cla, roboty nebo jiné poplatky a město aby zachovávalo starodávné platy, obyčeje a zvyklosti. Kromě toho je zde upraven vztah mezi městem a českou královnou. Bydžovským je nařízeno každý rok platit berně a posudné a nadto odevzdat české královně 50 kop grošů českých na komorní plat. K tomu mělo poprvé dojít na svátek sv. Jiří ještě téhož roku (tj. 1569) a poté každý rok ve stejný den. Zároveň se měl Nový Bydžov připojit k ostatním královniným městům a začít „*vyplňovati i všechny ty povinnosti jako jiná města věnní Její milosti králové české... na časy budoucí a věčné.*“¹⁶⁷

¹⁶⁷ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 43.

Příkladem mohou být dary, již muselo každé věnné město posílat královně o Vánocích a Velikonocích. Novému Bydžovu bylo určeno posílat každoročně raky.¹⁶⁸

Cena za celé bydžovské panství činila 10 000 kop grošů českých. V korespondenci mezi městem a českou komorou ohledně výkupu Nového Bydžova jsme se mohli také dočíst, že požadovaná částka za bydžovské panství je 20 000 kop grošů, avšak zde se jednalo o groše míšeňské, např. „*Jeho milost císařská (...) povolovati ráčí, aby s Bydžiovskými trh o panství bydžiovské dokonán a ten statek jim za dvacet tisíc kop míšeňských puštěn byl.*“¹⁶⁹ Obě měny se převádějí v poměru 1:2; to znamená, že za jeden groš český zaplatíme dva míšeňské. Měli-li tedy Bydžovští zaplatit 10 000 kop grošů českých nebo 20 000 kop grošů míšeňských, vždy šlo o stejnou částku. K samotné platbě se pak vztahují instrukce, jak a do kdy je nutno složit požadovanou sumu. Platba byla rozdělena na dvě poloviny, přičemž prvních 5 000 kop grošů českých byly Bydžovští povinni zaplatit císařskému rentmistru v momentu postoupení panství a druhou polovinu ještě téhož roku na den sv. Jiří (23. dubna), s možnou prodlevou dvou týdnů. V případě, že by se tak nestalo, bylo císaři vyhrazeno právo pověřit jednoho úředníka od desk dvorských správou bydžovského panství a nadále nakládat s panstvím jako se svým vlastním majetkem. Smlouva dále uvádí, že po zaplacení uvedené sumy je strana prodávajícího povinna postoupit Nový Bydžov a příslušné vsi správě města a celý majetek vymazat z desk dvorských a vložit je i s touto smlouvou do desk zemských.

¹⁶⁸ BALBÍN, Bohuslav: *Krásy a bohatství České země*. Praha 1986. s. 163–164.

¹⁶⁹ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 43.

Závěrem smlouvy potvrzují obě strany svůj souhlas s obsahem ujednání přitištěním svých pečeti na dokument, který je vyhotoven dvojmo – jeden pro Bydžovské a druhý k uschování při komoře české.¹⁷⁰

V souladu s podmínkami smlouvy o prodeji Nového Bydžova přikázal Maxmilián II. nejvyššímu dvorskému sudímu Adamovi ze Švamberka vymazat z desk dvorských zápis, učiněný Vilémem z Valdštejna, jenž kdysi přijal léno na město Nový Bydžov s vesnicemi, dvory, poplužím a všelijakým jiným příslušenstvím. A protože po smrti jeho bezdětných synů Jindřicha a Heníka Šťastného připadlo panství Maxmiliánovi, ten se rozhodl jej dědičně prodat purkmistru, konšelům a vši obci města Nového Bydžova, a proto je třeba před vložением do desk zemských přetřhnout a vymazat někdejší zápis Viléma z Valdštejna, aby pozbyl své platnosti. List pro Adama ze Švamberka byl datován 28. dubna 1570, tedy až rok po zaplacení dohodnuté sumy Bydžovskými.¹⁷¹

Přestože k výmazu bydžovského panství z desk dvorských a jeho zanesení do desk zemských došlo až jeden a půl roku po podepsání smlouvy o prodeji, Maxmilián II. informoval své úředníky z komory české o prodeji Nového Bydžova a zároveň jim podal instrukce ohledně zanesení smlouvy do desk zemských již 25. ledna 1569.¹⁷² Téhož dne posílá ještě jedno psaní s téměř totožným obsahem, v němž uvádí, že poručil vymazat z desk dvorských manský statek Nový Bydžov, jenž prodal purkmistru, konšelům a vši obci bydžovské „za sumu deset tisíc kop grošů českých nám od nich zouplna zaplacených.“¹⁷³ S tímto tvrzením nekoresponduje list ze dne 29. března 1569 zasláný Bydžovským z Pražského hradu. V něm je totiž Bydžovským připomínáno, že ve shodě

¹⁷⁰ SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíár listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666)*. 1682. p. 32–34.

¹⁷¹ KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. LVIII–LIX.

¹⁷² NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 52–53.

¹⁷³ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova* f. 54.

se smlouvou o výkupu jsou povinni zaplatit císaři druhou polovinu určené částky, tj. 5 000 kop grošů českých, do svátku sv. Jiří v následujícím měsíci. A protože Bydžovští doposud nedali ohledně druhé splátky nic vědět a Maxmilián II. se na to neustále táže, nařizuje se městu složit požadovanou částku do 24. dubna v úřadu rentmistra v Praze. Nestalo-li by se tak, pak by císař „*podle smlouvy trhové k vám (Bydžovu) se zachovati ráčil,*“¹⁷⁴ což znamená, že by se celé bydžovské panství opět stalo jeho majetkem, se kterým by mohl nakládat dle svého uvážení. Nový Bydžov se nevrátil zpět do držení císaře, takže k doplacení požadované částky snad došlo v předem domluveném termínu a Bydžov se mohl vydat cestou svobodných měst.

Do desk zemských smlouvu o výkupu zanesli 6. června 1570 čtyři radové komory české Joachim ze Švamberka na Kynžvartě a Rabštejně, Václav Berka z Dubé a z Lipého na Meziříčí, Florian Gryspek z Gryspachu na Kaceřově a Rožmitále a Jan Šlovský ze Šlovic a na Volešné. Zápis v deskách zemských, podobně jako samotná smlouva o výkupu, vysvětluje, jak k němu došlo a podává podrobný popis bydžovského zboží, které má být už napořád „*zpupné a svobodné*“, tak jako jsou i jiná města v království českém.¹⁷⁵

Nový Bydžov se stal svobodným městem, jehož přímou vrchností byla česká královna, toho času Marie Španělská, manželka Maxmiliána II. Proces, v rámci kterého došlo ke změně vrchnosti, však nepřinesl městu jen samé klady; kvůli zaplacení vysoké částky 10 000 kop grošů českých se Bydžov zadlužil a téměř zbankrotoval. Rozvoj města byl tedy na čas zastaven, město muselo peníze na splátky dluhů získat odprodejem vesnic Prasek a Zdechovice v roce 1575. Ale už v následujícím desetiletí se situace začala lepší

¹⁷⁴ Tamtéž, f. 69.

¹⁷⁵ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. LIX–LX.

a město dokonce dostalo právo na třetí osmidenní jarmark, který se měl konat vždy od 28. prosince.

Roku 1593 Nový Bydžov, jako svobodné město, dosáhl mety nejvyšší, když byl přijat do třetího stavu a tím získal právo účasti na zemských sněmech.¹⁷⁶

2. 2 Ostatní zájemci o bydžovské panství

Roku 1553 se majiteli Nového Bydžova stali tehdy ještě nedospělí bratři Jindřich a Heník z Valdštejna. Během následujících čtrnácti let oba zesnuli, aniž by po sobě zanechali nějaké potomky. A o panství, které přešlo v rámci odúmrti na panovníka, se ihned přihlásili rozliční uchazeči. Nebylo to jen město Nový Bydžov, které nakonec úspěšně vykoupilo sebe sama i s vesnicemi a vším příslušenstvím, ale také příbuzní výše uvedených zesnulých. Svědectví nám o tom podává list Jana z Valdštejna¹⁷⁷ adresovaný císaři Maxmiliánovi II. Ten je označen datem 26. listopadu 1567, tedy pouhých osm dní poté, co byl daný statek převeden do rukou panovníkových zástupců.

Jan z Valdštejna žádá panovníka, aby Nový Bydžov ponechal v držení jeho rodu, a jmenovitě uvádí osoby, jež by byly rády, kdyby jim toto panství připadlo: „...někteří, kteříž se praví býti nejbližší přáteli jeho nebožtíka pana Henyka z Valdštejna u mne sou byli, jako pan Jindřich z Valdštejna na Stěpanovicích, kterýž skromnou a chudou živnost má. Potom paní Zachariášova z Hradce, manželka pana hejtmana Markrabství

¹⁷⁶ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 48.

¹⁷⁷ Zakladatel Hrádecké pošlosti (podle sídla Komorní Hrádek) a předek všech dosud žijících členů rodu Valdštejnů. V letech 1554–70 byl nejvyšším sudím a poté až do smrti roku 1576 zastával úřad nejvyššího komorníka.

OSN, heslo z *Valdštejna*. 26. díl. Praha 1907, s. 340.

*moravskýho (...) stryna má.*¹⁷⁸ Svou žádost odůvodňuje tím, že se jedná o dědičný statek a dodává, pravděpodobně na důkaz toho, že by jeho držení nepřineslo Maxmiliánovi žádný užitek, že „*jakž se tomu rozumí a o tom slyší, že po dluzích nevelmi mnoho toho statku zbude a zůstane. A protože (...) prosím, že tu milost nám všem učiniti ráčíte a takovýho statku při nás v rodu našem laskavě že ráčíte zůstaviti.*“¹⁷⁹ Toto nepřímé tvrzení o nerentabilitě panství je přehnané a je nutné ho považovat spíše za jakýsi řečnický obrat, neboť málokdy by stál o zadlužený majetek, přestože předchozími majiteli byli jeho vzdálení příbuzní. Sám pisatel však své sdělení o špatném ekonomickém stavu bydžovského panství hned na následujícím řádku dementuje přísahou, že se za to císaři řádně odslouží, protože při tom manství a dědičném statku je také nějaká „*ves, mlýn, dvory, potom taky svršky, nábytky v tom statku pozůstali.*“¹⁸⁰ Z toho vyplývá, že místní hospodářství bylo dostatečně rentabilní, aby se mohlo vyrovnat i s případnými dluhy, jak o tom nakonec svědčí i pozdější schopnost města vykoupit samo sebe za nemalou částku 10 000 kop českých grošů.

Jan z Valdštejna ve svém listu zmiňuje Jindřicha z Valdštejna na Štěpanicích, kterým měl zcela jistě na mysli zakladatele dobrovické pošlosti.¹⁸¹ Jindřich (1517–1574) byl jedním z pěti synů Viléma staršího z Valdštejna z hostinské větve rodu a jeho nejstarším bratrem byl právě zde zmiňovaný Jan z Valdštejna na Hrádku.¹⁸² Po Vilémově smrti došlo k rozdělení jeho majetku mezi jeho syny na pětiny, které byly spíše menšího rozsahu. A tak nepřekvapí, že se Jan z Valdštejna, zastávající pozici nejvyššího sudího, snaží využít svých kontaktů k získání právě uvolněného panství pro svého bratra.

¹⁷⁸ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 102.

¹⁷⁹ Tamtéž. f. 102.

¹⁸⁰ Tamtéž. f. 102.

¹⁸¹ Podle Dobrovic u Mladé Boleslavi.

¹⁸² OSN, 26. díl. Praha 1907, s. 339–340.

Další zájemkyní o bydžovské panství byla Kateřina z Valdštejna a na Telči, provdaná za Zachariáše z Hradce. Kateřina pocházela ze skalské větve rodu stejně jako poslední majitelé Bydžova. Jindřich a Heník Šťastný byli její bratrance. Stejně jako již zmiňovaný Jindřich z Valdštejna a další, blíže nekonkretizovaní, příbuzní se i Kateřina, mající zájem o bydžovské panství, obrátila na Jana z Valdštejna, aby se za ni přimluvil u císaře. Ještě předtím ale zaslala dopis tehdejšímu správci bydžovského panství Jiříku Lévovi z Brozáněk.

Dopis je datován 4. listopadu 1567, tedy o deset dní dříve než je Lévovi doručen list s instrukcemi ohledně převzetí Nového Bydžova císařem pověřenými osobami. Ačkoli je sdělení Kateřiny z Valdštejna krátké, náznaky v něm obsažené mohou mérně obohatit naše povědomí o době těsně po smrti Heníka Šťastného. Jedná se samozřejmě jen o hypotézu, neboť k jejímu potvrzení se nám nedostává dalších pramenů. Podle datace dopisu a zprávy, že v minulých dnech odešel z tohoto světa Heník Šťastný z Valdštejna, můžeme přibližně odhadnout, že zemřel koncem října 1567, možná i na počátku listopadu. O tom, že se jedná o aktuální událost, by svědčil i způsob, jakým Kateřina z Valdštejna zpravuje Jiříka Lévu o smrti svého příbuzného: „*Oznamuji vám, že jest pán Bůh všemohúcí těchto dní pomínulých pana Heníka z Valdštejna, strejce mého milého a pána vašeho z tohoto světa skrze smrt povolati ráčil...*“ Oznamuje mu tuto novinu, takže předpokládá, že o ní správce bydžovského panství ještě neslyšel, což by mohlo znamenat, že skon Heníka Šťastného ještě nevešel ve všeobecnou známost. Je možné, že o tom v danou chvíli neví dokonce ani Maxmilián II., protože písmo adresované Jiříku Lévovi s informací o převzetí Nového Bydžova do panovníkova vlastnictví je psán až 14. listopadu. Zůstaneme-li ještě u data Kateřinina listu, z její rychlé reakce lze usoudit, že mohla být přítomna smrti Heníka Šťastného, případně pobývat v blízkosti místa jeho

skonu. Svědčila by o tom i další část psaní, v němž žádá Lévu, aby pokračoval ve správě bydžovského panství, jako to činil doposud. Nemáme žádné informace o tom, jak a na co zemřel Heník Šťastný z Valdštejna, avšak pokud příčinou jeho smrti nebyla například nějaká nehoda, jež by měla za následek okamžitý konec, je pravděpodobné, že se na smrt připravoval, a tak mohl pověřit svou příbuznou vyskytující se v daný moment v jeho blízkosti, aby dohlédla na jeho majetek. Tento předpoklad se opírá o pokyny dané Jiříku Lévovi z Brozánků, kterými ho Kateřina z Valdštejna vyzývá, aby jí neprodleně poslal psaní, pokud by mu kdokoliv chtěl cokoli přikazovat, z toho důvodu „...*abych já* (Kateřina) *vědouce od vás o tom, věděla dále co činiti.*“¹⁸³

Odpověď Jiříka Lévy z Brozánků neznáme, avšak z listu Martina Sudkovského z Hendršdorfu ze dne 19. listopadu 1567 adresovaném české komoře se dozvíme, že Jiřík Léva mu ukázal psaní od paní Kateřiny z Valdštejna a na Telči, jehož přepis on, Sudkovský, zasílá.¹⁸⁴ Ze sdělení Martina Sudkovského není zřejmé, zda se jedná přesně o tento dopis, nebo zda Kateřina z Valdštejna kontaktovala bydžovského hejtmana i později.

Žádostem těchto členů rodu Valdštejnů nebylo vyhověno, jak je možno si domyslet z pozdějšího vývoje událostí. Přesto se Jan z Valdštejna i nadále snažil dopomoci k tomu, aby Nový Bydžov zůstal majetkem jeho rodu. Proto si v průběhu roku 1568 koresponduje s českou komorou a prosí za svého dalšího bratra Bedřicha z Valdštejna. Ačkoliv už od února toho roku probíhala jednání o prodeji bydžovského panství mezi českou komorou za stranu panovníka a zástupci Nového Bydžova, zdá se, že Bedřich a Jan z Valdštejna se rozhodli pokusit se změnit názor české komory na případného kupce. V srpnu 1568 zasílá

¹⁸³ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 6.

¹⁸⁴ Tamtéž, f. 94–95.

Jan z Valdštejna dopis Volfu Vřesovci z Vřesovic na Doubravské hoře a Teplici, tehdejšímu prezidentovi české komory, ze kterého jednoznačně plyne, že Fridrich z Valdštejna už delší či kratší dobu vede jednání s českou komorou. Ta ho obeslala, aby se před ní dostavil ke dni 17. srpna 1568. Jan z Valdštejna ale večer předtím posílá ke „svému milému švagru“ Volfu Vřesovci posla s psaním, v němž vyjadřuje svůj údiv nad tím, že radové české komory pozvali jeho bratra k setkání právě nyní, v době, kdy v Praze řádí mor. Protože si není jist, zda je za daných okolností vůbec někdo z pánů radů v Praze, poradil svému bratru zůstat zatím u něj na Hrádku. Závěrem ho Jan z Valdštejna prosí, aby mu byl oznámen důvod, proč byl jeho bratr Fridrich vyzván předstoupit před rady komory české. A pokud pro to není žádný závažný důvod, aby ho Vřesovec ušetřil cesty do nakaženého a morového pražského povětří.¹⁸⁵

Hned následujícího dne (17. srpna 1568) obdržel Jan z Valdštejna odpověď ze strany české komory. V ní je vysvětlováno, že nejvyšší pan písař království Českého právě odjel domů na Teplici, avšak ostatní radové zůstali v Praze, poněvadž dostali do císaře jisté nařízení stran bydžovského panství. A proto pozvali Fridricha z Valdštejna k jednání, pokud má tedy stále ještě zájem to zmiňované panství koupit. Ze stejné příčiny byli obesláni i Bydžovští, kteří už čekají v Praze, a tak je závěrem dopisu vyjádřena prosba, aby se tam Fridrich z Valdštejna na druhý den také dostavil.¹⁸⁶

Ve své odpovědi datované k 18. srpnu Jan z Valdštejna nejprve shrnul obsah listu, který obdržel o den dříve a který předal svému bratrovi, a poté informuje českou komoru, že jeho bratr Fridrich je věrný služebník jeho císařské milosti, a tak by byl rád, pokud by mu byl panovník milostivě nakloněn a ráčil prodat ten statek jemu, Fridrichovi z Valdštejna.

¹⁸⁵ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 177.

¹⁸⁶ Tamtéž, f. 175.

A co se týče dotazu úředníků české komory na Fridrichovu konečnou vůli v dané záležitosti, Jan z Valdštejna odpovídá, že jeho bratr má v úmyslu koupit bydžovské panství a jednat o něm s českou komorou v případě, „*pokudž by se jediné o něj mohl slušně smluviti.*“ Zároveň bratrovým jménem prosí o zaslání register ke statku novobydžovskému a sám za sebe přidává prosbu, aby páni v české komoře byli jeho bratru Fridrichovi v jeho úsilí koupit jmenovaný statek nápomocni.¹⁸⁷

Následujícího dne (19. srpna 1568) obdržel Jan z Valdštejna další list od úředníků komory české. Ti reagovali na jeho návrh, že by se mohli sejít s Fridrichem z Valdštejna a jednat s ním o prodeji bydžovského panství během shromáždění v Kouřimi, jehož se česká komora v následujících dnech zúčastní, slovy, že by jim to činilo radost, avšak císař si přeje, aby jednání o projednávaném prodeji proběhlo co nejdříve. A přihlédnou-li k tomu, že Bydžovští, mající tentýž zájem jako Fridrich z Valdštejna, se dostavili k jednání s komorou českou na den, k němuž byli obesláni, domnívají se, že by měl Jan z Valdštejna svého bratra ihned vypravit do Prahy k jednání o trh dotčeného panství, aby poté mohla být podána zpráva jeho milosti císaři Maxmiliánovi.¹⁸⁸

Z korespondence české komory vyplývá, že po určitou část roku 1568 se vedla souběžná jednání o prodeji Nového Bydžova jak se zástupci města, tak s Fridrichem z Valdštejna. Nakonec však z nějakých příčin celá záležitost dopadla ve prospěch Novobydžovských. A o ukončení jednání s dalším zájemcem o panství se dozvídáme už jen krátce z listu Maxmiliána II. z prosince 1568, adresovaném císařským úředníkům v české komoře. Císař jim dává na vědomí, že obdržel jejich dopis, z něhož vyrozuměl, že česká komora uzavřela obchod kolem prodeje Nového Bydžova, až na Maxmiliánův konečný souhlas,

¹⁸⁷ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*. f. 176.

¹⁸⁸ Tamtéž, f. 173.

s Bydžovskými, protože s Fridrichem z Valdštejna se o tom nejednalo: „...weill es doch hierumben mit Friderichen von Waldstein khain Handlung abgeben wellen.“¹⁸⁹

¹⁸⁹ KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. LV–LVII.

3. Osobnosti spojené s výkupem Nového Bydžova

V pracích Kašpara, Honzy, Kaprase i Prokopa o historii Nového Bydžova se bez výjimky dočteme, že o výkup Nového Bydžova z poddanství se zasloužil Marek Moravec Bydžovský z Florentina a případně též jeho otec Václav Moravec, který byl toho času novobydžovským radním. Žádný z autorů své tvrzení nepodkládá prameny, což nás vede k domněnce, zda je povýšení města na společenském a právním žebříčku skutečně zásluhou Marka Bydžovského či se jedná o hypotézu opírající se o Bydžovského úspěšnou kariéru na pražské univerzitě a o jeho nobilitaci Maxmiliánem II. Jako zarážející se totiž jeví skutečnost, že ve své kronikářské práci *Svět za tři českých králů* připsal k výkupu Bydžova z poddanství špatné datum (28. ledna 1568).¹⁹⁰ Nový Bydžov byl vykoupen 6. ledna 1569.

Pokud odmítneme osobnost Marka Moravce Bydžovského jako jednatele či alespoň důležitou veličinu při jednání s Maxmiliánem II. o koupi Nového Bydžova, můžeme připsat zásluhy na dané události někomu jinému? Prameny hovoří pouze o Oldřichu Dubanském z Duban jako prostředníkovi mezi zastupiteli Nového Bydžova českou komorou, avšak jinak nezmiňují nikoho konkrétního, kdo by mohl zavdat podnět k rozhodnutí Bydžovských vykoupit se z poddanství. Nedovolí nám tedy ukázat na určitou osobu ani zrekonstruovat více období před 6. lednem 1569. Je však i přesto možné z kusých informací, které máme k dispozici, vytvořit alespoň hypotézu, kdo přišel s tím prvotním impulzem? Budeme se zde zabývat spíše dobou, kdy byl Nový Bydžov ještě majetkem Valdštejnů a kdy došlo k prvnímu jednání s panovníkem o jeho výkup

¹⁹⁰ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Marek Bydžovský z Florentina. Svět za tři českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526–1596.* ed. Jaroslav Kolár. Praha 1987. s. 120–121.

z poddanství, nežli obdobím správy císařských úředníků. Je totiž zřejmé, že Bydžovští po smrti Heníka z Valdštejna na podzim 1567 jen pokračovali v tom, co vypadalo jako vhodná příležitost pro zvýšení prestiže celého panství. Takže se nyní zaměříme Jindřicha a Heníka Šťastného z Valdštejna, o jejichž životě prakticky nic nevíme, za to ale známe jména jejich tří poručníků, a tak zde vyvstává otázka, zda to mohl být někdo z nich, kdo se stal iniciátorem pravděpodobně nejdůležitější události v historii Nového Bydžova. Lze proti tezi, že se Marek Bydžovský těšil osobní přízni krále Maxmiliána II., postavit předpoklad, že se o výkup města z poddanství zasloužil někdo, kdo měl blízko jak k panovníkovi, tak k oběma mladým Valdštejnům?

3.1 Marek Moravec Bydžovský z Florentina

Marek Bydžovský z Florentina byl muž mnoha zájmů; zabýval se filosofií, matematikou, astronomií, byl též historikem a kronikářem, i když patrně nejvíc je znám jako rektor pražské univerzity. Narodil se jako Marek Moravec roku 1540 v Novém Bydžově, kde získal základy vzdělání na partikulární škole. Své životní osudy však spojil s Prahou, kam odešel za univerzitním studiem. V roce 1559 se stal bakalářem svobodných umění a v roce 1565 ve věku dvaceti pěti let byl povýšen na univerzitního mistra „in artibus“. Po určitý čas působil na týnské škole, ale již roku 1567 byl přijat na univerzitu jako profesor. Poté se začala rozvíjet jeho kariéra, která byla ukončena až roku 1604, kdy se nečekaně oženil s bohatou vdovou Kateřinou Slivenskou a po několikaletém sporu s ostatními profesory vystoupil z univerzitní obce a dožil jako vážený novoměstský měšťan v září 1612.

Jeho profesní dráha byla obdivuhodná. Již roku 1570 byl zvolen děkanem artistické fakulty, což do roku 1585 zopakoval ještě čtyřikrát. V letech 1589 až 1603 zastával po

sedm období post rektora pražské univerzity. A mezitím se stal postupně i proboštem Velké koleje a Koleje krále Václava, jehož náplní bylo spravovat jejich majetek, který představovaly hlavně poddanské vesnice.¹⁹¹ Kus práce odvedl i na poli kronikářském, kdy pečlivě zaznamenával pedagogické i ekonomické dění na půdě univerzity; zanechal po sobě několik svazků zápisků zvaných *Collectanea*. Na univerzitě působil celých 37 let (posledních patnáct let pak byl nejstarším členem univerzity), kde vyučoval matematiku a astronomii a občas přednášel o filozofických spisech Aristotela a Cicerona. Nijak se nevyomykal obrazu univerzitního učenice té doby, což je nakonec patrné i z jeho nejznámějšího díla o vládě českých králů Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Rudolfa II., vydaného v edici s názvem *Svět za tři českých králů*. Slovy Jaroslava Kolára byl Marek Moravec ozdobou pražské univerzity, i když asi ne největší vědeckou kapacitou své doby.¹⁹² Pro pochopení tohoto tvrzení je nutné si uvědomit, že pražská univerzita Bydžovského doby se soustřeďovala na výchovu budoucích učitelů v partikulárních městských školách a byla představitelem tradičního, středověkého pojetí učenosti.; k rozvoji vědy v moderním slova smyslu tak v Čechách 16. století docházelo mimo univerzitní prostředí.

Během svého působení na univerzitě byl Marek Moravec Bydžovský i literárně činný. Mimo jiné vytvořil rejstřík ke spisu *Rerum bohemiarum ephemeris sive Kalendarium historicum* Prokopa Lupáče z Hlavačova, ale jeho nejvýznačnějším dílem byly tři sborníky s názvy 1. *Prima pars annalium seu eorum quae sub Ferdinando rege Bohemiae contigerunt, a Me Beat Alma Fides collecta*, 2. *Alter pars annalium seu eorum, quae sub Maximiliano rege Bohemiae contigerunt, a Me Beat Alma Fides collecta*

¹⁹¹ Podrobně o chodu univerzity a povinnostech děkana, rektora i probošta WINTER, Zikmund: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*. Praha 1899; TÝŽ: *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*. Praha 1897.

¹⁹² BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Svět za tři českých králů*. ed. Jaroslav Kolár. Praha 1973. s. 5.

a 3. *Rudolphus rex Bohemiae*.¹⁹³ Marek Moravec v nich zaznamenává události z let 1526-1596. Výběrem textů z těchto sborníků (Jedná se přibližně o jejich jednu třetinu) pak vzešla již zmiňovaná edice *Svět za tři českých králů*. Kolár k ní na závěr připojil analýzu obsahu Bydžovského spisu, která je jedním z několika existujících rozborů díla Marka Moravce Bydžovského a potažmo tedy i jeho nazírání na svět, který jej obklopoval.¹⁹⁴

Od roku 1572 Marek Moravec ke svému jménu běžně používal přídomek „z Florentina“, přestože tento predikát a erb získal až o tři roky později.¹⁹⁵ K dané události došlo na Pražském hradě ve čtvrtek po navštívení sv. Alžběty (tj. 7. července) roku 1575, kdy bylo „to znamení vladařské dáno jest Magistrovi Markovi Bydžiovskému, Janovi Matauniusovi a Matějovi Netolickému, aby se psáti mohli z Florentina.“¹⁹⁶ Zač Marek Moravec získal šlechtický titul, nevíme, neboť v listině následuje jen podrobný popis erbu, který získali všichni řečení spolu s predikátem. Podle Jana Chlupa byl Bydžovský povýšen proto, že si ho král Maxmilián II. oblíbil pro jeho velkou učenost.¹⁹⁷

Jak jsme již dříve zmínili, jméno Marka Bydžovského z Florentina je spojováno s výkupem Nového Bydžova z poddanství. O samotném procesu výkupu nenacházíme v literatuře mnoho informací (viz příloha) a stejně tak jsou jednotliví autoři dobových publikací skoupí i na informace o iniciátorech daného aktu. Správce novobydžovského muzea Jan Honza ve svém dílku o historii školství v Novém Bydžově patrně jako úplně

¹⁹³ KALAŠOVÁ, Marcela: *Marek Bydžovský z Florentina – kronikář český*. In: Jihočeský herold (dále jen JH), č. 1, r. 2005, s. 5–6.

¹⁹⁴ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Svět za tři českých králů*. ed. Jaroslav Kolár. Praha 1973; KALAŠOVÁ, Marcela: *Marek Bydžovský z Florentina – kronikář český*. In: JH, č. 1, r. 2005, s. 5–12.; PÁNEK, Jaroslav: *Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tři českých králů*. In: Československý časopis historický, r. 1989, roč. 37, č. 2, s. 271.

¹⁹⁵ CHLUP, Jan: *400 let Marka Moravce Bydžovského z Florentina*. In: Týden, r. 1940, roč. 14, č. 22. s. 1–2.

¹⁹⁶ NA Praha, fond Česká dvorská kancelář, inv. č. 752, sign. IV D1, kart. 420. *Šlechtické záležitosti všeobecně. Bydziowsky v. Florentin Markus*.

¹⁹⁷ CHLUP, Jan: *400 let Marka Moravce Bydžovského z Florentina*. In: Týden, r. 1940, roč. 14, č. 22. s. 2.

první zmínil, že díky Václavu Moravci a „*příčiněním syna jeho, slavného učence, M. Marka Bydžovského z Florentina povýšen byl Bydžov do stavu měst svobodných.*“¹⁹⁸

V dílku věnovaném dějinám lokální duchovní správy odbývá jeho autor Josef Kašpar možné aktéry jedinou větou, a to že „*mnoho k tomu přičinil se tehdejší primátor městský, Václav Moravec, vzorný syn rodné obce.*“¹⁹⁹ Ten tedy připisuje zásluhy na zlepšení společenského statusu města pouze otci Marka Moravce, z čehož se dá vyvozovat, že měl k dispozici Bydžovského sborníky, neboť právě ten v nekrologiu svého otce zmiňuje, že se Václav Moravec zasloužil o připojení Nového Bydžova k ostatním českým věnným městům.²⁰⁰

Jako další zmiňuje Marka Bydžovského Jan Kapras ve své edici *Knihy svědomí* a poprvé je zde poukázáno na vztah mezi Bydžovským a císařem Maxmiliánem II.: „*O zdar celého díla hlavní zásluhu měl (...) jeho syn, známý učenec český, Marek Moravec Bydžovský z Florentina, který byl u Maxmiliána II. velmi oblíben...*“²⁰¹ Bohužel Kapras nedokládá, jak k tomuto tvrzení došel, zda existují prameny, které by dosvědčili, že se Bydžovský s panovníkem znal a na základě této známosti ho požádal o povolení prodeje bydžovského statku jeho obci.

Poté, co jsme provedli komparaci uvedených publikací autorů Honzy, Kašpara a Kaprase s články a jinými odbornými pracemi, které vznikly během minulého století až několika posledních let, jsme dospěli k mínění, že jejich pisatelé při popisu událostí let 1567-1569 vycházeli patrně právě z děl těchto prvních novobydžovských dějepisců. To znamená, že

¹⁹⁸ HONZA, Jan: *Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C.* Nový Bydžov 1896. s. 8.

¹⁹⁹ KAŠPAR, Josef: *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších až po časy nejnovější.* Nový Bydžov 1903. s. 37.

²⁰⁰ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Svět za tři českých králů.* ed. Jaroslav Kolár. Praha 1973. s. 120.

²⁰¹ KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí....* Nový Bydžov 1907. s. XX.

v různých formulacích se to samé tvrzení o aktivním zájmu Marka Moravce Bydžovského o budoucnost svého rodného města opakuje až po publikační počiny posledních let. Například Jaroslav Prokop o výkupu Nového Bydžova z poddanství píše, že se o něj „nejvíce zasloužili primas Václav Moravec (...) a jeho syn Marek Moravec Bydžovský (...), který využil ve prospěch rodného města osobní přízně císaře Maxmiliána II.“²⁰²

Za zmínku stojí, kvůli své stylizaci, starší článek o Bydžovském otištěný v periodiku Týden, neboť jeho obsah je citově zabarvený. Námí pojednávanou skutečnost jednání Bydžovských o výkupu z poddanství autor popisuje velmi sugestivně: „Při své vědecké práci (Marek Moravec) nezapomínal ani na rodné město. Když Bydžovští zatoužili po tom, aby jejich město bylo svobodné – královské, tu pomáhal jim v tom Marek Moravec Bydžovský z Florentina svou přímlovou u Maxmiliána II. a dosáhl také toho, že král r. 1569 žádosti Bydžovských vyhověl, a vyzdvihl Nový Bydžov do stavu měst svobodných.“²⁰³ Dále zmiňuje Bydžovského hluboké city chované k otci a potažmo k celé rodné obci v momentě smrti Václava Moravce: „Rok 1569 byl pro M. Marka dobou smutku, neboť 24. května zemřel jeho milovaný otec, nevyuživ řádně ani vděčnosti města, které si ho velmi vážilo za jeho činy,“²⁰⁴ což působí minimálně zvláště, podíváme-li se na zprávu, kterou o smrti svého otce zanechal sám Marek Moravec: „Téhož léta 24. dne máje Václav Moravec, měštěnin, senátor a potom primas města Nového Bydžova, život svůj v Pánu dokonal.“²⁰⁵ Bydžovský se v ní ani slovem nezmiňuje, že to byl jeho otec; umírá pro něj úředník, nikoliv příbuzný.

²⁰² PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 47.

²⁰³ CHLUP, Jan: *400 let Marka Moravce Bydžovského z Florentina*. In: Týden, r. 1940, roč. 14, č. 22. s. 2.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 1.

²⁰⁵ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Svět za tři českých králů*. ed. Jaroslav Kolár. Praha 1973. s. 120.

Uvedené citace bez výjimky jsou velmi skoupé na bližší informace o podílu Marka Moravce na dané události; ani ty, které poukazují na osobní vztahy mezi Bydžovským a panovníkem neuvádějí odkaz na zdroje, jimiž by tato tvrzení prokázaly. Při svém bádání jsme v písemných pramenech nenalezli nic, co by potvrzovalo výše uvedené, a tak se v tento moment kloníme k názoru, že žádná svědectví osobní známosti Marka Moravce s panovníkem v pramenech neexistují nebo se nedochovala.

Součet několika faktorů nás dovedl k rozhodnutí pokusit se v této práci zpochybnit tvrzení dříve citovaných autorů o roli, jakou sehrál Marek Moravec Bydžovský v procesu jednání o výkup svého rodného města z poddanství, a nastínit jiné možnosti. Pro nedostatek pramenů dosvědčujících osobní panovníkovu přízeň směrem k Bydžovskému, nepřikládáme tomuto tvrzení váhu. S tím souvisí také věk Marka Moravce, který lze doložit stručným životopisem v úvodu kapitoly. V roce 1559, když obdržel titul bakaláře svobodných umění, mu bylo devatenáct let. Titul mistra získal roku 1565 ve věku pětadvaceti let. Poté působil jako učitel na Týnské škole, ale lze předpokládat, že měl vyšší ambice, a tak už po pouhých dvou letech je přijat jako profesor na pražskou univerzitu. V roce 1567. V roce, kdy zemřel Heník Šťastný z Valdštejna a kdy se pozastavila a zase rozběhla jednání o výkupu Nového Bydžova. V té době je mu pouhých dvacet sedm let. Bezpochyby je velmi vzdělaný, avšak je možné ho už v okamžiku jeho nástupu na univerzitu v hodnosti profesora považovat za učenice? Není to spíše tak, že k pověsti učenice se dopracovává postupně? Připustíme-li nyní na malý okamžik možnost naznačeného kontaktu Marka Moravce s císařem, skutečně by si ho Maxmilián II. oblíbil pro jeho učenost v době, kdy ještě působil na Týnské škole? Přes výbornou pověst, které se škola těšila, je nepravděpodobné, že její tehdejší učitel Bydžovský – jeden z mnoha

učitelů v partikulárních školách v českých zemích – by byl v té době natolik veřejně známou osobností, že by si získal pozornost samotného vladaře.

Pokud by se Marek Moravec Bydžovský skutečně zhostil role aktivního vyjednávače s panovníkem, nemělo by se jeho jméno objevit v písemnostech vztahujících se k jednání o výkupu města? Prameny však o něm mlčí. Jeho jméno není zmíněno ani v korespondenci mezi městem a českou komorou, a to se Novobydžovští ve svých listech odkazují na Heníka Šťastného z Valdštejna či Oldřicha Dubanského. Podpora rodáka a věhlasného učenice by tak určitě měla svou váhu.

V neposlední řadě Bydžovského účasti v daných jednáních odporuje fakt, že Marek Moravec neznal přesné datum, kdy došlo k podepsání smlouvy o prodeji bydžovského panství jeho obyvatelům. Výkup Bydžova totiž zmiňuje ve svých spiscích současně se zprávou o smrti svého otce: „...*Václav Moravec (...) sa primasem, spolu s radními svými, když bylo po smrti pana Jindřicha z Valdštejna a statek jeho, pozemky i s městem připadl na Jeho Milost císařskou jakožto krále českého, o to se vši snažností se staral a pracoval, aby město to Bydžov i což k němu přináleží skoupeno a k městům věnným Její Milosti císařové připojeno býti mohlo. Což s radou a pomocí dobrých pánův a přátel jest dosti pracně 28. dne ledna měsíce 1568 i vykonal a k svobodě přivedl.*“²⁰⁶ V souvislosti s tím je při studiu sekundární literatury pozoruhodné sledovat, kolik autorů se při svém bádání opírá o spis Marka Moravce a přejímá tak do svých prací nesprávné datum, kdy se Nový Bydžov osvobodil z poddanství.²⁰⁷ Přesto však využívání Bydžovského díla svědčí také o jeho hodnotě a o jeho důležitosti pro současné bádání o českých dějinách 16. století.

²⁰⁶ BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Svět za tři českých králů*. ed. Jaroslav Kolár. Praha 1973. s. 120–121.

²⁰⁷ Například: BĚLINA, Pavel a kol.: *Kronika českých zemí*. Praha 2012. s. 279; SCHALLER, Jaroslau: *Topographie des Königreichs Böhmen. XVI. Th. Bidschower Kreis*. Prag und Wien 1790. s. 7.; ŠVENDA,

3.2 Poručníci Jindřicha a Heníka z Valdštejna

Roku 1553 přešlo bydžovské panství na nezletilé syny Viléma z Valdštejna, Jindřicha a Heníka Šťastného (viz kapitola 1.2), jimž byli za poručníky určení Diviš Slavata z Chlumu, Jiří z Valdštejna a na Miletíně a Albrecht Kapoun ze Svojkova.²⁰⁸ Podle tehdejšího práva se nezletilému sirotkovi a majetku dostalo poručenské správy za účelem jeho faktické i právní ochrany. A to i v případě, že matka dítěte byla naživu, neboť v dané době byla žena oficiálně právně nezpůsobilá (Přesto byla v českém prostředí občas určena za poručnici.). Na bázi první oficiální kodifikace městského práva z roku 1579 můžeme vydělit několik typů poručenství. Jedná se o *tutela anomala* (poručník – matka dítěte), *tutor legitimus* (pokrevný příbuzný) a *tutor testamentarius* (mocný otcovský poručník), což byla konkrétní osoba, již byli sirotci svěřeni do péče závětí. Tento typ poručenství byl v českém prostředí nejčastější. V zřídkaových případech, kdy už nežili příbuzní sirotka a ani otec v závěti nikoho nejmenoval, byl poručník vybrán městskou radou.²⁰⁹ Bohužel nemůžeme určit, jakým způsobem byli vybráni poručníci Jindřicha a Heníka Šťastného, protože, jak je zmiňováno na jiném místě tohoto textu, o životě posledních majitelů Nového Bydžova nemáme téměř žádné informace. Můžeme se tedy jen domýšlet, zda dotyční byli jmenováni v závěti Viléma z Valdštejna. V případě Albrechta Kapouna ze Svojkova by tato možnost byla pravděpodobná, neboť na rozdíl od Divíše Slavaty a Jiříka z Valdštejna, ho s Jindřichem a Heníkem z Valdštejna nepojily příbuzenské vazby.

František: *Druhý Železný Obraz města Králové Hradce nad Labem: to jest: Truchlivé Proměny a Příhody w Náboženstwj, Kostelůw a Klášterůw Russenj, Síly Udatnostij, Mysle nepřemoženau Stálostj provedené Do počátku vzniklého Bludu husytského w Králowstwi Českém, až do Počátku Veku sedmnáctého. Rozdil III. Od Roku 1541 až do Roku 1576.* Hradec Králové 1803. s. 208–209.

²⁰⁸ KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí...* Nový Bydžov 1907. s. XIX.

²⁰⁹ SLAVÍČKOVÁ, Pavla: *Ukončení poručenské správy nezletilých osob v raně novověkém městském prostředí.* In: *Theatrum historiae* 6. red. Petr Vorel. Pardubice 2010. s. 10.

Nedostatečná pramenná základna k osudům bydžovských Valdštejnů komplikuje deskripci doby před jednáním města o výkupu a samotným aktem a vyvolává otázky, které patrně nikdy s jistotou nezodpovíme. Netýká se to jen jednoho z hlavních problémů této práce – kdo konkrétně má zásluhy na výkupu města z poddanství – ale také těch více marginálních, jako například, zda mohla mít účast Viléma z Valdštejna, Diviše Slavaty z Chlumu a Jiřího z Valdštejna na stavovském odporu vůči králi a jeho důsledky nějaký vliv na Vilémovo rozhodnutí svěřit jim do správy své syny i majetek.

Po celý středověk se v mezinárodních vztazích střední Evropy objevovala idea velkého středoevropského soustátí, které by centralizovalo dosavadní různorodé státní útvary a zařadilo se po bok opravdových evropských velmocí. Bylo to cílem Matyáše Korvína a na krátký čas tato idea ožila v podobě vratké česko-uherské personální unii Jagellonců.²¹⁰ Té scházela politická výbušnost a rozpínavost a také silná panovnická vláda. Takové politické a společenské ovzduší jen přispívalo k posilování vlivu českých (též uherských a polských) stavů. Nástup Ferdinanda I. na český trůn proto předznačoval budoucí konflikt mezi partikulárním prostředím českého stavovského státu a mocenskými ambicemi Habsburků.

Období 16. století je spojováno s postupnou transformací feudálního zřízení v moderní byrokratický stát. Na rozdíl od části rakouské šlechty, která brzy zjistila, že centralizační politika Ferdinanda I. jí skýtá příležitost k majetkovému a mocenskému vzestupu, České království se vyznačovalo vysokým sebevědomím svých stavovských obcí, soupeřením aristokracie mezi sebou a vymáháním si výsad k posílení postavení stavovských

²¹⁰ JANÁČEK, Josef: *Nástup Habsburků na český trůn. SLOVO K HISTORII*, sešity k poznání národní minulosti. Praha 1986, č. 5. s. 10.

korporací a nezřídka i jednotlivých rodů.²¹¹ Dualismus mocenských ambicí Ferdinanda I. i české šlechty nebyl dlouhodobě udržitelný a bylo jasné, že dříve či později vyústí v otevřený konflikt, k čemuž nakonec došlo celé dvě desítky let po zvolení Ferdinanda I. Habsburského českým králem. Stavby však samy sebe oslabovaly rivalitou mezi sebou – vyšší a nižší šlechta stála proti sobě a obě skupiny pak společně proti městům – což napomohlo k jejich porážce. Události roku 1547 Ferdinandovi I. dovolily jednorázově prosadit jeho dlouhodobý cíl, změnu hospodářských a majetkových poměrů a politického systému v Českém království. K úspěchu mu patrně pomohlo to, že nechtěl ovládnout celou stavovskou obec, na místo toho rozložil dočasnou jednotu šlechty a měst – nabídl české šlechtě společenství proti královským městům a účast na budoucí vládě země.²¹² Oba šlechtické stavy si od toho slibovaly odstranění ekonomického i politického konkurenta a panovník zase větší finanční a politickou efektivnost své vlády. Ferdinand za účast v povstání proti své osobě potrestal i některé šlechtice, ale hlavní nápor trestů – pokuty, konfiskace pozemkového majetku a dosazení královských rychtářů do města jako dozorčích orgánů nad měšťany – ale nesla města.²¹³

Následky stavovského odporu proti králi se dotknuly i Nového Bydžova. Jeho tehdejší majitel Jan z Pernštejna patřil mezi potrestané účastníky povstání, a tak mu byla zkonfiskována část majetku, včetně bydžovského panství. Po potlačení povstání Ferdinand I. potrestal třicet pět stavovských představitelů, včetně jedenácti zástupců stavovského výboru, v kterém se angažoval i Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka.²¹⁴

²¹¹ PÁNEK, Jaroslav: *První krize habsburské monarchie*. In: Stavovský odboj roku 1547. red. Petr Vorel. Pardubice – Praha 1999. s. 17–18.

²¹² ČECHURA, Jaroslav: *České země v letech 1526–1583. První Habsburkové na českém trůně I*. Praha 2008. s. 117.

²¹³ PÁNEK, Jaroslav: *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*. In: Česká města v 16. – 18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990. red. Jaroslav Pánek. Praha 1991. s. 20–21.

²¹⁴ JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalita v českém státě ve 13. – první polovině 17. století*.

Podle výzkumu Jiřího Juroka pocházeli hlavní představitelé povstání spíš z řad nižší a střední šlechty. Mezi nimi bylo množství krajských hejtmanů, včetně chrudimského Diviše Slavaty a hradeckého Jiříka z Valdštejna, což dokládá názor o podstatné roli krajských úřadů v organizování povstalců a jejich obeznámení s programem stavů.²¹⁵

3.2.1 Diviš Slavata z Chlumu a na Košumberku

Diviš Slavata z Chlumu pocházel ze starobylé panské rodiny pocházející z oblasti kolem Čáslavi. Po určitou dobu zastával pozici hejtmana kraje chrudimského a byl též soudcem zemským. Jeho manželkou se stala Alžběta z Hradce, katolička, zatímco Diviš Slavata vyznával podobojí. Možná i proto se přidal ke stavovskému povstání bojujícímu za zachování starých, provinciálních stavovských pořádků a ochranu nekatolických vyznání. Za účast na povstání byl potrestán konfiskací velké části majetku (Kostelec, Sázavský klášter, Tehovsko, Vrbčany) a manstvím, do něhož bylo uvedeno rodové sídlo Chlum a dále Košumberk. Kromě toho bylo Divišovi nařízeno také domácí vězení na Košumberku.²¹⁶ K tomu on sám píše listinu s datem 26. června 1549, v níž slibuje neopouštět území Košumberka a Chlumu.²¹⁷ Kdy mu byl tento trest zrušen, nevíme, ale zřejmě to nebylo déle než roku 1553, kdy se stal jedním z poručníků Jindřicha a Heníka Šťastného z Valdštejna.

Poručníkem obou chlapců se stal na základě příbuzenského vztahu s Mandalenou z Chlumu, jejímž byl bratrem a tedy i strýcem obou polovičních sirotek. O

Nový Jičín 2000. s. 339–343; Sixt z OTTERSODORFU: *O pokoření stavu městského léta 1547*. ed. Josef Janáček. Praha 1950.; VOREL, Petr: *‘Přátelské snešení stavův českých’ z března 1547 a jeho signatáři*. In: *Stavovský odboj roku 1547*. red. Petr Vorel. Pardubice – Praha 1999. s. 81–124.

²¹⁵ JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalit v českém státě ve 13. – první polovině 17. století*. Nový Jičín 2000. s. 342–343.

²¹⁶ OSN. heslo *Slavata*. díl 23. Praha 1905. s. 339–341.

²¹⁷ www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/ACK/2150/charter?q=divi%C5%A1%20slavata%20z%20chlumu, [cit. 11. 8. 2014].

novobydžovských majitelích, bratřích z Valdštejna se nedochovalo příliš zmínek, proto bohužel nevíme nic bližšího o Divišově poručnictví. Jen z listiny z dne 14. července 1559 se dozvíme, že zemřelá Mandalena z Chlumu odkázala svým dětem dluh Jaroslava z Pernštejna ve výši 300 kop grošů českých,²¹⁸ a Diviš Slavata z Chlumu společně s Jiřím z Valdštejna a na Miletíně prodávají, podle svého nejlepšího rozhodnutí, tento dlužní úpis purkrabímu hradu Pražského, Albrechtu Kapounovi ze Svojkova.²¹⁹

Ovšem zdá se, že Diviš Slavata pojal své poručnictví nad svými synovci jako příležitost k obnovení svých politických ambicí. Poručnictví v raném novověku bylo otázkou cti. Podle Pavly Slavičkové bylo získání funkce poručníka dokladem výjimečného a respektovaného postavení určené osoby v uzavřené komunitě. Zároveň byla osobní čest asi tím jediným, co poručník za svou práci získal.²²⁰ Na záležitost poručnictví je ale možné nahlížet i z druhé strany – pokud byl nějaký člověk pověřen poručnickou správou, která byla v tehdejší společnosti symbolem váženého postavení dotyčného, musel jeho společenský kredit zaručeně stoupnout. Na rozdíl od Jiřího z Valdštejna byly Slavatovy politické ambice potrestáním za účast na událostech roku 1547 pouze dočasně potlačeny, a proto si myslíme, že Diviš Slavata předpokládal, že příjemným bonusem jeho poručenství nad synovci by mohlo být zvýšení osobnostního i společenského kreditu, jenž by mu umožnil návrat do aktivního politického života. V roce 1571 je již zmiňován na českém sněmu mezi zástupci panského stavu.²²¹ A v říjnu 1574 se mu podařilo dosáhnout odpuštění císaře Maxmiliána II., který svým nařízením Ladislavovi st.

²¹⁸ <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/CDKM/65/charter?q=magdalena%20z%20chlumu>, [cit. 11. 8. 2014].

²¹⁹ <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/CDKM/102/charter?q=divi%C5%A1%20slavata%20z%20chlumu>, [cit. 11. 8. 2014].

²²⁰ SLAVÍČKOVÁ, Pavla: *Ukončení poručenské správy nezletilých osob v raně novověkém městském prostředí*. In: *Theatrum historiae* 6. red. Petr Vorel. Pardubice 2010. s. 20.

²²¹ Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (ed.) sv. III. čl. 321. *Usnešení sněmu obecního, jenž zahájen byl na hradě Pražském dne 30. dubna 1571*. In: Digitální knihovna České sněmy. [Online] Dostupné z: www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1571-72/t032105.htm, [cit. 7. 8. 2014].

z Lobkovic²²² a Albrechtovi Bryknarovi z Brukštejna²²³ vymazat zápis s manskou přísahou Diviše Slavaty z desk dvorských propouští veškerý Slavatův majetek – „*zámky, městečka a vsi i všecko a všelijaké jich příslušenství*“ – z manství, a to jen za tři tisíce kop grošů českých.²²⁴

Pokud se tedy Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka snažil posledních třicet let svého života o vyvázání svého rozsáhlého majetku z manství, není zde pravděpodobnost, že by se o totéž pokusil i s panstvím svých svěřenců? Dopis Martina Sudkovského z Hendršdorfu o převzetí bydžovského panství panovníkem určenými úředníky obsahuje zmínku, že „*v domě panském v městě Bydžiově nenašli sme nic jiného než (...) jeden sklep a ii komory zapečetěné, zakrytý jeho milosti pana Diviše Slavaty,*“²²⁵ která vyvolává množství otázek bez odpovědí. Je pravděpodobné, že Diviš Slavata bral svůj úřad poručníka tak vážně, že na nějakou dobu přesídlil na panství svých synovců nebo zde alespoň čas od času přebýval? V případě kladné odpovědi by to byl jeden z nepřímých důvodů pro hypotézu, že to byl poručník či poručníci, kteří měli zájem na jednání Nového Bydžova s panovníkem ohledně výkupu.

3.2.2. Jiří z Valdštejna a na Miletíně

Jiří z Valdštejna pocházel ze štěpanické větve rodu, jeho otec Zdeněk pak koupí Hostinného roku 1521 vytvořil podvětev hostinskou. Když Jiřího otec o čtyři roky později zemřel, byl rod chudý a politicky bezvýznamný kvůli neustálému dělení majetku mezi početné potomstvo. Jiří z Valdštejna se ho snažil pozvednout a za více než čtyřicet let se mu podařilo vybudovat poměrně velké dominium. Podobně jako i mnoho jiných

²²² Nejvyšší hofmistr království Českého od r. 1570.

²²³ Královský prokurátor a rada v letech 1558–1577.

²²⁴ SOA v Praze, fond Rodový archiv Valdštejnů, inv. č. 5350, kart. 271. *Propuštění manských vsí a městeček Divišovi Slavatovi z Chlumu*. f. 2–3.

²²⁵ NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova*, f. 95.

šlechticů působil ve veřejné správě; byl hejtmanem kraje Hradeckého.²²⁶ Po roce 1547, kdy se aktivně zapojil do protihabsburského povstání a jen těsně se vyhnul konfiskacím majetku – byl potrestán pouze manstvím,²²⁷ veřejného působení zanechal. Asi zvážil své společenské a majetkové postavení a upřednostnil ekonomický rozvoj svého panství – s úrodným Miletínskem a zalesněným Hostinskem s doly na železnou a měděnou rudu. Po jeho smrti došlo opětovně k rozdrobení majetku mezi všechny jeho četné potomky.²²⁸

Ač nejsme schopni určit typ poručnictví, lze snad na základě Jiříkova života určit, proč byl vybrán za poručníka Jindřicha a Heníka Šťastného. Nejenže byl bratrancem Viléma z Valdštejna z pošlosti skalské a jeho manželkou byla sestra Diviše Slavaty z Chlumu, Kateřina, ale měl již bohaté zkušenosti s hospodářskou správou a zvelebováním panství, což musela být vysoce ceněná vlastnost, uvážíme-li, že důvodem poručenské správy měla být též i péče o panství svěřence. Od čtyřicátých let 16. století už nepůsobil jako *homme politique*, a tak se domníváme, že na výkupu Nového Bydžova z poddanství měl minimální zásluhy.

3.2.3 Albrecht Kapoun ze Svojkova a na Hlušicích

Již jsme zmínili, že poručnický úřad byl v raně novověké společnosti spojován s osobními kvalitami, především ctí, dotyčného. Kromě toho bylo kritériem výběru poručníka asi i jeho společenské postavení – čím vyšší, tím lepší.²²⁹ To se mohlo stát i důvodem, proč se jedním z poručníků Jindřicha a Heníka z Valdštejna stal Albrecht

²²⁶ OSN, heslo z *Valdštejna*. díl 26. Praha 1907. s. 338.

²²⁷ JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalit v českém státě ve 13. – první polovině 17. století*. Nový Jičín 2000. s. 342–343.

²²⁸ LOUDA, Jiří: *Šlechtické rody*. In: *Krkonoše*, 1999, č. 9. [Online] Dostupné z: <http://mzp.cz/ris/ais-ris-info-copy.nsf/aa943fb38bfdd406c12568e70070205e/514d62ad6d8a59e6c1256c3700731a5e?OpenDocument>, [cit. 7. 8. 2014].

²²⁹ SLAVÍČKOVÁ, Pavla: *Ukončení poručenské správy nezletilých osob v raně novověkém městském prostředí*. In: *Theatrum historiae* 6. red. Petr Vorel. Pardubice 2010. s. 20.

Kapoun ze Svojkova. Co tedy vlastně víme o jeho rodu? Podle Jan Županiče Kapounové ze Svojkova nikdy nepatřili mezi přední českou šlechtu (i když k tomu měli občas velmi blízko), přesto se však jednalo o rod starobylý, označovaný německým slovem Uradel, a svého času i velmi zámožný.²³⁰ Variant, kdy a kde vznikl rod Kapounů ze Svojkova, je několik. Pravděpodobné počátky rodu Kapounů však vidíme na Slánsku ve 13. století, kdy tam sídlili vladykové z Kačice. Ctiborovi z Kačice připadl v polovině 15. století hrad Svojkov u České Lípy a od té doby se rod začíná psát s predikátem „ze Svojkova.“²³¹ Prvním významným členem rodu byl Píram Kapoun ze Svojkova (1481-1547), který za Ludvíka Jagellonského zastával úřad kutnohorského mincmistra a jeho kariéra pokračovala i za Ferdinanda I. Habsburského. Po vpádu Turků do Uher byl roku 1529 a opětovně v roce 1537 jmenován nejvyšším výplatním českého vojska. Díky královské přízni zanechal Píram po sobě značný majetek.²³²

Jedním z Píramových synů byl zde pojednáváný Albrecht Kapoun ze Svojkova (1523–1591). Ten byl v době otcovy smrti zletilý, a tak na něj připadlo poručnictví jeho mladších bratří. Albrecht byl velmi výraznou osobností – už roku 1556 zasedal na zemském sněmu za rytířský stav a roku 1557 jej Ferdinand I. jmenoval purkrabím Pražského hradu. Zde působil dvanáct let a od roku 1570 až do své smrti zastával prestižní úřad hejtmana Hradeckého kraje a byl pověřován i diplomatickými misemi, např. misí do Polska roku 1572 po vymření Jagellonců. Albrecht Kapoun zemřel roku 1591, kdy na základě listiny Maxmiliána II. (vydané již roku 1569) zřídil fideikomis, který dle jeho závěti připadl jeho bratrům: „...*takové porřízení a kšaft o statku svém činím...jakž jsem toho sám v držení a užívání byl, mocně dávám a poroučím Hendrychovi,*

²³⁰ ŽUPANIČ, Jan: *Záhadný původ barona Kapouna aneb těžký život rakouského úředníka*. In: Historický obzor (dále jen HO). r. 2005, roč. 17, č. 1–2. s.

²³¹ VYTLAČIL, Lukáš: *Vladykové z Kačice a Kapounové ze Svojkova, dějiny rodu ve 14. – 19. století*. In: Heraldika a Genealogie (dále jen HG). r. 2005, roč. 38, č. 1-2. s. 67–69.

²³² SMOLÍK, Josef: *Kapounové ze Svojkova*. In: PA, r. 1874, roč. 9, s. 783–785.

Janovi, Kryštofovi, Václavovi a Zikmundovi Kapounům z Svojkova, bratřím mým milým...“ poněvadž neměl vlastní potomky. Po smrti jeho bratrů měl panství zdědit nestarší člen rodu podle principu seniorátu.²³³ Také Albrechtovi bratři zastávali rozličné funkce – hejtman kraje Hradeckého (Jindřich, kolem roku 1586; Kryštof Václav, roku 1596 a 1600), přísedící většího zemského soudu (Jindřich, 1598), císařský výběrčí posudného v Chrudimském kraji (Jan st., kolem roku 1569). Jan st. Kapoun byl také hlavním věřitelem Jaroslava z Pernštejna.²³⁴ Vzestup rodu pokračoval celé 17. století až do poloviny století následujícího, kdy se výrazně zhoršila finanční situace, a celý rod ztratil na významu.²³⁵

Kromě toho, že pocházel z rodu, jehož význam v dané době stále stoupal, měl i osobní vazby na Bydžovsko, neboť roku 1549 zakoupil panství Hlušice, které tvořilo centrum pozdějšího fideikomisu, a bylo vzdálené pouze několik kilometrů od Nového Bydžova. V sousedství bydžovského panství se i oženil; jeho manželkou se stala Dorota Maternová z Květnice, pocházející ze Starého Bydžova. Blízkost obou panství předpokládá minimálně občasné kontakty jejich vrchností. Jmenování Albrechta Kapouna ze Svojkova jedním z poručníků nezletilých bydžovských Valdštejnů tak bylo patrně jen logickým rozhodnutím vycházejícím z důvodů, které jsme zde předešleli. Bohužel se nám však nepodařilo najít žádný náznak toho, že by přispěl svým jednáním nebo kontakty k výkupu Nového Bydžova z poddanství.

²³³ NA Praha, fond SM, inv. č 1622, sign. K42/37, kart. 1151. *Kapounové ze Svojkova*.

²³⁴ Tamtéž, 785–790.

²³⁵ SMOLÍK, Josef: *Kapounové ze Svojkova*. In: PA, r. 1874, roč. 9, s. 801-802; ŽUPANIČ, Jan: *Záhadný původ barona Kapouna aneb těžký život rakouského úředníka*. In: *Historický obzor* (dále jen HO). r. 2005, roč. 17, č. 1–2.

ZÁVĚR

Tématem této diplomové práce je proces vykoupení se města Nového Bydžova z poddanství. V úvodu práce jsme předestřeli, proč jsme si zvolili právě toto téma a jaké byly naše záměry, čeho jsme chtěli dosáhnout. K rozhodnutí zpracovat výkup Nového Bydžova, změnu jeho statusu z města poddanského na královské věnné, nás dovedlo vědomí, že s výjimkou Jaroslava Prokopa, všichni autoři dějepisných monografií o Novém Bydžově žili na konci 19. století, případně začátku století následujícího. To znamená, že jejich dílka i díla jsou přibližně už sto let stará. Kromě toho se všechna existující literatura o výkupu Nového Bydžova omezila na několik stejných řádek, a tudíž jsme se rozhodli aktualizovat pohled na nejvýznamnější událost v dějinách města a pokusit se ho doplnit o odpověď na otázky, které před nás postavilo vybrané téma: proč došlo k výkupu z poddanství, kdo na tom měl zásluhu, jaké podmínky pro to bylo nutné splnit...

Celé práci jsme se pokusili dát jednoduchou a přehlednou strukturu, skládající se z úvodu, tří hlavních kapitol s podkapitolami a závěru. Úvod je rovněž, pomyslně, rozdělen na několik oblastí. Kromě již zmíněného vymezení tématu, následuje představení nejdůležitějších pramenů, se kterými jsme pracovali, a sekundární literatury, která kromě starších prací o dějinách Nového Bydžova zahrnuje i množství monografií analyzujících i syntetizujících různé aspekty raně novověkého městského života. Dále jsme se zaměřili na vymezení terminologie k regionálním dějinám, to znamená, jak chápeme pojmy region, regionální historiografie, vlastivěda.

Kde je regionální historiografie, musí tam být také regionální historik. První badatelé se rekrutovali z řad středoškolských profesorů, kteří nezřídka stáli u zrodu městských muzeí

či osvětových spolků. Tak také začíná roku 1888 historie Městského muzea v Novém Bydžově. S ní jsou spjata jména jako Jan Honza nebo Josef Koudelka, jedni z prvních autorů píšících o bydžovských dějinách.

První kapitola je stručným exkurzem do historie Novobydžovska od té nejranější, kdy geomorfologické podmínky dovolily mnoha neolitickým kulturám usadit se u řeky Cidliny, po polovinu 16. století. První písemné zmínky o Novém Bydžově pocházejí z 12. století. Další, hovořící již o královském městě, jsou až z počátku 14. století. Původně tedy královské město, které leželo na významné cestě z Prahy do Kladska, se roku 1325 stalo městem poddanským, kdy se nad ním vystřídala vrchnost vartemberská, pernštejnská a valdštejnská. Téměř každý majitel vydal pro Bydžov nějaké privilegium; Čeněk z Vartemberka mu dokonce po vzoru rožmberského rodu vydal listinu zaručující mu práva královského města Hradce Králové. Po stavovském odboji roku 1547 byl Bydžov zkonfiskován Pernštejnům a místo toho ho za několik tisíc kop grošů získali Valdštejnové ze skalské větve. Po smrti Viléma z Valdštejna roku 1553 ho zdědili jeho nezletilí synové Jindřich a Heník z Valdštejna, jimž byli určeni tři poručníci. Oba zemřeli bezdětní, Jindřich asi dříve než Heník, a tak panství spadlo na krále Maxmiliána II.

Od této chvíle se odvíjí naše práce. Heník z Valdštejna zemřel na podzim 1567, počátkem nového roku začali Bydžovští žádat o možnost vykoupit se z manství, v němž se panství nacházelo posledních dvacet let. Hned ze žádosti o koupi jsme se dozvěděli, že o výkupu se jednalo ještě za života Heníka Šťastného, tedy nešlo o spontánní akci města, vyvolanou například lákavou finanční nabídkou panovníka, ale o dlouhodobější strategii rozvoje města. Kdy cílem asi bylo připojení ke královským věnným městům, což

zajišťovalo určitou společenskou prestiž, a vstup mezi třetí stav. To se podařilo až několik desetiletí poté, co se Bydžov stal svobodným městem, roku 1593.

Samotný proces výkupu byl korigován Oldřichem Dubanským z Duban, který tvořil pojítka mezi zástupci Nového Bydžova, českou komorou, potažmo panovníkem. Hned po Heníkově smrti se objevilo několik členů rodu z Valdštejna, kteří si činili nárok na bydžovské panství, avšak Maxmilián II. jejich žádosti nevyhověl, a tak mohlo dojít k jednání o podmínkách prodeje Nového Bydžova se vším příslušenstvím a ke stanovení ceny a platebních podmínek. K podpisu smlouvy došlo 6. ledna 1569, tedy přibližně jeden rok poté, co Bydžovští začali o svém výkupu a připojení se k městům české královny aktivně jednat. Po dobu, co bydžovské panství patřilo oficiálně panovníkovi, ho spravoval chlumecký hejtman Martin Sudkovský z Hendršdorfu. Po svém nástupu do úřadu informoval Sudkovský českou komoru, že Nový Bydžov odmítl složit slib člověčenství. To dost vypovídá o tom, že, ačkoliv byl městem poddaným, díky četným privilegiím si vybudoval určité sebevědomí a byl tak citlivý na porušování svých dohod.

Ve stejné době jako probíhala jednání o výkupu s Bydžovskými, probíhala tatáž jednání s Fridrichem z Valdštejna, který žádal o jeho koupi, ale z nezjištěných příčin s ním nebylo jednání dovedeno do konce.

Ve starých a vlastně i jediných publikovaných dílkách se setkáváme s tvrzením, bez doložení prameny či alespoň literaturou, že výkup Nového Bydžova z poddanství se uskutečnil zásluhou Marka Moravce Bydžovského z Florentina. Tuto tezi jsme se v této práci rozhodli zpochybnit – právě pro to, že to není podloženo žádnými důkazy, navíc Bydžovský byl mladý, když k výkupu došlo; bylo mu nějakých 25 let. Mohl by už v té

době být uznávaným učencem, který je obdivován samotným císařem Maxmiliánem II.? Kromě toho v korespondenci mezi městem, Oldřichem Dubanským a českou komorou není Moravec vůbec zmíněn. Nejzávažnějším důvodem pro odmítnutí Marka Moravce jako jednatele je sám Moravec, neboť v kronice, kterou sepisoval, zmínil výkup Nového Bydžova, avšak použil jiné datum. Pokud by byl přítomen jednání, či ho alespoň vzdáleně sledoval, neměl by znát skutečný den, kdy došlo ke smlouvě mezi panovníkem a městem? Také se domníváme, na základě zmínky, že jednání o výkupu probíhalo již za života posledního bydžovského Valdštejna a byl jím pověřen Oldřich Dubanský, že po smrti pana Heníka nebylo potřeba žádného iniciátora či jednatele k tomu, aby zastupitelé města požádali císaře o možnost pokračovat v dříve započatých jednáních.

Proto jsme se rozhodli vytvořit hypotézu, kdo jiný by mohl mít vliv na to, že město stálo o to vykoupit se z manství. Tím je myšlena iniciativa u prvního pokusu o koupi města. Logicky nás napadli poručníci sirotků – Jiří z Valdštejna na Miletíně, Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka a Albrecht Kapoun ze Svojkova. Při předběžném průzkumu jsme se domnívali, že pokud by to někdo z nich byl, tak pravděpodobně Albrecht Kapoun, který zastával významné pozice ve správě státu a byl pověřován i diplomatickými misemi. Při bližším zkoumání se tento předpoklad ale nijak nepotvrdil, stejně tak jsme vyloučili Jiřího z Valdštejna, a naopak jsme zjistili, že pokud jsou naše premisy správné, pak se v té záležitosti angažoval Diviš Slavata a příčiny uvedení panství pod léno i snahy vymanit se z něho vycházejí z porážky stavovského povstání proti Ferdinandovi I. Diviš Slavata, Vilém z Valdštejna i Jiří z Valdštejna se povstání zúčastnili a posléze byli potrestáni odebráním nějakých statků. Zatímco Vilém z Valdštejna během několika let zemřel a Jiří z Valdštejna se stáhl z politického života, Diviš Slavata pravděpodobně oplýval ambicemi vrátit se zpět na politické i společenské

výsluní. Což se mu v případě sebe podařilo v sedmdesátých letech, kdy se opět objevuje na zemském sněmu mezi ostatními pány, a kdy rozhodnutím císaře Maxmiliána II. získává zpět do svého držení statky, které byly roku 1547 uvrženy pod léno. A myslíme si, že se o totéž pokusil i se svěřeným panstvím bydžovským. Jenže zde tyto snahy nedošly svého cíle kvůli předčasné smrti Jindřicha a nakonec i Heníka roku 1567.

Domníváme se, že jsme splnili hlavní úkoly, které jsme si vytyčili v začátku diplomové práce, a to získat z pramenů nové údaje, jimiž bychom mohli obohatit stávající povědomí o dané události a zaktualizovat tak pohled na ni. A zároveň potvrdit nebo vyvrátit Marka Moravce Bydžovského v roli jednatele nebo alespoň přímluvce za osvobození jeho rodného města od manských povinností. Nepotvrdilo se nám to a tak jsme vytvořili hypotézu, kdo jiný mohl mít vliv na rozhodnutí jednat o výkupu z poddanství. Z tří možností jsme dvě zavrhli a jednu vyhodnotili jako možnou. Rozhodně však téma pojednávané v této diplomové práci nepovažujeme za zpracované kompletně do nejmenších detailů a ponecháváme na budoucím bádání, zda se pokusí tyto detaily objevit a vetknout je do skládky novobydžovské historie.

ANOTACE

Diplomová práce se věnuje výkupu města Nového Bydžova z poddanství na konci 16. století. Navazuje tím na práce o dějinách města vydané na přelomu 19. a 20. století, které aktualizuje a zároveň doplňuje o nové informace. Po stručném uvedení do regionální historiografie a literatury k dějinám raně novověkých měst následuje kapitola, která podává přehled historie Nového Bydžova od jeho založení do roku 1567. Druhá kapitola představuje samotný proces jednání o prodeji města mezi Bydžovskými, podkomořím české královny a českou komorou na základě dochované korespondence; jednání o výkupu města z poddanství začalo roku 1567 brzy po smrti Heníka Šťastného z Valdštejna a bylo ukončeno 6. ledna 1569 podepsáním smlouvy mezi Bydžovskými a Maxmiliánem II. Tuto kapitolu doplňují informace o dalších zájemcích o koupi bydžovského panství, beze zbytku ze strany příbuzných zesnulého, již však z nějakého důvodu nebyli úspěšní. Závěrem se zaměřujeme na konkrétní osoby – rodáka Marka Moravce Bydžovského z Florentina a poručníky Jindřicha a Heníka Šťastného z Valdštejna - které mohly mít zásluhy na dané události a následném zařazení Nového Bydžova mezi královská věnná města.

SYNOPSIS

This thesis is focused on a buy-out of the town Nový Bydžov of a fiefdom at the end of 50's of 16th century. It follows in first publications and articles about the history of the town published at the end of 19th century and at the beginning of 20th century and it brings them up to date and supplements a new information. First, there is an introduction to regional historiography and a short summary of a thematic literature. Then, the first chaptre presents the history of Nový Bydžov from its beginning until 1567. At the second chaptre the buy-out process of dealings among the town council of Nový Bydžov and the chamberlain of royal dowry towns and the king of Bohemia is described on the grounds of their correspondence. The bairgain was finished on the 6th January 1569. The thesis continues with a describing of other pretenders who prefered to obtain the Bydžov's domain themselves. The third chaptre presents a hypothesis; it speaks about persons might to help the town council to buyout the town and rank it among the royal dowry towns.

SEZNAM PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY

Prameny

Městské muzeum v Novém Bydžově. Posloupnost vrchnosti dědičné města Nového Bydžova. Kaligraficky psaný arch, po roce 1712.

NA Praha, fond ČDK, inv. č. 752, sign. IV D1, kart. 420. *Šlechtické záležitosti všeobecně. Bydziowsky v. Florentin Markus.*

NA Praha, fond SM, inv. č. 202, sign. B20/19, kart. 114. *Záležitosti města Nového Bydžova.* f. 6, 12–13, 42–43, 52–53, 70–92, 94–95, 102, 121, 124, 127–128, 152–153, 154, 175, 176–177, 185.

SOA v Praze, fond Rodový archiv Valdštejnů, inv. č. 2441, sign. II-G3. *Posloupnost vrchnosti dědičné města Nového Bydžova.* p. 225.

SOA v Praze, fond Rodový archiv Valdštejnů, inv. č. 5350, kart. 271. *Propuštění manských vsí a městeček Divišovi Slavatovi z Chlumu.* f. 2–3.

SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 2, inv. č. 1079, *Kopíř listin (1325–1729).* f. 18.

SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kn. 4, inv. č. 1081, *Kopíř listin, tzv. Nymburský vidimus (1407–1666).* 1682. p. 3–5, 6–7, 8, 9–10, 12–17, 18, 20–23, 26–28, 32–34.

Edice

AČ XVII, ed. František Dvorský. regist č. 1015. Praha 1899. s. 230. [Online]

Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=256&page=236>,

[cit. 7. 3. 2014].

AČ XVII, ed. František Dvorský. *Náhrady za pozemky zatopené na panství Bydžovském 1516–1518*. Praha 1899. s. 527–532. [Online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=256&page=533>,

[cit. 7. 3. 2014].

AČ XX, ed. Josef Kalousek. *Dopisy pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna*. Praha 1902.

[Online] Dostupné z:

http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&action=jdi&cat=10&bookid=271&page=20&action_button.x=0&action_button.y=0, [cit. 7. 3. 2014]

AČ XX, ed. Josef Kalousek, s. 390-391. [Online] Dostupné z: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=10&bookid=271&page=398>,

[cit. 7. 3. 2014].

BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA, Marek MORAVEC: *Svět za tři českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526–1596*. ed. Kolár, Jaroslav. Praha 1987.

Codex diplomaticus epistolaris regni Bohemiae (dále jen CDB), I (805–1197). ed. Gustav Friedrich. Praha 1904–1907.

KAPRAS, Jan (ed.): *Knih svědomí města Nového Bydžova z l. 1311-1470 s výsadami a akty o výkupu svobody*. Nový Bydžov 1907.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále jen RBM), II (1253–1310), ed. Josef Emler. Praha 1882.

Sixt z OTTERSODORFU: *O pokoření stavu městského léta 1547*. ed. Josef Janáček. Praha 1950.

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (ed.). sv. III. čl. 321. *Usnešení sněmu obecního, jenž zahájen byl na hradě Pražském dne 30. dubna 1571*. In: Digitální knihovna České sněmy. [Online] Dostupné z: www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1571-72/t032105.htm, [cit. 7. 8. 2014].

Literatura

- BAČINOVÁ, Jarmila: *Rod rytířů Kostomlatských z Vřesovic erbu půlměsíce a rod Ferdinanda Kostomlatského, dědečka Jana Palacha*. In: *Acta Genealogica Ac Heraldica*. Praha 1991, roč. 11, č. 5-6. [ONLINE] Dostupné z: www.genealogie.cz/uploads/media/lghsp11-05-06.pdf, [cit. 20. 6. 2014].
- BALBÍN, Bohuslav: *Krásy a bohatství České země*. Praha 1986.
- BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004.
- BĚLINA, Pavel a kol.: *Kronika českých zemí*. Praha 2012.
- BERÁNEK, Karol – BERÁNKOVÁ, Věra: *Inventář. Stará manipulace. 14. stol. až 1805. svazek I*. Praha 1973
- BOŠEK, Vojtěch: *Místopis a veřejná správa politického okresu novobydžovského*. Nový Bydžov 1940.
- CARTER, Frank W.: *Prague et la Bohême centrale. Quelques problèmes de croissance*. In: *Annales de Géographie*. 1973, roč. 82, č. 450. s. 165-192. [ONLINE] Dostupné z: www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/geo_0003-4010_1973_num_82_450_18890, [cit. 18. 7. 2014]
- ČECHURA, Jaroslav: *České země v letech 1526–1583. První Habsburkové na českém trůně I*. Praha 2008
- ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*. Praha 1881.
- HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: *Kronika česká. r. 1541*.
- HLADÍK, Josef: *Žárové hroby u Měníka*. In: *Památky archeologické a místopisné*. 1887-1889, roč. 14, s. 509-518, 585-596, 643-652.

HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2004.

HOFFMANN, František: *České město ve středověku*. Praha 1992.

HONZA, Jan: *O pivovarství v král. věn. městě Novém Bydžově. Příspěvek k dějinám českého průmyslu pivovarského*. Nový Bydžov 1900.

HONZA, Jan: *Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C.* Nový Bydžov 1898.

HORÁK, Jiří: *Paleografická analýza knihy smluv města Nový Bydžov z let 1601-1715*. Universita Hradec Králové (Bakalářská diplomová práce). Hradec Králové 2009.

HUŠKOVÁ, Jitka: *Knihy svatebních smluv a závětí novobydžovska z let 1561-1650*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (Diplomová práce). Ústí nad Labem 2012.

CHLUP, Jan: *400 let Marka Moravce Bydžovského z Florentina*. In: Týden, r. 1940, roč. 14, č. 22. s. 1–2.

CHLUP, Jan: *Prameny a literatura o královském věnném městě Novém Bydžově a okolí*. Nový Bydžov 1941.

JANÁČEK, Josef: *Nástup Habsburků na český trůn*. SLOVO K HISTORII, sešity k poznání národní minulosti. Praha 1986, č. 5. s. 10.

JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudality v českém státě ve 13. – první polovině 17. století*. Nový Jičín 2000.

KALAŠOVÁ, Marcela: *Marek Bydžovský z Florentina – kronikář český*. In: Jihočeský herold (dále jen JH),

KAPRAS, Jan (ed.): *Knihy svědomí města Nového Bydžova z l. 1311 – 1470. S výsadami a akty o výkupu svobody*. Nový Bydžov 1907.

KAPRAS, Jan: *Právní dějiny zemí Koruny české*. Díl I. – III. Praha 1913–1920.

- KAŠPAR, Josef: *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších po časy nejnovější.* Nový Bydžov 1903.
- KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích.* Praha 1998.
- KILIÁN, Jan (red.): *Věnná města za 30leté války a jejich poválečná obnova.* Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004. Mělník 2004.
- KOHOUT, Jan: *Regionální historiografie na počátku 21. století s přihlédnutím k regionu východních Čech. Vývoj dějepisectví na Novobydžovsku.* Masarykova universita (Magisterská diplomová práce). Brno 2013.
- KOLÁR, Jaroslav (ed.): *Marek Bydžovský z Florentina. Svět za tři českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526-1596.* Praha 1987.
- KOUDELKA, Josef – STOCKÝ, Albín: *Průvodce po sbírkách městského muzea v Nov. Bydžově.* Nový Bydžov 1908.
- KRSKOVÁ, Dagmar: *Královny a jejich věnná města.* Dvůr Králové nad Labem 2001.
- KUČA, Karel: *Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky Pocipliní.* 1. díl. Hradec Králové 1995. LENDEROVÁ, Milena – NĚMEČKOVÁ, Věra: *Inventář. Archiv města Nový Bydžov. 1311–1945.* Hradec Králové 1996. s. XXIV, XXIX.
- LOUDA, Jiří: *Šlechtické rody.* In: *Krkonoše*, 1999, č. 9. [Online] Dostupné z: <http://mzp.cz/ris/ais-ris-info-copy.nsf/aa943fb38bfdd406c12568e70070205e/514d62ad6d8a59e6c1256c3700731a5e?OpenDocument>, [cit. 7. 8. 2014].
- MIKULKA, Jaromír: *Dějiny Hradce Králové do roku 1850. I./1.* Hradec Králové 1996.
- MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700).* Praha 2006.

- MUSIL, František: *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. (Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004). Mělník 2004.
- NOVOTNÝ, David: *Královští rychtáři v zeměpanských městech v době předbělohorské (se zřetelem k východočeským věnným městům)*. Olomouc 2012.
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. heslo z *Valdštejna*. 26. díl. Praha 1907.
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. heslo *Slavata*. 23. díl. Praha 1905.
- PÁNEK, Jaroslav: *Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tři českých králů*. In: *Československý časopis historický*, r. 1989, roč. 37, č. 2, s. 271.
- PÁNEK, Jaroslav: *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*. In: *Česká města v 16. – 18. století*. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990. red. Jaroslav Pánek. Praha 1991. s. 20–21.
- PÁNEK, Jaroslav: *První krize habsburské monarchie*. In: *Stavovský odboj roku 1547*. První krize habsburské monarchie. red. Petr Vorel. Pardubice – Praha 1999. s. 11–28.
- PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: *Diadochus, tj. posloupnost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech třech stavů slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského*. Praha 1602. *O stavu panském a rozmnožení jeho*. [ONLINE] Dostupné z: pbi.edu.pl/book_reader.php?p=41362&s=1, [cit. 11. 2. 2014]
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. Díl I. Praha 1947.
- PROKOP, Jaroslav: *Dějiny Nového Bydžova. I. část (Od pravěku k roku 1415)*. In: *NZ* 1983, roč. 10, č. 2, s. 10–12.
- PROKOP, Jaroslav: *K počátkům našeho muzea*. In: *Novobydžovský zpravodaj* 3, r. 1976, č. 1.

- PROKOP, Jaroslav: *Dějiny Nového Bydžova. I. část (Od pravěku k roku 1415)*. In: NZ 10, r. 1983, č. 2, s. 10-12.
- PROKOP, Jaroslav: *Hrad – zámek – panský dům*. In: NZ 19, r. 1992, č. 5, s. 10–11.
- PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005.
- RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartemberka (1400-1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*. In: Sborník historický. roč. 28. Praha 1982.
- ROSŮLEK, Lukáš: *Místní tisk na Novobydžovsku v éře první republiky*. Universita Jana Evangelisty Purkyně (Magisterská diplomová práce). Ústí nad Labem 2012.
- ŘÍČAN, Jaroslav: *Válka 1866 na Novobydžovsku a Chlumecku*. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně (Bakalářská diplomová práce). Ústí nad Labem 2009.
- ŘÍHA, Celestin: *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*. Nový Bydžov 1868.
- SCHALLER, Jaroslau: *Topographie des Königreichs Böhmen. XVI. Th. Bidschower Kreis*. Prag und Wien 1790
- SLAVÍČKOVÁ, Pavla: *Ukončení poručenské správy nezletilých osob v raně novověkém městském prostředí*. In: *Theatrum historiae* 6. red. Petr Vorel. Pardubice 2010.
- SMOLÍK, Josef: *Kapounové ze Svojkova*. In: PA, r. 1874, roč. 9, s. 783–785.
- ŠEBEK, František: *Přehled dějin Pardubic*. [Online] Dostupné z: http://pardubice.cz/admin/files/files/10/src_historie-pardubic.pdf, [cit. 7. 3. 2014].
- ŠVENDA, František: *Druhý Železný Obraz města Králové Hradce nad Labem: to jest: Truchlivé Proměny a Příhody w Náboženstwji, Kostelůw a Klássterůw Russenji, Síly Udatnostij, Mysle nepřemoženau Stálostj prowadené Do počátku vzniklého Bludu husytského w Králowstwi Czeském, až do Počátku Veku sedmnáctého. Rozdil III. Od Roku 1541 až do Roku 1576*. Hradec Králové 1803

VAN DÜLMEN, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Vesnice a město. /II.* Praha 2006.

VOJTÍŠEK, Václav: *O českých městech. In: Výbor rozprav a studií.* Praha 1953.

VOREL, Petr: *Královská věnná města v systému českých měst 16. století.* In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova.* (Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4. – 5. května 2004). red. Jan Kilián. Mělník 2004.

VOREL, Petr: *'Přátelské snešení stavův českých' z března 1547 a jeho signatáři.* In: *Stavovský odboj roku 1547.* red. Petr Vorel. Pardubice – Praha 1999

VYTLAČIL, Lukáš: *Vladykové z Kačice a Kapounové ze Svojkova, dějiny rodu ve 14. – 19. století.* In: *Heraldika a Genealogie* (dále jen HG). r. 2005, roč. 38, č. 1-2. s. 67–69.

WINTER, Zikmund: *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622).* Praha 1897.

WINTER, Zikmund: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století.* Praha 1899.

WINTER, Zikmund: *Zlatá doba měst českých.* Praha 1913.

ŽUPANIČ, Jan: *Záhadný původ barona Kapouna aneb těžký život rakouského úředníka.* In: *Historický obzor* (dále jen HO). r. 2005, roč. 17, č. 1–2.

Internetové zdroje

www.castles.cz/genealogie-heraldika/granovsti-z-granova.html, [cit. 20. 6. 2014].

geography.upol.cz/soubory/studium/bp/2010-rg/2010_Tobias.pdf, [cit. 11. 5. 2014]

mapy.kr-kralovehradecky.cz/prumzony/cz/NB-zakladni-charakteristika.htm,

[cit. 18. 5. 2014].

[\[NA/ACK/2150/charter?q=divi%C5%A1%20slavata%20z%20chlumu\]\(http://NA/ACK/2150/charter?q=divi%C5%A1%20slavata%20z%20chlumu\), \[cit. 11. 8. 2014\].](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-</p></div><div data-bbox=)

<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ->

[NA/CDKM/65/charter?q=magdalena%20z%20chlumu](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/CDKM/65/charter?q=magdalena%20z%20chlumu), [cit. 11. 8. 2014].

<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ->

[NA/CDKM/102/charter?q=divi%C5%A1%20slavata%20z%20chlumu](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/CDKM/102/charter?q=divi%C5%A1%20slavata%20z%20chlumu), [cit. 11. 8. 2014].

muzeum.novybydzov.cz/stary-zidovsky-hrbitov/d-1021, [cit. 7. 3. 2014].

www.novybydzovsko.cz/, [cit. 11. 5. 2014]

www.spolecnacidlina.cz/, [cit. 11. 5. 2014]

vychodoceskearchivy.cz/hradeckralove/historiearchivu/, [cit. 11. 2. 2014]

SEZNAM ZKRATEK

AČ – Archiv český

bm. – běžný metr

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, tzv. Český diplomatář

ČDK – Česká dvorská kancelář

ČsČH – Československý časopis historický

ed. – editor

f. – folium

inv. č. – inventární číslo

JH – Jihočeský herold

HG – Heraldika a Genealogie

HO – Historický obzor

kart. - karton

kn. – kniha

MM – městské muzeum

NA – národní archiv

OSN – Ottův slovník naučný

p. – pagina

PA – Památky archeologické a místopisné

RAV – Rodinný archiv Valdštejnů

RBM - Regesta *diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*

s. – strana

sign. – signatura

SOA – státní oblastní archiv

SOkA – státní okresní archiv

SM – stará manipulace

sv. - svazek

Th. - Theil

záp. - zápis

PŘÍLOHA

Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova:

„Když pak Zdeňěk Šťastný z Valdšteina r. 1567 bez dědiců zemřel, připadlo opět panství toto na J. M. Cís. Maxmiliana II., krále českého, 18. listopadu 1567. Císař Maxmilian II., král český, město Nový Bydžov s některými vesnicemi a jinými příležitostmi jistou smlouvou r. 1569 ve čtvrtek den tří sv. Králův purkmistru a radě i vsi obci města Nového Bydžova za sumu deset tisíc kop grošů českých prodati, jim postoupiti a nad to zápis dskami zemskými r. 1570 v sobotu po sv. Bonifaciu učiniti a poručiti ráčil.“²³⁶

Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C:

„O město Bydžov zasloužil se věhlasný soused jeho Václav Moravec muž učený, jenž zasedal v radě jako konšel v l. 1540-1546, potom jako primas v l. 1546-1549 a opět později v l. 1563-1568. Když po panu Zdeňkovi Šťastném z Valdštejna r. 1567 statek jeho, k němuž náležel i Bydžov, úmrtím připadl na komoru královskou, uchopil se tehdy Moravec jsa primatorem vhodné příležitosti, aby rodné město z poddanství vybavil; což se mu také podařilo. Přičiněním syna jeho, slavného učence, M. Marka Bydžovského z Florentina povýšen byl Bydžov do stavu měst svobodných a vřaděn v počet věnných měst Její Milosti králové České l. 1568. Václav Moravec zemřel brzy na to dne 24. máje 1569.“²³⁷

²³⁶ ŘÍHA, Celestýn: *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*. Nový Bydžov 1868. s. 17.

²³⁷ HONZA, Jan: *Paměti o školách v král. věnném městě Novém Bydžově n. C*. Nový Bydžov 1898. s. 7-8.

Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších po časy nejnovější:

„I zůstal děkan Jan a stal se svědkem dne pro město nad jiné památného, kdy Bydžov vstoupil v řadu měst svobodných v království a stal se věnným městem české králové. Když totiž r. 1567 zemřel Zdeněk Šťastný z Valdštýna, tehdejší pán na Bydžově a patron chrámu Matky Boží, nezanechav dědiců, připadlo panství bydžovské a s ním i podací právo ke kostelu na krále českého, tehdy císaře Maxmiliána II. Za tohoto císaře a krále r. 1569 ve čtvrtek na den sv. tří králů měšťané bydžovští vykoupili město své se vším příslušenstvím, jak dříve byl v držení pánů, od královské komory za 10 000 kop grošů českých z posavadního poddanství s tou podmínkou, aby kovy jakéhokolivěk druhu a poklady, kdyby se na témž panství našly, vždy komoře královské připadly. (...) Smlouva tato byla podle zřízení zemského vložena do desk zemských hřebíčkových pod lit. K28 leta 1570 v sobotu po sv. Bonifácovi. Mnoho k tomu přičinil se tehdejší primátor městský Václav Moravec, vzorný syn rodné obce.“²³⁸

Kniha svědomí města Nového Bydžova:

„Již za života p. Heníka z Valdštejna počala rada a obec vyjednávat o výkup města a ve vyjednávání tom pokračovalo se tím horlivěji po jeho smrti. Vyslána byla za tou příčinou zvláštní deputace do Vidně k panovníkovi se žádostí města(...) Císař odkázal město k dalšímu jednání na komoru českou (...), a když se jednání s Jindřichem z Valdštejna, s nímž vyjednáváno o totéž současně, nezdařilo a podmínky králem stanovené (...) byly obcí přijaty, dáno povolení k prodeji.(...) I sepsána jest dne 6. ledna r. 1569 smlouva o prodeji všeho panství Bydžovského totiž: Bydžova města, Chudonic, Vysočan, Zachrašťan, Zadražan a dvoru v Libni se vším příslušenstvím za 10 000 kop českých.

²³⁸ KAŠPAR, Josef: *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n. C. od dob nejstarších po časy nejnovější.* Nový Bydžov 1903. s. 37

Králi českému zůstalo vyhraženo právo honu na vysokou a černou zvěř, dále právo na dobývání kovů a pokladů v zemi ukrytých. (...) Roku následujícího pak proveden byl výmaz Bydžova z knih manských.(...) a pořízen zápis jeho do desk zemských jako zboží svobodného. (...)

„O zdar celého díla hlavní zásluhu měl Václav Moravec, tehdejší primátor Bydžovský, jeho syn, známý učenec český, Marek Moravec Bydžovský z Florentina, který byl u Maxmiliána II. velmi oblíben, a radní písař, bakalář Řehoř Netolický.“²³⁹

Nový Bydžov v proměnách staletí:

„Když oba majitelé krátce po sobě bez dědiců zemřeli, připadlo bydžovské panství jako odúmrtí králi Maxmiliánu II. Převod panství do rukou zástupců krále byl proveden 18. listopadu 1567. V té době už pokračovala důležitá jednání o výkup z poddanství, zahájená ještě za Heníka Šťastného z Valdštejna. Bydžovští tehdy prostřednictvím podkomořího Oldřicha Dubanského císaře žádali, aby mohli statek Nový Bydžov se vším příslušenstvím, jak byl dříve postoupen pánu z Valdštejna, sami vyplatit a koupit. Nato císař podkomořímu poručil, aby o tom jednal s Heníkem z Valdštejna. Protože pak pro brzkou smrt Heníka z Valdštejna připadl statek císaři, poprosili císaře, aby jim ho prodal. Chtěli se stát poddanými císařovny jako české královny a odevzdávat jí roční plat podobně jako města Hradec Králové a Chrudim. (...) Smlouva o výkupu z poddanství byla podepsána ve čtvrtek 6. ledna 1569 na svátek Tří králů. (...) O výkup z poddanství se z města nejvíce zasloužili primas Václav Moravec (zemřel 24. května 1569) a jeho syn Marek Moravec Bydžovský (1540-1612), který využil ve prospěch rodného města osobní přízně císaře Maxmiliána II.“²⁴⁰

²³⁹ KAPRAS, Jan (ed.): *Kniha svědomí města Nového Bydžova z l. 1311 – 1470. S výsadami a akty o výkupu svobody*. Nový Bydžov 1907. s. XX.

²⁴⁰ PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov 2005. s. 44-47.